

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**JOHN STUART MILL'İN
AHLAK FELSEFESİNİN PROBLEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Metin AYDIN

**Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Felsefe Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU

MAYIS - 2013

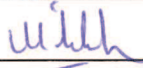
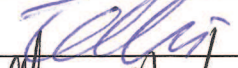
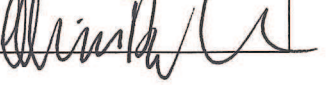
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JOHN STUART MILL'İN
AHLAK FELSEFESİNİN PROBLEMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Metin AYDIN

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Felsefe Tarihi

“Bu tez 22.05.2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. Muammer İSKENDERÖĞLU	KABUL	
Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM	KABUL	
Doç. Dr. İbrahim Daşkın	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Metin AYDIN

22.05.2013

ÖNSÖZ

18.yy'ın sonlarında 19.yy'ın başlarında Bentham tarafından sistemleştirilmiş olan faydacılık İngiliz düşünce tarihinde kurulmuş olan ilk düşünce ekolüdür. Bu teoriye göre bir eylemin ahlaki olarak doğruluğu, hem eylemi yapan hem de eyleme muhatap olanlar için ortaya çıkardığı fayda/haz oranında doğrudur. Bu nedenle faydacılık en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu amaçlayan bir etik teoridir. Ortaya çıktığı Kraliçe Victoria dönemi Britanya'sında sosyal, ekonomi, hukuk ve diğer birçok alanda meydana gelen değişimlerin baş aktörlerinden biri olması ve etkilerinin hala günümüz Anglo -Sakson dünyasında devam etmesi açısından faydacılık, düşünce tarihinin en etkili etik teorilerinden biridir. Bu etik teori Bentham'ın Antik Yunan'dan gelen temel ilkeleri, klasik İngiliz deneyci yaklaşımı ve çağrışımçı psikolojiyle ele alarak yeniden yorumlaması sonucu ortaya çıkmıştır. Bentham'ın faydacılık için belirlediği temel ilkelerin esnek yapısı gündelik problemlere çözüm üretme noktasında uygulayıcılara geniş bir hareket alanı sağlamış ve bu esneklik, faydacılığın birçok alanda son iki yüz yıldır devam eden etkinliğinin temel nedeni olmuştur. Ayrıca faydacılığın karmaşık açıklamalardan uzak, oldukça sade bir yapıya sahip olması ve birçok farklı alandan dönemin en ünlü entelektüelleri arasından kendisine taraftar bulması faydacılığın etkisini çok geniş bir alana yaymasını sağlamıştır.

Faydacılığın ortaya çıktığı dönemde oldukça etkili olması beraberinde faydacılığa karşı bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Bentham'ın faydacılığın temel ilkelerini benimserken vicdan, ödev, sezgi v.b. hiçbir metafizik açıklama ya da ögeye yer vermemesi, diğer etik teorilere karşı takındığı olumsuz tavır, insan tabiatı ve doğasına karşı benimsediği fayda/haz temelli indirgemeci yaklaşım faydacılığın "domuzlara yaraşır" bir felsefe olarak nitelenmesine neden olmuştur.

Faydacılığın Bentham'la birlikte en önemli siması ve Bentham'ın öğrencisi olan John Stuart Mill ise faydacılığa karşı yapılan bu eleştirileri dikkate alarak Bentham'ın faydacılık anlayışına farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Özellikle Bentham'ın faydacı anlayışının insan doğasına karşı göstermiş olduğu indirgemeci anlayışına Mill muhalefet etmiş, bu noktadaki Bentham'ın yaklaşımının faydacılığın en problemlili yönü olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla Mill, Bentham'ın faydacı anlayışını tekrar ele alıp yorumlamıştır. Özellikle Bentham'ın hazların sadece niceliklerine yapmış olduğu vurguya karşı, hazların niteliksel olarak da birbirlerinden ayrılmaları gerektiği ve ahlakın hedefi olan mutluluğa ancak niteliksel olarak üstün olan hazlarla ulaşılabileceğine dair yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Mill'in hazların niteliğine yapmış olduğu bu vurgu iki düşünür arasındaki en temel farklılığı oluşturmuştur.

Bu farklılıklardan hareket eden eleştirmenlerden bazıları Mill'in sergilediği bu yeni yaklaşımı Mill'in Benthamcı sistemden kopuşu olarak yorumlamışlar ve nihai kerte de Mill'in ortaya koyduğu etik sistemin Benthamcı manada faydacı bir etik sistem olarak nitelenemeyeceğine dair eleştiryi dillendirmişlerdir.

Tezimiz Mill eleştirmenleri arasında tartışma konusu olan bu eleştiryi ele almaktadır. Birinci bölümde Bentham'ın ahlak anlayışı, ikinci bölümde Mill'in ahlak anlayışı, üçüncü bölümde ise iki düşünürün ahlak anlayışlarının fayda ilkesi temelinde karşılaştırılması yapılarak bahsi geçen eleştiri cevaplanmıştır.

Tezimin konu seçiminde bize yardımcı olan, yetişmemde maddi manevi hiçbir yardımını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Celal TRER'E değerli katkı ve emekleri için; tezin yazılması aşamasında danışmanlığımı yapan, bu süreçte titizlikle yazdıklarımı okuyup, gerekli düzeltmelerin yapılması hususunda beni her zaman doğru bir Şekilde yönlendiren, bu konuda her anlamda bana destek olan muhterem hocam Doç. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU'na ve lisans öğrenimimden itibaren bugünlere gelmemde maddi manevi hiçbir yardımını esirgemeyen ve üzerimde borcunu ifa edemeyeceğim kadar çok emeği bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Murtaza KORLAELI'ye Őükranlarımı ve hürmetlerimi sunmayı yerine getirilmesi gereken bir görev addediyorum.

Metin AYDIN

22.05.2013

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1:JEREMY BENTHAM'IN FAYDACI AHLAK ANLAYIŞI	6
1.1. Bentham'ın Entelektüel Hayatı	6
1.2. Bentham'ın Faydacı Ahlakı	8
1.2.1.Fayda İlkesi	10
1.2.2.Haz - Acı Kavramları ve <i>Felicific Calculus</i>	12
1.2.3.Birey ve Toplum Mutluluğu.....	19
BÖLÜM 2:JOHN STUART MILL'İN FAYDACI AHLAK ANLAYIŞI.....	24
2.1.Mill'in Entelektüel Gelişimi	24
2.2.Mill'in Faydacı Ahlak Anlayışı	31
2.2.1.Fayda İlkesi	32
2.2.3.Değer Anlayışı	35
2.2.4.Haz Anlayışı.....	36
2.2.5.Birey ve Toplum Mutluluğu.....	38
2.2.6.Karakter Gelişimi	41
2.2.7.Özgürlük Anlayışı	42
2.2.8.Devlet Anlayışı.....	45
2.2.9.Yaptırım Anlayışı.....	47
2.2.10.Adalet Anlayışı.....	48
BÖLÜM 3:JOHN STUART MILL'İN ETİK TEORİSİNİN BENTHAM'IN ETİK TEORİSİYLE İLİŞKİSİ	50

3.1. Mill'in Etik Teorisinin Farklılaşması.....	50
3.2.Mill'in Etik Teorisinin Farklılaşmasının Ortaya Çıkardığı Problem ve Farklılaşmanın Nedenleri	60
3.3. Mill'in Etik Teorisinin Farklılaşmasının Değerlendirilmesi.....	69
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ.....	83

KISALTMALAR

ANK	: Ankara
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
BKZ	: Bakınız
ED	: Editör
İST	: İstanbul
PUB	: Publisher
S	: Sayfa
TİB	: Türkiye İş Bankası
UK	: United Kingdom
UNI	: University
VOL	: Volume
YAY	: Yayın

Tezin Başlığı: John Stuart Mill'in Ahlak Felsefesinin Problemleri	
Tezin Yazarı: Metin AYDIN	Danışman: Doç. Dr. M. İSKENDEROĞLU
Kabul Tarihi: 22.05.2013	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 83 (tez)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bil.	Bilimdalı: Felsefe Tarihi
<p>John Stuart Mill'in etik teorisinin faydacı bir teori olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğini tartışan bu tez, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mill'in ahlak anlayışına temel teşkil etmesi açısından Jeremy Bentham'ın, ahlak anlayışı ele alınmakta, ikinci bölümde de Mill'in ahlak anlayışı detaylı şekilde tartışılmaktadır. Son bölümde ise bu iki düşünürün etik teorileri fayda ilkesi temelinde karşılaştırılmaktadır.</p> <p>18.yy'da Bentham tarafından sistemleştirilmiş olan faydacılık, bir eylemin ahlaki olarak doğruluğuna, hem eylemi yapan hem de eyleme muhatap olanlar için ortaya çıkardığı fayda/haz oranına bakarak karar veren bir etik teoridir. Bu nedenle faydacılık en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu amaçlayan bir etik teoridir. Faydacılık Bentham'ın Antik Yunan'dan gelen temel ilkeleri klasik İngiliz deneyciliği ve çağrışımçı psikolojiyle ele alıp yorumlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bentham sisteminde vicdan, görev, sezgi gibi metafizik öğelere yer vermemiş, diğer etik teorilere bu noktada eleştiriler yönelmiş, haz kavramıyla fayda kavramını eş anlamlı olarak kullanmış, hazlar arasında sadece niceliksel farklılıklar olabileceğini söylemiştir. Onun bu yaklaşımı faydacılığın muhalifleri tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Mill, Bentham'ın ortaya koyduğu faydacılık anlayışını teoriye gelen eleştiriler ve kendi düşünceleri ekseninde yeniden yorumlamıştır. Özellikle Bentham'ın hazların sadece niceliklerine yapmış olduğu vurguya karşı, hazların niteliksel olarak da birbirlerinden ayrılmaları gerektiği ve ahlakın hedefi olan mutluluğa ancak niteliksel olarak üstün olan hazlarla ulaşılabileceğine dair yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Mill'in hazların niteliğine yapmış olduğu bu vurgu iki düşünür arasındaki en temel farklılığı oluşturmuştur. Bu farklılıklardan hareket eden eleştirmenlerden bazıları Mill'in sergilediği bu yeni yaklaşımı Mill'in Benthamcı sistemden kopuşu olarak yorumlamışlar ve nihai kerte Mill'in ortaya koyduğu etik sistemin Benthamcı manada faydacı bir etik sistem olarak nitelenemeyeceğine dair eleştiriler dillendirmişlerdir.</p> <p>Tez Mill'in etik teorisinin, belirli noktalarda Bentham'ın etik teorisinden farklılaşsa da, nihai noktada faydacı bir etik teori olarak nitelendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Jeremy Bentham, John Stuart Mill, fayda ilkesi, haz, mutluluk	

Title of the Thesis: The Problems of John Stuart Mill's Ethics	
Author: Metin AYDIN	Supervisor: Assoc. Prof. M. İSKENDEROĞLU
Date: 22.05.2013	Nu. of pages: v (pre text) + 83 (main body)
Department: Phil. and Rel.Sci.	Subfield: History of Philosophy
<p>The thesis, discussing whether or not Mill's theory of ethics can be qualified as a utilitarian theory, consists of three chapters. The first chapter examines Bentham's theory of ethics as a background to Mill's theory. In the second chapter, Mill's theory of ethics is examined in details. The last chapter compares the approaches of the two aforementioned philosophers on the basis of the principle of utility.</p> <p>Utilitarianism, systematised by Bentham in 18th century, is a theory that an action is morally right if and only if it produces at least as much good (utility) for all people affected by them as any alternative action the person could do instead. Therefore, utilitarianism is ethics theory aiming at the greatest happiness of the greatest numbers. Utilitarianism emerged from Bentham's reinterpretation about the basic principles coming from Ancient Greece in the light of Classical British empiricism and associative psychology. In his ethics system Bentham did not give a place metaphysical concepts like conscience, duty, intuition, etc., he used the concept of pleasure and utility as synonym and said that the only difference between pleasures was quantitative. This approach of Bentham has caused to be criticised utilitarianism by critics of utilitarianism. Mill reinterpreted Utilitarianism which was inherited from Bentham, in the context of critics of utilitarianism and his own thoughts. He developed a new approach especially against Bentham's approach having claimed that the only difference between pleasures was quantitative, which claimed that the pleasures should have been separated from one another as qualitatively also and happiness, the aim of ethics, can be reached through qualitative pleasures. This new approach of Mill about the quality of pleasures constitutes the main difference between Mill and Bentham. Some of critics starting from this difference interpreted Mill's new approach as disengagement from Benthamism and they have said that in the final analysis Mill's ethics is not a utilitarian ethics in the Benthamite sense.</p> <p>Our thesis claims that Mill's theory of ethics should finally be qualified as a utilitarian theory, although it becomes different in a number of specific issues from Bentham's theory of ethics.</p>	
Keywords: Jeremy Bentham, John Stuart Mill, the principle of utility, pleasure, happiness.	

GİRİŞ

“Bay Gradgrind, gerçeklerin ve hesapların adamı. $2+2=4$ prensibine göre davranan, bu prensibin üzerinde başka hiçbir şeyi görmeyen, bunun dışında herhangi bir şey konuşulmasına izin vermeyen adam. Thomas Gradgrind, Bay “kesin”. Bir kuralla ve bir çift ölçükle ve daima cebinde taşıdığı ölçüm tablosuyla, insan doğasını her zaman ölçmeye - tartmaya ve bu ölçümün tam olarak neye karşılık geldiğini söylemeye hazır olan Bay Thomas. Tek ilgi alanı rakamlar ve basit aritmetik hesaplar. Belki George Gradgrind’in ya da Augustus Gradgrind’in ya da John Gradgrind’in ya da Joseph Gradgrind’in kafasında başka saçma sapan düşünceler bulmayı umabilirsiniz fakat Thomas Gradgrind’in kafasında başka hiçbir şey bulamazsınız, hayır bayım! Başka hiçbir şey yoktur.”¹

Bu satırlar 19.yy İngiltere’sinin en önemli edebiyatçılarından biri olarak kabul edilen Charles Dickens’ın (1812 – 1870), kendi dönemindeki sosyal problemlere ışık tutmaya çalıştığı büyük ses getiren romanı *Hard Times*’ta (1854) romanın başkarakterlerinden biri olan Thomas Gradgrind’in tasvirini yaptığı bölümden alınmıştır. Gerçekte Dickens’ın alıntının yukarıda yer verdiğimiz bölümde yaptığı şey Gradgrind’in tasvirinden çok, onun şahsında 19.yy İngiltere’sindeki sosyal ve politik problemlerin müsebbibi olarak gördüğü faydacı düşünürlerin kendi gözündeki durumlarını tasvir ederek, faydacı felsefeye olan muhalefetini ifade etmektir. Aslında Dickens daha önce yazmış olduğu *Oliver Twist* (1838) adlı romanında da faydacı felsefeye duyduğu nefretini ifade etmiştir. Bu eserinde yetimhanede büyüyen bir çocuğun hayatı üzerinden, faydacıların etkisiyle oluşturulan ıslah evlerine eleştiriler yöneltmiş, adeta faydacılığı toplumun hemen kurtulması gereken habis bir tümör gibi resmetmiştir. Faydacı felsefeye karşı böyle bir tutum sadece Dickens’a özgü değildir. 19.yy İngiliz toplumuna baktığımızda, dönemin diğer ünlü entelektüellerinin de Dickens gibi, faydacılara ve faydacı felsefeye karşı ciddi muhalefette bulduklarını görürüz. Söz gelimi ünlü teolog William Whewell (1794 – 1866) faydacılığın “eşitlik” anlayışını, ünlü İngiliz romantik Thomas Carlyle (1795 – 1881) insana bakış açısını, Hıristiyanlar, sekülerizmini, muhafazakârlar radikal anlayışını oldukça sert bir biçimde

¹ Charles Dickens, *Hard Times*,UK: Project Gutenberg, 1997, s 2

eleştirmişlerdir.² Peki, faydacılık nasıl bir felsefi düşünceydi ki, dönemin birçok entelektüeli tarafından bu kadar sert bir muhalefetle karşılanmıştı?

18.yy'ın sonlarında Jeremy Bentham tarafından sistemleştirilmiş olan faydacılık, bir eylemin ahlaki olarak doğru olmasını, eylemden etkilenecek bireyler için alternatif diğer eylemlerden daha fazla fayda üretmesine bağlayan bir etik teoridir. Bu teorinin merkezinde, mümkün olan en yüksek sayıda insanın, mümkün olan en yüksek miktarda mutluluğunu ifade eden “fayda ilkesi” bulunmaktadır. Bu ilkeye aynı zamanda “en büyük/yüksek mutluluk ilkesi” de denmektedir.³ Bu etik teorinin nihai amacı, bireyin ve toplumun mutluluğudur. Faydacılık, mutluluktan hazzın varlığını acının yokluğunu anlamaktadır. Bentham tarafından geliştirilen bu yaşam ilkesine göre insan, doğası gereği her zaman kendi hazzını isteyip ararken aynı zamanda acıdan da kaçınmaktadır. Faydacılığın bu anlayışının temelinde hazzın iyi olduğu düşüncesi yatmaktadır. Buna göre, faydacılık için genel olarak eğer bir eylem bireyi haza ulaştırıyorsa “faydalı – doğru”, ulaştırmıyorsa “faydasız – yanlıştır”. Son tahlilde, faydacılık, faydalı olan her şeyi, yerine göre “iyi” ile ya da “doğru” ile eşdeğer tutmanın yapılacak en doğru şey olduğu iddiasında bulunan bir etik teoridir.⁴ Bu tür bir değer standardı ortaya koyan faydacılık, söz konusu olan standardın uygulanmasıyla mümkün olan en yüksek sayıda, mümkün olan en yüksek miktarda yani bir başka ifadeyle en yüksek mutluluk prensibinin mümkün olduğunu iddia eden bir etik teori olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın Konusu

Faydacılığın en ünlü iki siması Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'dir. Aralarında hoca - öğrenci münasebeti bulunan bu iki düşünürün etik teorileri aynı temel ilkelerden hareket etse de bazı önemli noktalarda birbirlerinden farklılaşmışlardır. Bu farklılaşmaların altında yatan nedenler genel olarak; Mill'in faydacılığı statik değil, dinamik bir yapı olarak kabul etmesi, diğer etik sistemlerin Bentham'ın sistemine yaptıkları eleştiriler ve Mill'in Bentham'ın sisteminde görmüş olduğu eksiklik ve yanlışlar olarak ifade edilebilir. Mill yaptığı değişikliklerle her ne kadar Bentham'ın

² Don Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, Boston: Kluwer Academic Pub., 2001, s. 71

³ Robert Audi, *The Cambridge Dictionary Of Philosophy*, London: Cambridge Uni. Press, 1999, s. 942; Gordon Graham, *Eight Theories of Ethics*, London: Routledge, 2004, s. 128; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İst.: Paradigma Yay., 2010, s. 1634

⁴ Cengiz Çağla, *Mill*, İst.: Say Yay., 2007, s. 42; bkz Ahmet Cevizci, *Etığe Giriş*, İst.: Paradigma Yay.,2002, s. 191

sistemine yapılan eleştirilerin önüne geçmeye çalışsa da klasik faydacılığa verdiği son biçim de eleştirilmekten kurtulamamış ve birçok farklı eleştirinin hedefi olmuştur. Bu eleştiriler arasında konumuzun temelini oluşturmanı Mill'in Bentham'ın sisteminde yaptığı değişiklik ve düzenlemelerden sonra ortaya koyduğu etik teorisinin faydacı bir etik teori olmadığı yönündeki eleştiridir. Bu bağlamda çalışmamızın ana konusunu bu eleştirinin cevaplanması oluşturacaktır. Bu eleştirinin cevaplanması ise Bentham ve Mill'in ahlak anlayışlarının incelenmesini ve bu iki ahlak anlayışının temel ilkeler bağlamında karşılaştırılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu konular da çalışmamızın sınırları içersinde yer almaktadır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmamızın temelde iki önemi olduğunu düşünüyoruz. Birincisi, ülkemizde oldukça az tanınan Bentham ve Mill gibi 19.yy İngiltere'sinin önde gelen iki düşünürünün etik anlayışlarının genel olarak ortaya konulacak olmasıdır. Özellikle Bentham ülkemizde yeteri kadar bilinmediğine inandığımız, hakkında yok denecek kadar az çalışmanın⁵ yapıldığı önemli bir düşünürdür. Locke, Hume, Berkeley gibi birçok ünlü Britanyalı filozofun yapamadığını yapıp bir felsefi ekol oluşturan, çalışmaları sadece İngiltere'yle sınırlı kalmayan İspanya, Portekiz, Fransa ve Amerika gibi ülkeleri çalışmalarıyla etkilemiş bir düşünür olan Bentham'ın ahlak alanındaki düşüncelerinin toplumumuzda yaşadığımız problemlere yeni bakış açıları kazandıracağını düşünüyoruz.

Bentham'a nazaran ülkemizde daha fazla tanınan Mill hakkında ülkemizde yapılmış olan bazı çalışmalar⁶ varsa da bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

⁵ Bentham'la alakalı olarak yapılmış yüksek lisans tezleri şunlardır: Hülya Özkurt, *Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlak ve Hukuk Teorisi*, İst.: Oniki Levha Yay. 2013; doktora tezleri ise şunlardır: Hatice Aslı Çavuşoğlu Aksoy, *Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üni. SBE,2002

⁶ Ülkemizde John Stuart Mill ile alakalı yüksek lisans tezleri şunlardır: Hasan Yücel Başdemir , *John Stuart Mill'in Hürriyet Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ank: Ankara Üni. SBE, 2000; H. Aslı Çavuşoğlu, *John Stuart Mill'in Hürriyet ve Siyaset Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale: Pamukkale Üni. SBE, 2002; Sibel Öztürk, *John Stuart Mill'in Ahlak Anlayışı*, İlya Yay. İzmir:2004; Name Er, *Jean Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'de Özgürlük Problemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.: Gazi Üni. SBE, 2009; Ender Yılmaz, *Teleolojik Etik ve Deontolojik Etik'in Karşılaştırılması (J.S. Mill ve I. Kant ile Sınırlandırılmış Olarak,)* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üni. SBE, 2010; Didem Şahin Çakmak, *Klasik İktisat Düşüncesinde "Kadın"ın Konumlandırılışına Farklı bir Yaklaşım: John Stuart Mill*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.:Gazi Üni. SBE, 2010; Ercan Avcı, *Liberalizm ve Hoşgörü İlişkisi; John Locke*

Mill'in, metafizik, epistemoloji, ahlak, sosyal felsefe, siyaset felsefesi ve eğitim felsefesinin de dâhil olduğu birçok alanda önemli katkıları ülkemizde yeterince bilinmemektedir. Mill, bugün her biri farklı akademik disiplin oluşturan konuların birçoğunu bir arada kucakladığındandır ki, külliyyatı ancak parça parça okunabilmektedir. Bu durum da onun bazı alanlarda ortaya attığı görüşlerin gözden kaçmasına ya da yeteri kadar araştırılmamasına neden olmaktadır. Birçok farklı alanda yazması ve bu alanlarda büyük bir külliyyat ortaya koyması nedeniyle Mill'in görüşlerinin baştan sona şumullü bir şekilde ortaya konulması aynı anda birden fazla alanda uzmanlığı gerektirdiğinden oldukça zordur. Yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden ötürü ülkemizde de Mill, ancak belli yönleriyle ele alınabilmiştir. Özellikle hukuk ve siyaset üzerine görüşleri ülkemizde araştırma konusu yapılırken diğer alanlarla ilgili olarak ortaya koyduğu görüşleri araştırılması gereken alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın ikinci önemi ise; son 200 yıldır düşünürlerin zihinlerini meşgul eden etik teorilerden birini ele alacak olmasıdır. Faydacılığın ortaya çıktığı dönemde ilgilendiği toplumsal problemlerin birçoğunun halen günümüzde çözülmeyi beklediği düşünüldüğünde, faydacılığın bu problemlerle ilgili olarak bize söyleyecek çok şeyi olduğunu düşünüyoruz.

Çalışmanın Amacı

Mill ile Bentham arasında faydacılığın temel ilkelerinin yorumlanması noktasında bazı görüş ayrılıkları vardır. Eleştirmenler arasında Mill ile Bentham arasındaki bu görüş ayrılıkları temelinde devam eden birçok tartışma vardır. Bu tartışmaların en önemlilerinden biri "Mill'in Bentham'ın sistemine yaptığı düzeltmelerden sonra ortaya koyduğu etik teorinin faydacı bir teori olarak nitelenip nitelenemeyeceği" ile ilgili soru etrafında şekillenmektedir. Çalışmamızın amacını bahsi geçen bu tartışmanın temelini oluşturan sorunun cevaplanması oluşturmaktadır.

ve *John Stuart Mill Örnekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.: Hacettepe Üni. SBE, 2010; Doktora tezleri ise şunlardır: Nimet Küçük, *John Stuart Mill'in Felsefesinde Özgürlük ve Eşitlik Sorunu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst.:İstanbul Üni. SBE, 2003; Nazım Hasırcı, *John Stuart Mill'in Tümevarım Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ank.:Ankara Üni. SBE, 2005

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda Bentham ve Mill ile ilgili yer verdiğimiz görüşleri mümkün olduğunca ilk kaynaklardan aktarmaya çalıştık. Her iki düşünürün de ahlakla ilgili görüşleri için temel referans kaynaklar belirledik. Bentham için belirlediğimiz temel referans kaynak, ahlak görüşlerini ortaya koyduğu *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* adlı eserdir. Mill için belirlediğimiz temel referans kaynağımız ise ahlak görüşlerine yer verdiği *Utilitarianism* adlı eseridir. Ayrıca bu iki düşünürümüzün kendi yazmış oldukları diğer eserlere de gerekli gördüğümüz yerlerde atıflar yapmaya çalıştık. Her iki düşünürümüzün temel eserleri dışında ikincil literatüre de çalışmamızda yer verdik. Bunun yanında çalışmamızın yönünü belirleyen iddiaların geçtiği eserleri tespit ederek, imkânlar dâhilinde eleştirmenler tarafından dile getirilen eleştirileri birincil kaynaktan vermeye çalıştık.

Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde Bentham'ın ve Mill'in faydacılık anlayışlarının genel yönlerini betimleyici bir tarzda, temel eserlerden hareketle ele aldık. Üçüncü bölümde ise, Bentham ve Mill'in etik teorilerini fayda ilkesi temelinde karşılaştırmaya, ardından bu farklılıklardan hareketle, çalışmamızın temelini oluşturan eleştiriye cevap vermeye çalıştık.

BÖLÜM 1: JEREMY BENTHAM'IN FAYDACI AHLAK ANLAYIŞI

Faydacılık dendiğinde akla gelen en önemli düşünürlerin başında, faydacılığın sistemleştiricisi olarak kabul edilen Bentham gelmektedir. Bentham'ı bu düşüncenin sistemleştiricisi yapan şey ise, kendisinden önceki düşünürlerin ortaya koymuş oldukları faydacılıkla ilgili temel ilkeleri bir yöntem temelinde sistem haline getirmeyi başarabilmesidir. Antik Yunan'dan 19.yy'a kadar geçen süreçte birçok düşünür faydacılığın temel ilkelerine kendi felsefi düşünceleri içerisinde yer vermişlerdir. Ancak, bu düşünürler bahsedilen bu ilkeleri ahlak, hukuk ve siyasetin temeli saymakla beraber ya dini görüşlerin tesiri altında kaldıkları ya da faydacı fikirleri zıt kaynaklı anlayışlarla karıştırdıkları için felsefi bir sistem geliştirme imkânı bulamamışlardır.⁷ Bu nedenle Bentham orijinal bir faydacı düşünür olmaktan ziyade onu sistemleştirmeyi başarmış bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸

İki kısımdan oluşan bu bölümde Bentham'ın faydacılığı nasıl sistemleştirdiğini ortaya koyacağız. Birinci kısımda Bentham'ın faydacı ahlak anlayışının arkaplanını entelektüel yaşamı üzerinden ele alacağız. İkinci kısımda ise, Bentham'ı faydacılığın kurucusu olarak anılmasını sağlayan sistemini nasıl kurguladığını ortaya koyacağız. Şimdi bölümümüzün birinci kısmını ele alalım.

1.1. Bentham'ın Entelektüel Hayatı

1748 yılında Londra, Houndsditch'de doğan Bentham 1832 yılında Londra'da ölmüştür. Kendisi başarılı bir avukatın oğludur. Daha küçük bir çocukken dehası ortaya çıkan Bentham 6 yaşına geldiğinde Latince ve Yunanca'yı öğrenmiştir.⁹ Entelektüel kabiliyeti sayesinde küçük yaşlardan itibaren birçok klasiği okumuştur. Bunlar arasında, daha sonraki düşünce hayatını etkilemesi bakımından en önemlilerinden biri, belki de en önemlisi Fenelon'un *Telemak* adlı romanıdır. Bentham bu kitaptan oldukça etkilenmiştir. Bu eser Bentham'ın daha sonraki düşüncelerini derinden etkilemiştir.¹⁰ İlköğrenimini özel öğretmenlerden alan Bentham 12 yaşında hukuk öğrenimi için Oxford Üniversitesine başlamış ve 15 yaşında buradan mezun olmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra babasının izinden giderek hukuk alanında çalışmıştır. Pratik

⁷ Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara: A.Ü.H.F. Yay.,1963, s. 31

⁸ Scarre, *The Problems of Philosophy: Utilitarianism*, London: Routledge, 2003, s. 73

⁹ Capaldi, *John Stuart Mill*, Çev: İsmail Hakkı Yılmaz, İst.: İş Bankası Yay., 2011, s. 19

¹⁰ Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, London: Duckworth, 1900, s. 120

hukukun kendisine uygun olmadığını düşündüğünden, ailesinden gelen mal varlığının da kendisine sağladığı imkânları kullanarak teorik hukuk üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.¹¹

Bentham, hayatı boyunca hukuk başta olmak üzere sosyal, siyasal, ekonomik, v.b. alanlarla ilgili reform çalışmalarıyla uğraşmış, bu bağlamda, temsili hükümet sisteminin kabul edilmesi, kadınların da dâhil olduğu genel seçim hakkının tanınması, serbest pazarın desteklenmesi, cinsel özgürlüklerin sağlanması, eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılması, yoksullara yardım edilmesi, hapisanelerin ıslahı, idam cezasının kaldırılması, hayvan hakları, v.b. meselelerde çalışmalar yürütmüş, bu meselelerle alakalı reform önerilerinde bulunmuştur. Aslında demokrat olmayan ve genel itibarıyla soyluluğa bir itirazı bulunmayan Bentham'ın gerçekleştirmeye çalıştığı reformları, aristokrasinin ve büyük toprak sahiplerinin imtiyazının, kendisinin de içerisinde bulunduğu ortasının menfaatleri doğrultusunda ortadan kaldırılması amacını taşıyordu.¹² Bentham, bu reform çalışmalarını sadece teorik olarak ortaya koymamış, bunların hayata geçmesi için kendisi de bilfiil çalışmıştır. Bu bağlamda 1824 yılında üzerinde çalıştığı reformların toplum tarafından kabul görmesini sağlamak ve kamuoyunu bu reformlardan haberdar etmek için finansmanını kendi cebinden karşıladığı *Westminister Review* adlı bir de dergi kurmuştur. Onun bu çalışmaları meyvesini vermiş ve 19.yy'ın ilk yarısında yapılan büyük İngiliz reformlarının hemen hepsinde aynı fikirleri destekleyen faydacılar esin kaynağı olmuştur.¹³

Bentham'ın çalışmaları sadece İngiltere'yle sınırlı kalmamıştır. Çalışmaları genellikle uluslararası bir yapı arzemiştir. Söz gelimi 1820 – 1821 yıllarında İspanya ve Portekiz'e anayasal düzenlemelerle alakalı olarak danışmanlık yapmıştır.¹⁴ Bunun yanında başta Fransa olmak üzere –ki bu çalışmalarının neticesinde kendisine “onursal Fransız vatandaşlığı” verilmiştir¹⁵- diğer Avrupa ülkeleri ve Amerika için de kanun tasarıları hazırlamıştır.¹⁶

Bentham'ın entelektüel yaşamıyla alakalı genel bilgileri verdikten sonra şimdi ise Bentham'ın faydacılığı nasıl sistemleştirdiğini ele alalım.

¹¹ Graham, *Eight Theories of Ethics*, London: Routledge, 2004, s. 130

¹² Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s 140

¹³ Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, s. 71

¹⁴ Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s. 160

¹⁵ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 51

¹⁶ Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, s. 33

1.2. Bentham'ın Faydacı Ahlakı

Bentham'ın faydacılık anlayışının üç temel düşünce üzerinde yükseldiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi; geleneksel İngiliz empirizmi; ikincisi, David Hartley (1705 – 1757)'in “çağrışımçı psikolojisi”¹⁷ ve üçüncü olarak da kendinden önceki faydacı filozofların düşünceleri. Bentham bunlar arasında özellikle Hume'a ve Priestley'e özel bir parantez açarak, Hume'dan “Fayda İlkesini”¹⁸, Priestley'den ise “En Yüksek Mutluluk İlkesi”ni¹⁹ aldığını ifade etmektedir. Bentham, bu konuda Hume'a olan minnettarlığını *A Fragment on Government* adlı eserinin ilk bölümünde sunmaktadır. Bentham bu bölümde Hume'un, bir toplumsal sözleşme ya da bağ kurgusunu nasıl yıktığını ve nasıl bütün erdemini fayda üzerine dayandığını gösterdiğini ve bunun kafasında bir ışık çakmasını sağladığını anlatır.²⁰ Priestley ise Bentham'ı daha farklı bir açıdan etkilemiştir. 1768 yılında Oxford'da bir kafede Priestley'in *Essay on Government* adlı eserine rastlamıştır. Bu olay onun için bir dönüm noktası olmuştur. Gerçi daha önce Helvetius ve Beccaria okumalarından bu düşüncenin alt yapısı hazır olsa da kafasında asıl şimşeği bu eser çaktırmıştır. Bu tarihten itibaren görüşleri açık ve net olarak faydacı renge bürünmüştür.²¹

Bentham yukarıda ifade etmeye çalıştığımız üç kaynaktan aldığı üç temel düşünceyi tek bir amaç uğruna kullanmıştır: bir etik bilimi kurmak. Bentham, ahlakı bir bilim haline getirmek için çalışmıştır. Çünkü ona göre bütün diğer etik teoriler saf mantıksal gerçekler yerine, sezgi üzerine bina edilmişlerdir. Bu nedenle bu etik teoriler birer ilizyondan ibarettir. Zira onlar hiçbir dışsal standarda referansta bulunmazlar ve bu

¹⁷ Hartley, Çağrışımçı psikolojisini (Associationism) *Observations on Man* (1749) adlı eserinde geniş olarak ele almıştır. Temel düşüncesine göre; öğrenmenin, entelektüel gelişimin ve davranışın temelinde çağrışım yatar. Bkz. Audi, *The Cambridge Dictionary Of Philosophy*, s. 91, 395

¹⁸ Bkz. Jeremy Bentham, “Fragment on Government”, *The Works of Jeremy Bentham Vol. I*, s. 461

¹⁹ “Priestley was the first who taught my lips to pronounce this sacred truth:—That the greatest happiness of the greatest number is the foundation of morals and legislation.” Bkz. Jeremy Bentham, “Elogia—locke, Priestley, Beccaria”, Johnson, *The Works of Jeremy Bentham Vol. X*, s. 1027

²⁰ Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, çev. Deniz Canefe, İstanbul: İdea Yay., 2000, s. 8

²¹ Scarre, *The Problems of Philosophy*, s. 73; Bentham bu ilkeyi Priestley'den “En Yüksek Mutluluk İlkesini aldığını ifade etmiştir. Fakat gerçekte bu ilke Priestley'in çalışmalarında yer almaz. Priestley bu ilkeyi Cesare Beccaria (1738 – 1794)'dan almıştır. Cesare Beccaria'nın 1764 yılında yazıp 1767 yılında İngilizce'ye *On Crimes and Punishments* adıyla çevrilen *Dei Delitti e delle Pene* adlı eserinde “La massima felicità divisa nel maggior numero” şeklinde ifade ettiği bu ilkesi, çeviride “the greatest happiness of the greatest number” şeklinde tercüme edilmiştir. Bkz. dipnot, William Ritchie Sorley, *A History of English Philosophy*, The Knickerbocker Press London:1921, s. 158; bkz. Dipnot, Jeremy Bentham, *Elogia—locke, Priestley, Beccaria, Johnson, The Works of Jeremy Bentham Vol. X*, s. 1027; Bu anlayışın Bentham'ın ilkeyi aldığını söylediği Priestley'e ulaşması da Hutcheson'dan başlayarak, Helvetius ve sonra da Cesare Beccaria yoluyla olmuştur. Bkz. Güriz, *Faydacı Teoriye göre Ahlak ve Hukuk*, s. 59

nedenle de ahlak alanında keyfi davranmaktadırlar. Oysa Bentham'a göre, gerçek bir etik teori insan doğasını bir olgu olarak kabul etmeli ve bilimsel bir teori ortaya koymalıdır. Çünkü etik bir teorinin amacı melekler yaratmak olmamalıdır, aksine onun yegâne amacı insanoğlu için yasa koymak olmalıdır.²² Bu nedenle Bentham etik alanının Newton'ı olmaya soyunmuş, Newton'ın fizik biliminde yaptığını, kendisi ahlak alanında yapmaya çalışmıştır. Halevy Üniversitesine bıraktığı notlar arasında şu satırlar yazıyordu: “ *Bacon fizik alanında neyse Helvetius da odur. Ahlak alanı bu nedenle bir Bacon'a sahipti, bu alanın Newton'ı ise gelmek üzereydi.*”²³ Açık bir şekilde nottan da anlaşılacağı gibi Bentham, ahlak alanının Newton'ı olmayı arzuluyordu.

Bu nedenle Bentham'ın ortaya koymaya çalıştığı bu yeni bilim nesnel olma iddiası gereği, olgulara dayanmak zorunda olup, ortak ölçütlere dayanan gerçek şeylerle ilgilenmek ve bundan dolayı konusunu bu dünya ile sınırlamak durumundaydı. Bu açıdan bilimin dışında kalan başka bir dünya ya da hayat anlayışının bu yeni bilim içerisinde yeri yoktu. Bunun doğal bir sonucu olarak, diğer etik teorilerine temel teşkil eden öbür hayatla alakalı ödül ve ceza anlayışı da kendisine bu yeni bilim içerisinde yer bulamamıştır.²⁴ Dolayısıyla Bentham'a göre bu yeni etik bilimin temel varsayımları matematiksel bilimlerin dayandığı temel prensiplere dayanmak zorundaydı.²⁵

Bentham, bu yeni bilimin konusunu belirledikten sonra metodunu belirlemeye geçer. Bacon'ın, “deney” yöntemiyle bilimlere sağlam bir temele oturtmayı başarmasından ilham alan Bentham, yeni bilimin metodu olarak “gözlem”i seçmiştir. Çünkü ona göre insan hayatının gözlemlenmesi, bu yeni bilimin ihtiyaç duyduğu yegâne temel prensibi bize verebilecek tek yöntemdir.²⁶ Bentham'ın Faydacılık tarihindeki önemi de bu noktada yatmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Bentham, faydacılık tarihine genel ilkeler anlamında yeni ve orijinal herhangi bir şey sunmamasına rağmen, faydacılık tarihinin en etkili figürü olmayı başarmıştır. Peki, bunu nasıl başarmıştır? Bu sorunun cevabı çok basittir. Bentham, Faydacılığa yeni bir ilke yerine yeni bir metot sunmuştur. Onu kendisinden önceki faydacılardan farklı kılan nokta da budur. Bentham tarafından ortaya koyulan bu metod, onun elinde yaşadığı

²² Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s. 188

²³ Wesley C. Mitchell, “Bentham's Felicific Calculus”, *Political Science Quarterly*, Vol. 33, June 1918, s. 164

²⁴ Rosen, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*, London: Routledge, 1996, s. 132

²⁵ Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s. 173

²⁶ Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, s. 33

dönemin sorunlarına pratik çözüm önermede eşsiz bir enstrüman halini almıştır.²⁷ Mill de Bentham'ın ortaya koymuş olduğu bu metodun, onu ahlakta ve siyasette büyük bir reformcu yapan şeylerin başında geldiğini vurgulamaktadır. Mill'e göre Bentham bu metodu ne önceki düşünürlerden ne de muarızlarından öğrenmiştir. Ona göre Bentham'ın metodu kendisine özgüdür ve antik Yunan'dan gelen faydacı düşünceler ancak Bentham'ın bu metoduyla birleştiğinde bir sistem haline gelebilmiştir.²⁸

Yeni kurmaya çalıştığı bilimin konusunu ve metodunu belirleyen Bentham'ın bir sonraki hedefi ise, bu yen bilimi için sarsılmaz bir temel bulmaktır. Bu arayışına da temel olarak insanın psikolojik yapısını esas alan Bentham, insan psikolojisinden hareket ederek sarsılmaz temel olarak "Fayda İlkesine" ulaşır. Şimdi Bentham'ın bu ilkeyi nasıl sarsılmaz bir ilke olarak ele aldığını inceleyelim.

1.2.1.Fayda İlkesi

Bentham'ın yeni bir etik bilimi kurma yolundaki çalışmalarının nihai amacını "mümkün olan en yüksek sayıda insanın, mümkün olan en yüksek miktarda mutluluğu", bir başka ifadeyle "en yüksek mutluluk ilkesi"ni gerçekleştirmek oluşturmaktadır. Onun bu düşüncesinin temelini ise "Fayda İlkesi" oluşturur. Bentham, "Fayda" kavramını ünlü eseri *An Introduction Principles of Morals and Legislation*'da şöyle açıklamaktadır: "Fayda sözcüğüyle yarar, avantaj, haz, iyi veya mutluluk (bütün bunlar burada aynı şeyi ifade eder) üretme veya (bu da aynı anlamı taşır) çıkarı söz konusu olan kesime zarar, acı, kötülük gelmesini veya bu kesimin mutsuz olmasını önleme eğilimi olan herhangi bir objedeki özellik kast edilir: eğer bu kesim toplum ise, toplumun mutluluğu; eğer belli bir birey ise o bireyin mutluluğu."²⁹ "Fayda İlkesi"ni ise şu şekilde ifade etmektedir: "fayda ilkesiyle her eylemin ilgili kesimin mutluluğunu artırma veya azaltma veya, ki bu da aynı anlama gelir, bu mutluluğu teşvik etme veya ona karşı olma eğilimine göre onaylayan veya onaylamayan ilke kast edilmektedir. Her türlü eylem diyorum. Ve dolayısıyla sadece belli bir bireyin her eylemi değil, fakat hükümetin her türlü karar eylemi."³⁰

²⁷ Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s. 170

²⁸ Mill, "Bentham", *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson s. 171

²⁹ Bentham, *Introduction Principles of Morals and Legislation, The Works of Jeremy Bentham Vol. I*, s. 121; Bentham, "Ahlak yasama ve İlkelerine Giriş", Çev. Doç.Dr. Aysel Doğan, *A.Ü.H.F. Dergisi*, 2008, sayı:4, s. 382

³⁰ Bentham, *Introduction Principles of Morals and Legislation*, s. 121

Fayda ilkesi, Bentham'ın ahlak felsefesinin temel aksiyomudur. Bentham bu ilkeye o kadar çok inanmaktadır ki, ona göre, diğer etik teorilerin gereksiz kısımları atıldığında elimizde kalan şey yalnızca fayda ilkesi olacaktır.³¹ Bu ilke aynı zamanda Bentham tarafından karar verici ve değerlendirici bir ilke olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda fayda ilkesi, Bentham'ın sisteminde değerlendirici ilke olarak, eylemlerin nihai anlamda doğruluğuna karar verirken, ahlaki tartışmalarda da nihai karar mercii olarak görev yapmaktadır. Bir karar prensibi olarak ise fayda ilkesi, eylemde bulunan bireyin niyetini ve kararını yönlendirmektedir. Bentham bu ilkenin, kişiler arası ve ahlaki yönünden çok, bu ilkenin toplumsal ve politik yönüne odaklanmıştır.³² Mill de bu noktada Bentham'ın fayda ilkesinin insani yönünden çok maslahatla ilgili yönüne odaklandığını ifade etmektedir.³³

Bentham'ın fayda ilkesinin en önemli özelliği ve yeniliği, bu ilkenin nihai ve en yüksek ilke olmasıdır. Başka bir deyişle, ilkeyi yeni biliminin doğruluğu apaçık temel aksiyomu olarak değerlendiren Bentham'a göre, onu gerekçelendirecek vicdan gibi başka bir olgu, temellendirecek bir ahlak yasası gibi başka bir ilke yoktur ve buna gerek de yoktur. Çünkü ona göre hiç kimse fayda ilkesinin doğruluğunu ispatlayamazdı, zira bazı ilkelerle ilgili olarak kanıt göstermek imkânsız olduğu kadar gereksizdir de.³⁴ Bu konuda Bentham şöyle der: *“Herhangi bir şeyle kanıtlanabilir mi? Bu imkânsız görünüyor. Herhangi bir şeyle kanıtlanmaya çalışılsa bu yetersiz kalır. Kanıtlar bir yerden başlamak zorundadır.”*³⁵ Bu nedenle fayda ilkesi, kanıtlanamayan fakat tüm kanıtların kendisinden yola çıktığı bir ilk ilkedir.³⁶ Bentham bu düşüncesine en büyük kanıt olarak bir önceki paragrafta da değindiğimiz gibi, bütün etik teorilerin öyle veya böyle bir şekilde fayda ilkesine müracaat etmek zorunda kalmalarını göstermektedir. Ona göre insanların yaptıkları ya da yaptıklarını düşündükleri şeylerin nedenleri ne olursa olsun, eğer bir kez niçin yaptıkları sorulacak olursa, en sonunda fayda ilkesiyle karşılaşılacaktır. Onun bu iddiasının muhatabı olarak en başta sezgici etik teorileri gelmektedir. Ona göre bu etik teoriler “bir eylemi niçin yapmalıyız?” sorusunu

³¹ Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, s. 33

³² Postema, “Bentham's Utilitarianism”. *The Blackwell Guide to Mill's Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.:The Blackwell Pub., 2006, s. 27

³³ Mill, *Bentham*, s. 181

³⁴ Stumpf, *Philosophy: History and Problems*, London: McGraw - Hill Book Co., 1977, s. 172

³⁵ Bentham, *An Introduction Principles of Morals and Legislation*, s. 13

³⁶ Cevizci, *Etiğe Giriş*, İst.: Paradigma Yay., 2002, s. 198

cevaplama noktasında yetersizdirler. Eğer bu teori savunucuları bir kez bu soruya yanıt vermeye çalışırlarsa, sonunda yapmak zorunda oldukları şey, eylemin fayda ilkesine dayandığını söylemek olacaktır.³⁷ Diğer bir nokta da, ona göre fayda ilkesinin her zaman geçerli olması, bu ilkenin doğruluğunun ispat edilebilir olmasından değil, ahlaki karar verme sisteminin temeli olan bir ilke olarak, açık ve seçik olmasından ileri gelmesidir. Bu nedenle fayda ilkesinin kanıtlanmasına ihtiyaç duyulmayan bir ilk ilke olarak karşımızda yer alması, bu ilkenin reddedilmemesini gerektirir. Bentham'a göre matematiğe ait önermeler nasıl yanlışlıkları ispat edilmedikçe doğru kabul ediliyorsa, fayda ilkesi de yanlışlığı ispat edilmedikçe doğru sayılmalıdır. Bu nedenle Bentham'a göre insanların neredeyse hepsinin menfaatlerini dşunerek hareket etmeleri ve ilkenin yanlış olduğunun ispat edilememesi onu doğru saymak için yeterlidir.³⁸ Fayda ilkesinin kanıtlanmasını bu şekilde ortaya koyan Bentham, ardından fayda ilkesinin temeli olan haz ve acı kavramlarını incelemeye geçer. şimdi Bentham'ın bu iki kavramı nasıl ele aldığını görelim.

1.2.2.Haz - Acı Kavramları ve *Felicific Calculus*

Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* adlı eserinin ilk cümlesinde, oluşturmaya çalıştığı bu yeni etik biliminin temelini oluşturan fayda ilkesinin dayandığı temel dşunceyi şu şekilde açıklamaktadır: “*İnsan doğası iki gücün yönetimi altındadır; acı (pain) ve haz (pleasure)*”³⁹ Ona göre bu iki güç bizim ne yapıp ne yapmamamız gerektiğini belirler. Bu ilke Bentham'a göre inkâr edilemez, karşı konulamaz bir ilkedir. İlk kez John Locke⁴⁰ tarafından ortaya koyulan bu dşunceye Bentham insan psikolojisinden hareket ederek ulaşmıştır. Bu anlayıştan hareket eden Bentham, insanın hazzı arzulayıp, acıdan uzaklaşması ilkesini insan davranışlarını açıklayan ve yeni etik bilimi için bir standart olarak kabul etmektedir. Çünkü ona göre haz bizatihi iyi, acı ise bizatihi kötüdür. Diğer bütün şeyler hazza katkıda buldukları lde iyi, acıya neden oldukları lde kötüdür. Bu nedenle, herhangi bir eylemin ahlakiliği, o eylemin sonucunda ortaya çıkacak olan haz ve acıya göre

³⁷ Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, s. 15

³⁸ Güriz, *Faydacı Teoriye göre Ahlak ve Hukuk*, s. 47

³⁹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* , s. 121

⁴⁰ Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s. 171

belirlenmektedir.⁴¹ Bentham'ın insan psikolojisine bakışı açık ve basittir. O, insanların her yerde aynı şekilde davrandığını, onların davranışlarını hazzı isteme ve acıdan kaçınma duygusunun bütün eylemlerinin arkasında, temelinde olduğunu düşünmektedir. Bentham'a göre insanlar hazlarını farklı yollarla sürdürebilirler ve farklı şeyleri arzu edebilirler fakat haz herkes tarafından arzulan bir şeydir. Çünkü o, bu durumu insan doğasının bir unsuru, niteliği olarak göz önüne alır.⁴²

Bentham'ın haz temelli bu yaklaşımının doğal sonucu olarak, haz ile fayda arasında doğal bir köprü kurulmaktadır. Bir başka deyişle Bentham'ın bu yaklaşımında haz ve fayda eşanlamlı olarak kullanılan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bentham bunu şu şekilde ifade etmektedir: "*fayda sözcüğüyle yarar, avantaj, haz, iyi ... kast edilir*"⁴³ Buna göre haz veren eylem aynı zamanda faydalı da olmaktadır. Bir başka ifadeyle Bentham'a göre bir eylem haz verdiği için faydalıdır. Bentham'ın haz ve fayda arasındaki ilişkisi onun "mutluluk" anlayışında ortaya çıkmaktadır. Ona göre mutluluk, haz ya da acının yokluğuyla ifade edilir. Bu nedenle Bentham mutlu bir yaşamdan hazların acılardan fazla olduğu ya da hiç acının olmadığı bir yaşamı anlar. Buradan da basit bir şekilde mutluluk, haz ve acı arasındaki dengede hazzın daha ağır basması olarak tanımlanabilir.⁴⁴

Muhalifleri Bentham'ın mutluluk kavramına, nesnel bir ilkeymiş ve ahlak için bir standart teşkil ediyormuş gibi yaklaşmasını eleştirirler. Onlara göre mutluluk, insandan insana değişir ya da subjektiftir ve bu nedenle ahlak için kesin ya da bağımsız bir zemin oluşturamaz. Dolayısıyla da muarızlar böyle bir kavramdan bir ahlaki emir çıkarılamayacağını iddia etmektedirler. Bentham ise muhaliflerinin tersine düşünmekte ve mutluluğun insanların birçok çetrefilli probleminin çözümü için gerekli olan ipuçlarını insanlara verebileceğine inanmaktadır. Ona göre hükümetin amacının "adalet" olması gerektiğini söyleyenlere niçin "mutluluk" olamayacağı sorulmalıdır. Zira Bentham her insanın mutluluğun ne olduğunu bildiğini, çünkü bu insanların hazzın ne olduğunu bildiğini; aynı şekilde her insanın mutsuzluğu da bildiğini çünkü bu insanların acının da ne olduğunu bildiğini iddia etmektedir. Bunun yanında Bentham her insanın "adalet"i tam olarak bilmediğini, çünkü bu kavramın her zaman ne anlama

⁴¹ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, Boston: , Kluwer Academic Pub., 2001, s. 65

⁴² Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 64

⁴³ Bentham, *Introduction Principles of Morals and Legislation*, s. 121

⁴⁴ Bentham, *Introduction Principles of Morals and Legislation*, s. 169

geldiğinin tartışmalı olduğunu ifade etmektedir. Kaldı ki Bentham'a göre adalet zaten bizatihi bir amaç değil, ancak bir araçtır. Bu nedenle ona göre mutluluğa aracılık etmeyen bir adalet hiçbir anlam ifade etmez. Mutluluk ise tam tersine adaletten çıkarılan bir kavram değildir. Bu nedenle mutluluğun adalete mantıksal bir önceliği vardır.⁴⁵

Bentham'ın sisteminde bireyin hazzı arzuladığı, acıdan kaçındığı hususu vurgulanırken, diğer yandan da insan psikolojisine dayanan bu davranış biçiminin bir ahlaki standart olarak karşımıza çıktığını görürüz. Şöyle ki, Bentham, bireyin hazzı arzulamasını aynı zamanda hazzı arzulamanın zorunlu ahlaki bir görev olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur. Şimdi eğer Bentham'ın dediği gibi, eylemlerin ahlaki doğrulukları ya da yanlışlıkları, haz ya da acı ortaya çıkarma eğilimlerine göre değerlendiriliyorsa; eylemde bulunan birey, yapacağı eylemin doğru ya da yanlış olduğuna karar verirken eylemin ortaya çıkarması muhtemel olan haz ve acı miktarını değerlendirmek ve birini ötekine karşı tartmak zorunda kalacaktır. İşte bu ihtiyacın bilincinde olan Bentham, yeni etik biliminin muhatabı olan ahlaki faile bu noktada yardımcı olmak için tabiri caizse bir yol haritası vermiştir. Bu yol haritasının adı *felicific calculus*dur. *Felicific calculus*, Bentham'ın ahlak alanının yeni Newton'ı olma yolundaki başyapıtı olarak değerlendirmek mümkündür.

Aslına bakılırsa Bentham eserlerinde *felicific calculus*un dayandığı temel ilkeleri ortaya koymasına rağmen, oluşturduğu bu ölçeğe *felicific calculus* adını kendisi vermemiştir. Bu isim kendisinden sonraki faydacılar tarafından verilmiştir.⁴⁶ Bunun yanında *felicific calculus* bazı eserlerde karşımıza *hedonistic calculus* olarak da çıkmaktadır.

Felicific Calculus, Bentham'ın hazlar arasında sadece niceliksel bir ayırım yapılabileceğini, bu nedenle eylemler arasında niteliksel bir takım ayrımların yapılmasının imkânsız olduğu iddiasına dayanır. Bentham'a göre söz gelimi, eğer futbol oyunu ahlaki faile şiir okumaktan daha fazla haz sağlıyorsa futbol oyunu daha değerlidir. Bu örnekte de görüleceği gibi Bentham iki eylem arasında karşılaştırma yaparken hazların niteliğini değil, niceliğini dikkate almaktadır.⁴⁷ Bu durumda eylemde bulunan birey için yapılacak tek şey alternatif eylemler arasında niceliksel bir karşılaştırma yapmaktır ve bu karşılaştırma için *felicific calculus* kullanmaktır. Nasıl ki

⁴⁵ Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s. 172

⁴⁶ Mitchell, "Bentham's Felicific Calculus", *Political Science Quarterly*, Vol. 33, June 1918, s. 164

⁴⁷ Bentham, "The Rationale Of Reward", *The Works of Jeremy Bentham vol. II*, s. 484

termometre ısıyı ölçüyorsa, “ahlaki termometre” de Bentham için mutluluğun ya da mutsuzluğun derecesini ölçmektedir.⁴⁸ Bu noktada bir hususun altının çizilmesi gerekmektedir. O da şudur ki, her ne kadar bu ölçeğin ismi “calculus” kavramını içerse de burada bir hesaplama bahsetmek çok mümkün görünmemektedir. Çünkü Bentham bu ölçeği, bir ölçüm aleti olarak değil, bir sınıflama aleti olarak tasarlamıştır. Zaten onun bu ölçekle alakalı ilkelerden bahsettiği bölümlerde herhangi bir sayısal veri yoktur, hiçbir rakam kullanılmamıştır. Sadece karşılaştırma yapılmıştır.⁴⁹ Bu bakımdan o hesap eden bir kişi olmaktan çok, sınıflama yapan bir kişi olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum da onu ahlakın Newton’u yapmaktan çok Lineaus’u* yapmaktadır.⁵⁰ *Felicific calculus* özü itibariyle iki görevi ifa eder. İlk olarak, kanun koyucuya, hâkime ve ahlakçıya durumun nasıl değerlendirileceğini gösterir. İkinci olarak, bütün insanlara davranış rehberliği yapar.⁵¹

Şimdi kısaca Bentham’ın *felicific calculus*una kısaca bir göz atalım. Bentham’ın *felicific calculus*u haz ve acının değerini ortaya koymak için 7 şart (circumstance) belirler. Bunlar; hazzın ya da acının 1. “Yoğunluğu (intensity)”, 2. “Süresi (duration)”, 3. “Kesinliği ya da kesinsizliği (certainty or uncertainty)”, 4. “Yakınlığı ya da uzaklığı (propinquity or remote)”, 5. “Doğurganlığı (yani bu hazzı başka bir hazzın takip etme durumu)(fecundity)”, 6. “Saflığı (yani için de hazza karşıt başka herhangi bir duygu barındırmaması)(purity)”, 7. “Kapsamı (yani etkileyeceği insan sayısı)(extent)”⁵²

Bentham aynı zamanda hazları ve acıları da sınıflar. Basit hazlar 14 çeşittir: 1. His hazzı (The pleasures of sense) 2. Zenginlik hazzı (The pleasures of wealth) 3. Beceri hazzı (The pleasures of skill) 4. Dostluk hazzı (The pleasures of amity) 5. İyi bir isme, üne sahip olmanın hazzı (The pleasures of a good name) 6. Güç hazzı (The pleasures of power) 7. Dindarlık hazzı (The pleasures of piety) 8. Yardımseverlik hazzı (The pleasures of benevolence) 9. Kötü niyet hazzı (The pleasures of malevolence) 10. Bellek hazzı (The pleasures of memory) 11. Hayalgücü hazzı (The pleasures of imagination)

⁴⁸ Başdemir, *Liberalizm Felsefi Temeller*, Ankara: Liberte Yay. 2009, s. 361

⁴⁹ Graham, *Eight theories of Ethics*, s. 151

* Carl Linnaeus (1707 – 1778), yaptığı ekolojik taksonomiyle ünlü İsveçli botanikçi

⁵⁰ Mitchell, *Bentham’s Felicific Calculus*, s. 182

⁵¹ Graham, *Eight theories of Ethics*, s. 151; Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 121

⁵² Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 139

12. Ümit etme hazzı (The pleasures of expectation) 13. İşbirliğine bağlı hazlar (The pleasures dependent on association) 14. Rahatlama hazzı (The pleasures of relief)⁵³

Basit acılar 12 çeşittir: 1. Yokluk acısı (The pains of privation) 2. His acısı (The pains of the senses) 3. Beceriksizlik acısı (The pains of awkwardness) 4. Düşmanlık acısı (The pains of enmity) 5. Kötü bir isme, üne sahip olmanın acısı (The pains of an ill name) 6. Dindarlık acısı (The pains of piety) 7. Yardımseverlik acısı (The pains of benevolence) 8. Kötü niyet acısı (The pains of malevolence) 9. Bellek acısı (The pains of the memory) 10. Hayalgücü acısı (The pains of the imagination) 11. Beklenti acısı (The pains of expectation) 12. İşbirliğine bağlı acılar (The pains dependent on association)⁵⁴

Eylemlerin bu ayrıntılı tahliline rağmen Bentham'ın bu konuda söyleyeceği son söz bu kadar değildir. Yukarıda verilen ayrıntılı sınıflamanın devamında, yukarıdaki motivasyonlar ve bu motivasyonları destekleyen diğer şeylerin ayrıntılı bir taksonomisini yapmakta ve burada 54 haz ve 67 acıdan oluşan bir liste sunmaktadır.⁵⁵

Peki, bu *felicific calculus* nasıl kullanılacaktır? Bentham *felicific calculusun*, nasıl uygulanacağıyla ilgili ahlaki failden ya da yasa koyucudan şu adımları takip etmesini ister: 1. Eylem tarafından üretilecek olan her bir farklı hazzın değeri, 2. Eylem tarafından üretilecek olan her bir acının değeri, 3. İlk hazdan sonra, o eylemin ürettiği her bir hazzın değeri, 4. İlkinden sonra o eylemin ürettiği her bir acının değeri, 5. Bütün bu hazların değerleri bir tarafta ve bütün acıların değerleri diğer tarafta toplanmalıdır. Bu noktadan sonra Bentham, seçilen tek birey için yapılmış olan değerlendirmenin, eylemden etkilenecek diğer bireyler için de ayrı ayrı yapılmasını ister. *Felicific calculusa* göre, aradaki fark, eğer hazlar tarafındaysa, bu eylemin söz konusu bireyin çıkarları açısından bir bütün olarak iyiliğe bir eğilimi olduğunu gösterir; eğer ağırlık acı tarafındaysa, bu onun bir bütün olarak kötülüğe eğilimi olduğunu gösterir.⁵⁶

Roger Crisp, uygulanması oldukça karmaşık olan bu değerlendirmeyi şu şekilde bir örnek üzerinde göstermektedir.

Örnekteki kahramanımızın adı Ahmet olsun. Ahmet'in seçim yapmak zorunda olduğu şey, bir kokteylde oldukça pahalı olan havyar ile normal bir aperatif arasında

⁵³ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 142

⁵⁴ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 142

⁵⁵ Bentham, "Fragment on Government", *The Works of Jeremy Bentham Vol.I*, s. 404 - 426

⁵⁶ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 141

tercih yapmak olsun. Ahmet'in 1 dakikalık havyar yemeden elde edeceği haz 3 birim, 2 dakika için 6 birim, 3 dakika için 9 birim olsun ve bu şekilde haz körelinceye kadar devam etsin. Aynı şekilde Ahmet'in 1 dakikalık normal bir aperiattıftan elde edeceği haz 2 birim, 2 dakika için 4 birim, 3 dakika için 6 birim olsun. Ahmet, bu kriterleri belirledikten sonra iki eylem arasında karşılaştırma yapmaya geçebilir. Bu noktada eğer eşit süreler baz alınarak bir tercih yapılacaksa, Ahmet'in havyar yemeyi seçmesi için iki kat nedeni olur. Ancak Ahmet son kararını vermeden önce ortaya çıkması muhtemel acıları da hesaba katmak zorundadır. Bu açıdan örneğe dönecek olursak, ortaya çıkacak muhtemel acılardan biri toplum içerisinde çok pahalı bir aperiattıf olan havyarı yemenin, görgüsüzlük olarak kabul edilmesi nedeniyle kişiye vereceği utanç duygusudur. Bu bakımdan, standart olarak toplum içinde utanmak -2 birim olsun. 2 ünite haz 2 ünite acıyı ortadan kaldırsın. Şimdi farzedelim, Ahmet'e 3 dakika havyar yeme şansı verildi $3*3=9$ birim ya da 3 dakika normal bir aperiattıf şansı verildi $3*2=6$ birim. Eğer Ahmet havyar yemeyi seçerse hazzı maksimize olacak, bunun yanında eğer Ahmet toplum içerisinde havyar yemeyi seçerse görgüsüzlüğü için misafirleri karşısında utanacak. Standart olarak bu utanmanın da 3 dakika sürdüğünü düşünelim $3*-2=-6$ bu hesaba göre Ahmet'in havyar yemeden aldığı haz $9-6=3$ birim olacaktır. Bu durumda Ahmet'in normal aperiattıfı seçmesi ona daha fazla haz verecektir.⁵⁷

Uygulanması oldukça karmaşık ve zor olan *felicific calculus*, ortaya konulduğunda birçok farklı kesimden çok farklı tepkiler aldı. Tahmin edilebileceği üzere bu eleştirilerin ekserisi olumsuzdu, hatta yaygın tabirle, *felicific calculus* "saçma" bulunuyordu.⁵⁸ Bu eleştirilerin olumsuz olmasının en temel nedeni *felicific calculus*un yanlış anlaşılmasıydı. Zira Bentham'ın bizatihi kendisi bu ölçeğin her ahlaki karar verme sürecinde kullanılmasını beklemiyordu. Bunu da açıkça belirtmişti: "*Bu işlemin her ahlaki yargı veya her yasal veya hukuki işlem için katı bir biçimde orijinal olarak takip edilmesi beklenmemektedir. Ancak, bu işlem her zaman göz önünde bulundurulabilir.*"⁵⁹ Bunun yanında Bentham, eleştirilen bu değerlendirme yönteminin, aslında ne yeni ne de temelsiz bir kuram olduğunu düşünmektedir. Ona göre insanlar bu değerlendirme yöntemini farkında olmadan günlük yaşamda, özellikle de insanların

⁵⁷ Crisp, *Mill on Utilitarianism*, s. 22

⁵⁸ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 66

⁵⁹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 141; Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş*, s. 384

kendi çıkarlarını çok net olarak bildikleri durumlarda, sık sık kullanmaktadırlar.⁶⁰ Onun *felicific calculusu* ortaya koymaktaki tek amacı, ahlaki faile karar verme süreçlerinde yardım edecek, kişilere göre değişmeyen nesnel ilkelere dayanan bir karşılaştırma yöntemi geliştirmektir.⁶¹ Fakat enteresan şekilde yorumcular Bentham'ın *felicific calculusu*la ilgili olarak yaptığı açıklamayı ya kaçırmışlar ya da dikkate almamışlardır. Bentham ve onunla aynı düşünceyi paylaşan faydacılar, hazların bu şekilde değerlendirilmesinin imkânsızlığı konusunda ciddi şekilde eleştirilmelerine rağmen tarih onları sosyal bilimlerin öncüleri haline getirmiştir. Mesela, William Stanley Jevons (1835 – 1882) oluşturduğu matematik temelli yeni faydacı bir ekonomi biliminin arkasındaki ilham kaynağı olarak Bentham'ı göstermektedir. Bugün karar alma aşamasında kullanılan, “gelir analizi”, “maliyet – fayda analizi”, “risk analizi” gibi birçok prosedür mevcuttur. Avukatlar bile “Hedonik Zararları” tahmin etmek için matematik formülleri kullanmaktadırlar ve psikologlar da insanın haz dengesini ölçmek için buna benzer 10 maddelik “olumlu ve olumsuz etkiler programı”, 5 maddelik “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği” ve 7 maddelik “Mutluluk – Mutsuzluk Ölçeği” gibi ölçekler kullanmaktadırlar.⁶²

Bentham *felicific calculusu* şu veya bu şekilde birçok şekilde eleştirilebilir ki zaten eleştirilmiştir de, ancak o, *felicific calculusu* ortaya koyduğunda modern dünyada Epikürçülüğün etkisine rağmen haz ve acı listesi yapmaya teşebbüs dahi yoktu. Sadece Helvetius iki haz ve acıdan bahsetmiştir. Bentham burada, haz ve acının karşılaştırılmasında mantıksal bir süreç oluşturmak için büyük bir adım atma çabasındaydı. Bunu yapmaktaki tek amacı, kurmaya çalıştığı yeni etik bilimini her açıdan tutarlı hale getirmektir. *Felicific calculusun* da bu şekilde görülmesi gerektiğini düşünüyoruz.⁶³

Ahlaki faile alternatif eylemler arasından hangisinden daha fazla haz alabileceğini değerlendirebilmesi için nesnel bir ölçüt öneren Bentham, böylece nihai amaç olarak belirlediği birey ve toplum mutluluğuna ulaşma noktasında önemli bir adım atmıştır. Şimdi, Bentham'ın birey ve toplumu arasındaki ilişkiyi nasıl kurguladığını ele alalım.

⁶⁰ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 141

⁶¹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 141

⁶² Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 67

⁶³ Rosen, *Classical Utilitarianism From Hume to Mill*, London: Routledge Press, 1996, s. 179

1.2.3. Birey ve Toplum Mutluluğu

Bentham'ın kurmaya çalıştığı yeni etik biliminde birey ve toplum arasındaki ilişki enteresan bir durum arzeder. O, toplumu bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan sentetik bir yapı olduğunu söyler. Bir başka ifadeyle Bentham'a göre toplum dediğimiz yapı bireylerin bir toplamıdır. Bunun sonucunda bu yapıda gerçek yapılar olarak birey karşımıza çıkmaktadır. Böylece Bentham toplumun mutluluğu derken aslında toplumu bir araya getiren bireylerin toplam mutluluğunu ifade etmektedir.⁶⁴ Çünkü ona göre bireylerin mutluluğunu dikkate almaksızın toplumun mutluluğundan bahsetmek boş bir çaba içersine girmektir.⁶⁵ Bir başka ifadeyle toplumu meydana getiren bireyler mutlu olduğu müddetçe, toplum da mutlu olacaktır.⁶⁶

Bu noktada Bentham'ın düşüncesinden hareket ederek, eğer toplumun mutluluğunun yalnızca toplumun bireysel üyelerinin özel çıkarlarının toplamı olduğunu varsayarsak, o zaman eğer her birey kendi kişisel mutluluğunu arar ve bunu artırırsa ortak iyinin kaçınılmaz olarak ilerletildiği sonucunu çıkarabilirdik. Ama bireylerin kendi mutluluklarını ve başka bireylerin mutluluklarını, toplumdaki mutluluk toplamını azaltmayacakları bir yolda aramayacakları konusunda hiçbir güvence yoktur. Ve aslında çıkar çarpışmalarının gerçekte varolduğu da inkâr edilemez bir gerçektir. Bentham, sistemi içerisinde oldukça büyük bir sorun oluşturan bu problemin çözüm adresi olarak hukuku ve hükümeti gösterir. Çünkü ona göre, toplumu oluşturan bireylerin çıkarlarının birbirleriyle uyumlu hale getirilebilmesi ancak yasalarla ve bu yasaların uygulanmasından sorumlu olan hükümetin yardımıyla mümkündür.⁶⁷

Birey ve toplum mutluluğu konusunda hukuka öncelik tanıyan Bentham'ın toplumla alakalı en temel düşüncesini “doğal hukuk” anlayışının reddi oluşturur. Bu bağlamda o, “doğal hukuk”, “doğal haklar” ve bunlarla ilgili kanuni ve politik her türlü anlayışa saldırır. Bu nedenle ona göre “doğal haklar hepimizde doğuştan varolan kutsal ve başkasına devrolunamaz, haklardır”, “doğal haklar bireyin malıdır ve onun doğasına aittirler” v.b. gibi hükümler birer saçmalaktan ibarettir.⁶⁸ Bunlar retorik saçmalıklardır.⁶⁹ Bentham bunların hepsinin “buyrukçuluk”tan kaynaklandığını

⁶⁴ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 121

⁶⁵ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 122

⁶⁶ Güriz, *Faydacı Teoriye göre Ahlak ve Hukuk*, s. 56

⁶⁷ Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, s. 18

⁶⁸ Bentham, “Anarcial Fallacy”, *The Works of Jeremy Bentham Vol. II*, s. 914

⁶⁹ Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, s. 157

düşünür. Bunlarla alakalı olarak yapılan her türlü tartışma ona göre ya çelişkilidir ya da boştur.⁷⁰ Onun bu anlayışı aslında bu konudaki İngilizler'in genel tutumunu yansıtır. Zira doğal hukuk Fransız İnsan Hakları Bildirgesi ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gibi metinlere kaynaklık etmesine ve Avrupa kıtasında genel kabul görmesine rağmen, İngiltere'de çok etkili olmamıştır. Bunun temel nedeni İngiliz hukukunun kanun merkezli değil, yargıç ve gelenek merkezli olmasıdır.⁷¹

Tüm bunların yanında Bentham'a göre yine de "bir hakka sahip olma" kavramı anlamsız değildir. Ona göre "bir hakka sahip olmak" ancak bir hükümetle yönetime sahip olmakla mümkündür. Zira hükümsüz yaşamak haksız yaşamaktır. Bentham hükümete sahip olmayan toplumları vahşi toplumlar olarak değerlendirir. Bentham bu anlayışın geçerli olduğu Güney Galler (New South Wales) örneğini verir. Ona göre bu bölgede itaat kültürü yoktur. Bu nedenle de burada vahşi yaşam şartları geçerlidir. Onların bu itaatsizlikleri onları bir hükümete sahip olmaktan dolayısıyla da kanunlara ve kanunların ortaya koyduğu haklara sahip olmaktan alıkoymaktadır.⁷² Hak kavramının kanunların ve hükümetin hüküm sürdüğü toplumlarda bir anlam ifade ettiğine inanan Bentham, doğal hukuk anlayışıyla paralellik arzeden bir yaklaşımla, kanunların ve hükümetlerin dokunamayacağı bireysel haklardan söz eder. Bunlar; özgürlük, mülkiyet hakkı, güvenlik ve baskılara karşı gelme hakkıdır.⁷³ Bu nedenle hiçbir kanun ya da hükümet her ne olursa olsun bu dört hakkı bireyin elinden alamaz, kesintiye uğratamaz. Tüm bunların yanında hükümet ve kanunlar bu dört temel hakkın bizatihi koruyucusu olmak durumundadır. Bu nedenle Bentham yazı altına alınan pozitif hukukun bireylere haklar tanıırken ve bunları yaptırımlarla korurken, doğal hukukun böyle bir şey yapamadığı iddiasındadır. Bu açıdan ona göre hak kanunun çocuğudur fakat doğal hak ise asla bir babaya sahip değildir. Bir başka ifadeyle, soğuk bir sıcak, kuru bir nem ve aydınlık bir karanlık nasıl varolamazsa pozitif hukuk olmadan da haklar var olamaz.⁷⁴

Bentham bireyi yukarıda belirttiğimiz gibi ancak kanunlarında ve hükümetin geçerli olduğu bir toplumda hakka sahip olduğunu ifade ettiği birey ile toplum arasındaki ilişkiye oldukça önem vermektedir. Zira ancak bu ilişki sayesinde fayda

⁷⁰ Postema, *Bentham's Utilitarianism*, s. 32

⁷¹ Güriz, *Faydacı Teoriye göre Ahlak ve Hukuk*, s. 63

⁷² Bentham, *Anarcial Fallacy*, s. 914

⁷³ Bentham, *Anarcial Fallacy*, s. 917

⁷⁴ Postema, *Bentham's Utilitarianism*, s. 32

ilkesi hayata geçirilebilecektir. Bentham için bu ilişkide en kilit nokta bireye devletin müdahalesinin zorunluluğudur. Zira Bentham'a göre birey ile toplumun menfaatlerinin çakıştığı noktada devlet kanunlar yoluyla bireye müdahale etmelidir. Çünkü ona göre her politik devletin amacı toplumun mutluluğunu mümkün olan en yüksek seviyeye çıkarmaktır.⁷⁵

Bentham'a göre devlet bireye iki şekilde müdahale edebilir; bunlar ödül ya da cezadır.⁷⁶ Aslına bakılırsa devletin bireye müdahalesi Bentham'ın hiç de arzu etmediği bir durumdur. Bunun Bentham için iki nedeni vardır: Birincisi, bireyin neyin kendi menfaatine uygun olduğunu devletten daha iyi bilecek konumda olmasıdır. İkincisi; devlet müdahalesinin bireylere faydadan çok zarar getireceğine yönelik iddiasıdır.⁷⁷ Fakat kabul edilmelidir ki, pozitif hukukun bir gereği olarak, toplumun genel mutluluğunu tehdit eden bireylere karşı, toplumun geri kalan diğer kesimi kanunlar tarafından korunmak durumundadır. Bu pozitif hukukun en temel işlevidir. Bu noktada karşımıza "ceza" kavramı çıkar.

Eyleme acı yüklenmesine ya da eklenmesine, acının ortaya çıkmasına ya da hazzın azalmasına "ceza" adı verilir.⁷⁸ Bentham'a göre ceza, aslında akıldışı bir yöntemdir. Bunun temelinde cezanın "faydasızlığı" düşüncesi yatmaktadır. Çünkü ona göre bütün cezalandırmalar bizatihi kötüdür.⁷⁹ Zira sonucunda acı, dolayısıyla da kötülük vardır. Ancak yine de Bentham cezanın varlığını inkâr edemez. Bu nedenle cezanın olmasının zorunluluğunu da daha büyük acıların ortaya çıkmasının engellenmesi için olduğunu söyleyerek gerekçelendirir. Ona göre ceza eğer toplumun mutluluğunu artıracaksa haklılandırılabilir. Bunun dışında toplumdaki toplam acıyı artıracak herhangi bir cezalandırmayı haklı bulmaz.⁸⁰ Dolayısıyla Bentham cezanın uygulanması noktasında oldukça hassas davranmaktadır ve bu nedenle de cezanın kullanımının belli standartları olması gerektiğini söyler. Bu standartlar şunlardır; 1. Ceza kendiliğinden, sebepsiz yere ortaya çıkmamalıdır. Mesela, zararın tazmin edilmesinin kabul edildiği ve bu tazmin etmenin garanti altına alındığı bir durumda ceza gereksizdir. 2. Yine ceza tesirsiz

⁷⁵ Bentham, *Principles Of Judicial Procedure*, vol. II, s. 26

⁷⁶ Güriz, *Faydacı Teoriye göre Ahlak ve Hukuk*, s. 61

⁷⁷ Güriz, *Faydacı Teoriye göre Ahlak ve Hukuk*, s. 57

⁷⁸ Stephen, *The English Utilitarian vol I*, s. 176; Bentham, "Principles of Penal Law", *The Works of Jeremy Bentam Vol. I*, s. 709

⁷⁹ Bentham, *Principles of Penal Law*, s. 709

⁸⁰ Başdemir, *Liberalizm Ahlaki Temeller*, s. 357

olmamalı, ıslah edici olmalıdır. Yani sonraki kötü eylemlerin ortaya çıkmasını engellemelidir. Öyle ki, suç işlemeye meyilli olan adamı engellemelidir. 3. Ceza çok pahalı ya da faydasız olmamalıdır. Yani ceza uygulandığında ortaya çıkan kötülük engellenmek istenen kötülükten az olmalıdır. 4. Ceza gereksiz olmamalıdır. 5. Suç ile ceza birbirine orantılı olmalıdır. Bir başka ifadeyle suç ne kadar büyükse ceza da o kadar büyük olmalıdır. 6. Ceza çok çeşitli olmalı ve durumlara göre uyarlanabilmelidir. 7. Aynı suç için herkese eşit cezalar verilmelidir. 8. Kurbanların acılarını dindirebilmelidir. 9. Yeni problemlere davetiye çıkarmamalıdır. 10. Genel kabul görmelidir.⁸¹

Bentham'a göre cezanın birincil amacı caydırıcı olmaktır, ıslah etmek değildir. Suçluların ıslahı Bentham'ın yaptırım anlayışı içinde kendisine ancak ikincil bir amaç olarak yer bulur. Fakat o, bu ek amaca bakıldığında cezaevleri kötülük yuvaları olarak tanınırken bu amacın yerine getirilmesinin zor olduğunu savunur.⁸² Bentham'ın cezaya caydırıcı olarak bakmasının altında yatan neden, her suçun birincil ve ikincil olmak üzere iki kötülük ortaya çıkarmasıdır.⁸³ Söz gelimi, hırsızlık suçu, birincil ve ikincil olmak üzere iki kötülük ortaya çıkarır. Birincil kötülük suça birebir muhatap olan birey için geçerlidir. Mesela, evi soyulan biri için bu olaydaki birincil kötülük malını kaybetmesidir. Ancak bunun yanında ortaya çıkan ikincil kötülük çok daha büyük sorunları beraberinde getirir. Hırsızlık olayındaki ikincil kötülük toplumdaki “mülkiyet saygısı” duygusunun zedelenmesidir. Bu duygu zedelendiği ya da ortadan kalktığı zaman toplum açısından çok daha büyük kötülüklere yani acılara neden olacaktır. Bunun için Bentham devletin ve kanun koyucuların ikincil kötülükleri birinci derecede göz önüne almalarını ister.⁸⁴

Bentham yaptırımların dört farklı türünden bahseder. Bunlar; “fiziksel ya da doğal”, “politik”, “ahlaki ya da popüler” ya da “dini” olabilirler. Fiziksel yaptırımlar, diğer insan ya da varlıkların özgürlüklerini engelleyen durumları takiben ortaya çıkan haz ya da acı veren yaptırımlardır. Politik yaptırımlar ise, kanun koyucuların eylemleri tarafından ortaya koyulan yaptırımlardır. Ahlaki ya da popüler yaptırımlar, müştereken davranma kapasiteleri bulunmayan bireyler tarafından ortaya koyulan yaptırımlardır.

⁸¹ Başdemir, *Liberalizm Ahlaki Temeller*, s. 358

⁸² Başdemir, *Liberalizm Ahlaki Temeller*, s. 357

⁸³ Bentham, *Principles of Penal Law*, s. 709

⁸⁴ Başdemir, *Liberalizm Ahlaki Temeller*, s. 356

Dini yaptırımlar ise, üstün bir görünmeyen güç tarafından ya da her yerde dendiği gibi, evrenin tüm hâkimiyetini elinde bulunduran görünmez yüce bir kudret tarafından ortaya koyulan yaptırımlardır.⁸⁵ Son üç yaptırım ilk yaptırımla birlikte ortaya çıkar. Hâkim ya da yetki sahibi sadece eylemde bulunabilir ve Tanrı'nın sadece eylemde bulunabilmesi beklenir, bunlar doğal bir güce sahiptir. Bir adamın yanması eğer sadece kendi akılsızlığıysa, “fiziksel yaptırım”; eğer hâkim tarafından yapıldıysa “politik yaptırım”; kendisinin sevilmeyen karakteriyle alakalı komşularının ihmaliyse, “ahlaki yaptırım”; Tanrı'nın memnuniyetsizliği nedeniyle “dini yaptırım” olur. Bentham politik yaptırımlara dini ve ahlaki yaptırımlardan daha fazla önem verir. Çünkü ona göre insanların birçoğu karakterlerini ya da cenneti kaybetmekten korkabilirler ancak, işkenceden insanların tamamı korkar. Bentham, dini yaptırımların avantajının, failin bulunmasını zorunlu kılmamasına bağlar. Fakat her durumda doğal ya da dini yaptırımlar kanun koyucuların gücünün ötesindedir. Bentham'ın cezalandırma konusundaki ilgilendiği temel problem, hangi yaptırımların uygulanacağından ziyade, hangi yaptırımların mutluluğu artıracığıdır.⁸⁶

⁸⁵ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 136

⁸⁶ Stephen, *The English Utilitarians Vol. I*, s. 176

BÖLÜM 2:JOHN STUART MILL'İN FAYDACI AHLAK ANLAYIŞI

Bentham'ın bir önceki bölümde ifade ettiğimiz şekilde ortaya koyduğu faydacı ahlak anlayışı, olumlu ve olumsuz birçok tepkiyle karşılaştı. Bentham'a muhalif olanlar, onun ortaya koyduğu sistemin, mekanik, insan doğası ve karakterini göz ardı eden, indirgemeci bir yaklaşıma sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Benthamcı düşüncüyü savunanlar ise onun sisteminin, diğer etik teorilere nazaran dönemin sosyal yaşamındaki problemlere çözüm sunma noktasında oldukça esnek ve kullanışlı bir yapıya sahip olduğunu, birçok probleme nesnel bakış açıları getirdiğini düşünmüşlerdir. John Stuart Mill, bu görüşlerden her ikisinde de doğru olduğunu düşündüğü noktalardan hareketle Bentham'ın sistemini ele alıp yorumlamıştır.

John Stuart Mill'in Bentham'ın sistemini yorumlamasından hareketle ortaya koyduğu ahlak anlayışını ele alacağımız bu bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Mill'in Bentham'la olan ilişkisi temelinde entelektüel gelişimini, İkinci kısımda ise, Mill'in Bentham'dan almış olduğu faydacı ahlak anlayışını nasıl yorumladığını betimleyici bir tarzda ele alacağız.

2.1.Mill'in Entelektüel Gelişimi

1806 yılında Londra'da doğan ve 1873 yılında Fransa'nın Avignon kentinde ölen John Stuart Mill⁸⁷, 19. yy İngiltere'sinin en etkili entelektüelleri arasında yer almıştır. Hayatı boyunca hiç okula gitmemesine rağmen, babasından aldığı eğitimi sayesinde, çok genç yaşlardan itibaren dönemin ünlü İngiliz entelektüelleri arasında kendisine önemli bir yer edinmiş, bu sayede birçok ünlü entelektüelle beraber çalışma ve fikir alışverişinde bulunma fırsatına sahip olmuştur. Bu sayede Mill, hem onları etkilemiş hem de bu ünlü entelektüellerden etkilenmiştir. Ancak Mill'in düşünce hayatında etkilendiği entelektüellerden bahsederken bazı isimlere özel parantez açmak gerektiğini düşünüyoruz. Bu isimlerin en başında geleni şüphesiz Bentham'dır. Çünkü Mill, çok küçük yaşlarda babası James Mill vasıtasıyla Bentham'ın düşünceleriyle tanışmış ve Benthamcı düşünceler onun entelektüel yaşamında oldukça etkili olmuştur. Bu nedenle bize göre, Mill'in faydacı ahlak anlayışından bahsetmek isteniyorsa, Mill'in Bentham'la olan entelektüel ilişkisi mutlaka geniş bir şekilde ele alınmalıdır. Zira ancak

⁸⁷ John Stuart Mill'in hayatıyla alakalı bkz; J. S. Mill, *Autobiography*, the Floating Press, 2009; Nicholas Capaldi, *John Stuart Mill*, Çev.: İ.H. Yılmaz, İst.: T.İ.B. yay., 2011;John Skorupski, *Mill*, Routledge Press.

bu şekilde Mill'in faydacı ahlak anlayışının arka planı açık bir şekilde ortaya konulabilecektir.

Mill'in Bentham'la olan entelektüel ilişkisinin oldukça karmaşık bir yapı arzemesi nedeniyle, iki düşünür arasındaki düşünsel bağlantıyı açık bir şekilde ortaya koymak oldukça zor bir iştir. Özellikle Mill'in Benthamcı düşünceyi, doğrudan Bentham'dan değil de babası James Mill'den öğrenmesi bu karmaşıklığın nedenlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle Mill ile Bentham arasındaki bu karmaşık ilişkiyi daha net ortaya koymak amacıyla, bu ilişkiyi Mill'in düşünce hayatında yaşamış olduğu keskin dönüşümlerden hareketle üç dönem üzerinden ele alacağız. Şimdi ilk dönemi ele alalım.

Mill ile Bentham arasındaki ilişkinin ilk aşamasını oluşturan birinci dönemin Mill'in çok erken yaşta başlayan eğitimiyle 1826 yılı son baharında geçirmiş olduğu ruhsal bunalım arasındaki dönemi kapsadığı söylenebilir. Bu dönemin ana karakterini Mill'in koyu bir Benthamcı olarak yetiştirilmesi oluşturmaktadır. Mill henüz küçük bir çocukken, *Autobiography*'de "*Bentham'ın fikirlerine en yakın olan ve en iyi bilen kişi*"⁸⁸ şeklinde ifade ettiği babası James Mill tarafından başlatılan Benthamcı eğitim, sonradan Bentham'ın da sürece dâhil olmasıyla saf Benthamcı bir yapıya dönüşmüştür. Hem babası hem de Bentham tarafından oldukça ciddi bir şekilde Benthamcı öğretilerle yetiştirilen Mill, bu eğitimden oldukça etkilenmiş ve Benthamcı öğretiyi hiçbir itiraz dillendirmeden kabul etmiştir. Bu durumu kendisi *Autobiography*'de şu şekilde ifade etmektedir: "*Bentham'ın Traite de Legislation adlı eseri düşünsel hayatımın dönüm noktasıydı. İlk eğitimim bir bakıma Benthamcılık kursu gibi olmuştu... Eserin daha ilk sayfalarında yeni bir şeyle karşı karşıya olduğumu anlamıştım. Daha önceki tüm ahlakçıların artık geride kaldığı ve düşünce alanında yepyeni bir dönemin başladığı duygusuna kapılmıştım. Eserin son cildini bitirdiğimde artık yepyeni bir varlık olmuşum. Bentham'ın anladığı şekliyle "fayda ilkesi". Bilgi ve inançlarımın birbirinden kopuk ve bölük pörçük parçalarını birleştiren bir kilit taşı gibi yerli yerine oturmuştu.*"⁸⁹ Bu düşüncelere sahip olduğu dönemde Mill henüz 16 yaşındaydı. Oldukça genç yaşta koyu bir Benthamcı olan Mill'in düşünceleri çok uzun zaman aynı

⁸⁸ Mill, *Autobiography*, s. 54

⁸⁹ Mill, *Autobiography*, s. 64 – 67; Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 42

şekilde devam etmedi. Dört yıl sonra bu radikal düşünceleri, geçirdiği ruhsal bunalımla birden değişti ve Bentham'la aralarındaki entelektüel ilişki farklı bir boyut kazandı.

Mill'in yaşamış olduğu ruhsal bunalım, onun için bir nevi sorgulama ve eleştiri döneminin de başlangıcını oluşturmuştur ki biz bu dönemi ikinci dönem olarak adlandırıyoruz. Bu dönem Mill'in hem entelektüel hem de sosyal hayatında en hareketli ve çalkantılı dönemdir. Bir taraftan bu dönemde yaşadığı acı olaylar, diğer taraftan Carlyle, Harriet Taylor, Coleridge, Comte gibi hayatına giren entelektüeller onu oldukça derinden etkilemiş ve hem entellektüel hem de sosyal yaşantısını oldukça radikal şekilde değiştirmiştir. Bu değişimlere temelde üç olayın neden olduğu söylenebilir.

Bu olaylardan ilki Mill'in, 1826 yılı sonbaharında nedenleriyle ilgili birçok spekülasyonun yapıldığı ve entelektüel gelişimi üzerinde çok büyük etki bırakan ruhsal bunalımdır. Bu bunalımı Mill, *Autobiography*'de şu şekilde anlatmaktadır: *"İlk kez Bentham'ı okuduğum 1821'den ve özellikle de Westminster Review'in çıkışından beri hayatta gerçek bir hedefim vardı; dünyayı değiştirmek istiyordum. Mutluluk anlayışım tamamen bu hedefle ilintiliydi. Fakat zaman geldi, bu düşten uyanmak durumunda kaldım. 1826 sonbaharıydı."*⁹⁰ *"Zaman zaman herkeste olabileceği üzere içimi bir sıkıntı basmıştı. Hiçbir şeyden zevk alamaz olmuştum. Başka zamanlar zevk aldığım şeyler şimdi sıkıcı ve itici geliyordu. Genellikle metodizme dönenlerin içine düştüğü o ruh hali, yani ilk anda kapıldıkları "günah duygusu" gibi bir şey sanırım. Bu zihin durumuyla kendime doğrudan şu soruyu sormak geçti içimden: "Hayattaki bütün hedeflerine ulaştığını, peşinden koştuğun o bütün kuramsal ve düşünsel değişimlerin tam şu anda gerçekleştiği varsayalım. Bu seni çok mutlu edecek mi?" o önüne geçilemeyen özbilinç kendine özgü bir biçimde cevap verdi: "hayır!" o an yüreğime bir şey saplandı: hayatımın üstüne kurulu olduğu tüm temel çöktü. Oysa bütün mutluluğu bu hedefin peşinde koştuktan kaynaklanıyordu. Hedef çekiciliğini yitirmişti. O zaman araçların ne anlamı kalırdı ki, yaşamak için hiçbir gerekçem kalmamış gibiydi."*⁹¹ *"İlk başlarda bunun kendiliğinden geçeceğini zannettim ancak geçmedi."*⁹²

Eleştirmenler bu bunalımı Mill'in Benthamcı düşünceyle arasına bir mesafe koymasına anlamına geldiğini ifade ederek, bu noktadan sonra Mill'in Bentham'ın bir

⁹⁰ Mill, *Autobiography*, s. 134; Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 60

⁹¹ Mill, *Autobiography*, s. 134; Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 60

⁹² Mill, *Autobiography*, s. 141

talebesi olmadığını⁹³ iddia etmektedirler. Bu iddialarına kanıt olarak da Mill'in bu dönemde Benthamcı düşünceye ilk eleştirilerini yöneltmeye başlamasını ve 1822 yılında kendisinin kurmuş olduğu “*Utilitarian Society*”⁹⁴ nin faaliyetlerine son vermesini göstermektedirler. Bu eleştirmenlere göre Mill, yaşamış olduğu bu ruhsal bunalımla küçük yaşlardan itibaren almış olduğu ve mükemmel olarak kabul ettiği Benthamcı düşüncenin zannettiği gibi mükemmel olmadığını bizzat deneyimlemiştir. Bu durum onu, Benthamcı düşünceyle alakalı inançlarını tek tek sorgulamaya itmiş ve farklı arayışlara yönlendirmiştir.⁹⁵ Eleştirmenler Mill'in bu dönemde Benthamcı düşünceyle ilgili olarak üç önemli eksik tespit ettiğini ifade etmektedirler. Bu eksikliklerden birincisi, Benthamcı sistemin aşırı mekanik bir sistem olması ve bu nedenle de insanın duygu dünyasıyla alakalı kısmı eksik bırakması; ikincisi, özgürlük kavramını Benthamcı çerçevede ele almanın mümkün olmaması⁹⁶; üçüncüsü ise, mutluluğun sadece onu arzulararak elde edilecek bir hedef olmaması ve fakat onu elde etmeyi sağlayacak gerekli şartların Benthamcı öğretisi içerisinde eksik bırakılmış olmasıdır.⁹⁷

Bu dönemde Benthamcı düşünceyle arasına mesafe koyan Mill, Benthamcı düşünce dışındaki diğer düşüncelere karşı daha toleranslı ve açık fikirli biri olduğunu, tespit ettiği eksiklerle ilgili olarak her yeni düşünceyi öğrenmeye çalıştığını Carlyle yazmış olduğu mektupta⁹⁸ ifade etmektedir. Mill'in bu dönemde özel bir önem verdiği ve incelediği diğer bir şey ise Benthamcı düşünceye yapılan eleştirilerdir.⁹⁹

Mill'in ikinci dönemde yaşamış olduğu ikinci önemli olay ise 1832 yılında Bentham'ın ölümüdür. Yaşadığı bunalımla birlikte Benthamcı düşünceyle arasına belli bir mesafe koyan ve cılız da olsa ilk eleştirilerini yönelten Mill, Bentham'ın ölümünden sonra eleştirilerini daha yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır. 1833 yılında yazdığı *Remarks on Bentham's Philosophy* adlı makale, Mill'in Benthamcı düşünceyle arasındaki gerilimin ilk somut ürünü olarak kabul edilebilir. Eleştirmenler bu makalenin ardında Mill'in 1831 yılında tanışmasını müteakiben uzun yıllar en yakın arkadaşı olan fakat daha sonra aralarının açıldığı, faydacılığa muhalefetiyle bilinen Carlyle'in büyük

⁹³ Postema, *Bentham's Utilitarianism*, s. 27

⁹⁴ Mill, *Autobiography*, s. 79

⁹⁵ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 60

⁹⁶ Çağla, *Mill*, Say Yay., İst.:2007, s. 14

⁹⁷ Copleston, *Yaracılık ve Pragmatizm*, s 70

⁹⁸ Mill, “The Earlier Letters”, *the Collected Works of J.S. Mill Vol. XII*, ed. Francis E. Mineka, London ;The University of Toronto Press, 2006, s. 170

⁹⁹ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 73

etkisi olduğunu iddia etmektedirler.¹⁰⁰ Bu makalede ilk kez Mill, Bentham'la aynı fikirde olmadığı noktaları ifade etmiştir. Ayrıca bunu yaparken de çok da yumuşak bir üslup takındığı da söylenemez. Makale genel olarak Bentham'ın felsefi duruşunu ele alıp değerlendirme amacı taşımaktadır.¹⁰¹ Mill'in Bentham hakkında yazmış olduğu bu makale onun Benthamcı düşünceyle arasına koyduğu mesafeyi ifade etmesi açısından önemli olmakla birlikte, bu makale satır aralarında başka bir gerçeği de ifade etmektedir. Bu gerçek de Mill'in 1826 bunalımıyla başlayan ve her düşündüğünü özgürce ifade etmek isteme çabası içinde olduğu ve bunun için uğraş verdiği gerçeğidir. Mill, 1833'te *Remarks on Bentham's Philosophy*'yi yazarken, hala düşündüğünü özgürce söyleyebilen bir düşünür değildi. Her ne kadar Bentham'ın hayatta olmaması onu eleştirmesi için nispeten rahat bir ortam sağlasa da babasının varlığı bu eleştirilerini tamamıyla ortaya koymasına önündeki en büyük engeli teşkil ediyordu.¹⁰²

James Mill'in John Stuart Mill ve Bentham arasındaki varlığı bu ilişkiyi her zaman daha karmaşık bir hale getirmiştir. Açık bir şekilde James Mill'in varlığı John Stuart Mill için Bentham'ın yanında ikinci bir otorite anlamına geliyordu. Bu nedenle Mill, Bentham felsefesiyle ilgili eleştirdiği noktaları ifade ederken sadece Bentham'ın otoritesiyle değil, ayrıca James Mill'in otoritesiyle de mücadele etmek durumunda kalıyordu. Mill'in Bentham ve James Mill arasındaki bu konumu onun ikili bir hayat yaşamasına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle dışa karşı babasının ve Bentham'ın arzu ve görüşlerine tamamen sadıktı ama bir yandan da babasına ve Bentham'a karşı

¹⁰⁰ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 72; Rosen, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*, s. 171

¹⁰¹ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 146

¹⁰² Bu durumun en bariz kanıtı Edward Bulwer Lytton'ın 1833 tarihli *England and the English* adlı eserinin önsözüdür. Bu eserin önsözünde yer alan *Advertisement* bölümünde Lytton, Mill'e atıfla "Bentham felsefesini derinlemesine yargılayan muhtemelen yaşayan en nitelikli bir diğer centilmen" şeklinde bir sunuşla, bu makaleye *Remarks on Bentham's Philosophy* adıyla eserin ikinci bölümünün ek kısmında yer verildiğini belirtmiştir. Fakat Lytton hiçbir şekilde Mill'in adını kullanmamıştır. Muhtemelen bunu Mill'in isteği doğrultusunda yapmıştır. Bkz. Edward Bulwers Lytton, *England and the English*, London:Harper&Brothers Pub.,1833, s. XIV; Bu konudaki bir başka kanıt ise Mill'in hala özgür olmadığı, her konuyu rahat bir şekilde dillendiremediği ile ilgili kendi itirafıdır. 1834 yılında Adam Sedgwick'in eleştirilerine karşı faydacı ahlaki savunduğu ve *London and Westminster Review*'de yayımlanan makalesiyle ilgili olarak *Autobiography*'de şunları söylemektedir: " (Bu yazı)Eski dostlarımdan ayrıldığım noktalar hakkındaki bazı görüşlerimi de içermektedir. Bunda kısmen de olsa başarılı olabildim, ama bu konudaki bütün düşüncelerimi hâlihazırda dile getirseydim, babamla ilişkim bu olayı her halükarda sancılı hale getirecek ve onun da yazdığı bir dergide yayımlanması olanaksız olacaktı."¹⁰² Bkz. Mill, *Autobiography*, s. 201; Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 270

bağımsızlığını ilan ettiği gizli bir entelektüel yaşamı vardı.¹⁰³ Bu gizli entelektüel yaşam babasının ölümüyle ortadan kalkmıştır.

1836 yılında James Mill'in ölümü Mill'in yıllardır aramış olduğu özgür ortamı yakalamasını sağlamıştır. Mill'in kavuşmuş olduğu bu özgür ortam, tartışmamız açısından ilk meyvesini iki yıl sonra 1838 yılında vermiştir. 1838 yılında Mill *Bentham* adında *London and Westminster Review*'de yayımlanan bir makale kaleme almıştır. Bu makale 1833 yılında yazmış olduğu makalenin genişletilmiş halidir. Bize göre bu makale her haliyle 1826 yılında başlayan özgürlük arayışının bir manifestosu niteliğindedir. Zira beş yıl önce çok daha kısa bir eleştiri bir kitabın ek bölümünde isimsiz olarak yayımlanırken, beş yıl sonra çok daha uzun bir eleştiri dönemin bütün entelektüelleri tarafından takip edilen bir dergide kendi adıyla yayımlanmıştır.

Bu noktadan sonra Mill, tamamen özgür bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu kendisi 23 Kasım 1836 tarihinde Edward Bulwers Lytton'a yazdığı mektupta şu şekilde ifade etmektedir: "*James Mill'in ölümüyle dünya sahip olduğu en büyük felsefi dehadan yoksun kaldı. Ama onun ölümü, dergiyle ilişkili hale geldiğimde yapmayı umduğum tek şeyi derginin izlediği sert ve katı radikal ve faydacı çizgiyi yumuşatmamı çok daha kolaylaştırdı.*"¹⁰⁴ Babasının ölümüyle, yıllardır aradığı özgür ortama kavuşan Mill'in bu olaydan sonra, ruhsal bunalımla başlayan Bentham felsefesiyle arasına koyduğu mesafenin nasıl bir seyir takip ettiği konusunda eleştirmenler arasında bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Bazı eleştirmenler, Mill'in hayatının son dönemlerinde Benthamcı köklerine doğru bir geri dönüş yaşadığını iddia ederken¹⁰⁵, diğer bazı eleştirmenler ise ruhsal bunalımla başlayan fikir ayrılığının giderek derinleştiğini ve Mill'in Benthamcı düşünceden koparak, düşüncelerinin farklı bir yöne doğru evrildiğini iddia etmektedirler.¹⁰⁶ Bize göre de Mill tıpkı birinci görüşü savunanların iddia ettiği gibi, hayatının sonlarında Benthamcı düşünceye doğru bir geri dönüş yaşamıştır. Ancak bu geri dönüşün ne zaman başladığıyla ilgili olarak kesin bir tarih zikretmek pek mümkün görünmemekle birlikte,

¹⁰³ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 60

¹⁰⁴ Mill, *The Earlier Letters*, s. 257

¹⁰⁵ Rosen, *Classical Utilitarianism From Hume to Mill*, s 166; Graham, *Eight Theories of Ethics*, s. 133; Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s 73; Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, s. 33

¹⁰⁶ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 89; Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 275; John Plamenatz, *The English Utilitarians*, London: Blackwell Oxford, 1958, s. 144

bu dönemi 1850li yılların başı olarak kabul etmenin daha doğru olduğunu düşünüyoruz.¹⁰⁷ Bu dönemin başlangıcıyla ilgili olarak 1850li yılların başlarını seçmemizin iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, Mill'in 1852 yılında yazmış olduğu faydacılığı savunan *Whewell on Moral Philosophy*¹⁰⁸ adlı makalesidir. Mill bu makalesinde faydacılığın geleneksel değerlerle bağdaşır olduğunu ancak Bentham'ın bu durumu yeterince açık bir şekilde ifade edemediğini belirtmektedir.¹⁰⁹ İkinci nedenimiz ise, Charles Dickens'ın 1854 yılında yazmış olduğu ve faydacılığı eleştirdiği *Hard Times* adlı romanını, Mill'le araları açılmış olan ve faydacılığa muhalefetiyle bilinen Carlyle'a adanması¹¹⁰ ve aynı dönemde Mill'in (1854) *Utilitarianism*'i yazmaya başlamasıdır. Onun faydacılığın muhaliflerine karşı takındığı bu yaklaşımını Mill'in kendisini muhaliflerin karşısında Benthamcı bir düşünür olarak konumlandığı şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz.

Mill gibi oldukça farklı alanlarda eser vermiş ve 19.yy İngiltere'sinin en etkin düşünürlerinden olan bir filozofun sadece Bentham'dan etkilendiğini iddia etmenin yüzeysel bir yaklaşım olacağını düşünüyoruz. Bu nedenle Mill'in entelektüel yaşamına ve ahlak anlayışına baktığımızda farklı düşünürlerden de izler bulmak mümkündür. Bunlardan birisi, pozitivistin kurucusu olan ünlü Fransız filozof Auguste Comte (1798 – 1857)'dur. Mill, Comte'un üç hal kanunu teorisi, pozitif metodoloji¹¹¹ ve toplumun aydın bir sınıf tarafından yönetilmesi gerektiğiyle alakalı düşüncelerinden etkilenmiş ve Comte'un bu düşüncelerine faydacı ahlak anlayışı içerisinde yer vermiştir.¹¹² Bir başka önemli düşünür ise dönemin ünlü romantiklerinden olan Thomas Carlyle (1798 – 1857)'dir. Onun, Mill'in hayatındaki en önemli rolü, Mill'in romantizmi keşfetmesini sağlayarak¹¹³ babasının ve Bentham'ın faydacı anlayışlarındaki problemleri noktaları görmesini sağlamış olmasıdır. Bunun yanında onun faydacılığa yapmış olduğu

¹⁰⁷ Ancak yine de bu dönemin başlangıcıyla ilgili farklı bir tarih önerenlere itiraz edebileceğimiz daha doğrusu muhatabımızı iddiasından vazgeçirecek kesinlikte bir kanıtı sahip olmadığımızı da ifade edilmesi gereken bir gerçek olarak görüyoruz. Söz gelimi Scarre, Harriet Taylor'un da etkisiyle 1840lı yılların başında Mill'in Benthamcı düşünceye dönüşünden bahsetmektedir. Bkz. Scarre, *The Proplems of Philosophy Utilitarianism*, s. 91

¹⁰⁸ Bkz. Mill, "Whewell on Moral Philosophy", *The Collected Works of J.S. Mill Vol. X*, ed. John M. Robson, s. 170

¹⁰⁹ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 271; Rosen, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*, s. 167

¹¹⁰ Carlyle'ın Dickens üzerindeki etkisi için bkz. Graham Law, *Industrial Relations: Carlyle's influence on Hard Times*, <http://www.f.waseda.jp/glaw/arts/IndRels.pdf> (2013)

¹¹¹ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 176

¹¹² Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 181

¹¹³ Rosen, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*, s. 171

eleştiriler, Mill'i ahlak alanında çalışmaya yöneltmiştir.¹¹⁴ Mill'in entelektüel yaşamında önemli etkiye sahip olan bir diğer kişi de Samuel Taylor Coleridge (1772 – 1834)'dir. Onun muhafazakâr görüşleri, Mill üzerinde etkili olmuş ve bu görüşler faydacılık içerisinde yer alan muhafazakâr düşüncelerin temelini oluşturmuştur.¹¹⁵ Mill'in entelektüel yaşamı açısından bahsedilmesi gereken kişilerden biri de 1851 yılında evlendiği eşi Harriet Taylor (1807 – 1858)'dir. Taylor'ın Mill'in fikirlerini ne ölçüde etkilediği, günümüzde Mill'le alakalı olarak yapılan tartışmalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak etkisinin ne ölçüde olduğu tartışmalı olsa da¹¹⁶ Harriet Taylor'ın Mill'i feminizm ve sosyalizme ilgi göstermesi noktasında etkilediği, ikili arasındaki ilişkide eleştirmenler arasında genel kabul gören bir görüştür.¹¹⁷ 19.yy İngiltere'sinin bu büyük entelektüelleri yanında Mill, Alexis Charles Henri Clérel de Tocqueville (1805 –1859), William Wordsworth (1770 –1850), David Ricardo (1772 – 1823) gibi dönemin diğer ünlü entelektüellerinden de etkilenmiştir.

Buraya kadar Mill'in faydacı ahlak anlayışının arkaplanını oluşturan entelektüel yaşamını Bentham'la ilişkisi temelinde ele almaya çalıştık. Bu noktadan sonra Mill'in Bentham'dan almış olduğu faydacı düşünceleri nasıl yorumladığını ve sistemi içerisinde nasıl konumlandığını betimleyici bir tarzda ele alacağız.

2.2.Mill'in Faydacı Ahlak Anlayışı

Mill, faydacı ahlak anlayışının temel ilkelerini, faydacılığa karşı yapılan eleştirilere cevap vermek ve toplumda yaygın olan yanlış faydacı anlayışları düzeltmek amacıyla 1854'te yazmaya başladığı, 1861'de *Fraser Magazine*'de üç makale şeklinde yayımladığı ve 1863 yılında da kitaplaştırdığı *Utilitarianism* adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserde Mill'in gerçekleştirmek istediği iki temel amacı vardır; birincisi, “en yüksek iyi”nin ahlak felsefesindeki yerini belirlemek; ikincisi ise, bu en yüksek iyinin doğasını açıklamak.¹¹⁸

Mill, eserin daha ilk cümlesinde ahlakın nasıl bir mihenge vurulabileceğiyle alakalı tartışmaların hala kendi döneminde de devam ettiğini, iki bin yıldır bu meseleyle

¹¹⁴ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 72

¹¹⁵ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 103

¹¹⁶ Skroupski, *Why Read Mill Today*, New York: Routledge, 2006, s. 3

¹¹⁷ Crisp, *Mill On Utilitarianism*, New York: Routledge, 1997, s. 52

¹¹⁸ Urmson, “The Interpretation of The Moral Philosophy”, *Contemporary Utilitarianism*, ed. Michael D. Bayles, New York: Anchor Books, 1968 s. 14

meşgul olan en yüksek zekâların bile bu soruna sadra şifa verecek bir cevap bulamadıklarını hatta bu soruna cevap arayışımız noktasında, bu sorunu felsefenin gündemine taşıyan ilk kişi olarak gördüğü Sokrates'ten daha ileride olup olmadığımızın tartışmalı olduğunu belirtmektedir.¹¹⁹

*Utilitarianism*in hemen başında bu tartışmaya yer veren Mill'in faydacı ahlak anlayışı tamamen bu tartışmada yer verdiği “en yüksek iyi” kavramı etrafında şekillenmektedir. Ona göre ahlak alanında yapılması gereken ilk iş bu en yüksek iyinin belirlenmesi ve ahlak alanında bu ilkenin nesnel ve tek ölçüt olarak kabul edilmesidir. Zira ona göre eğer ahlak alanında tek ve nesnel bir ölçüt ortaya konulmazsa, bir başka ifadeyle ahlak alanındaki seçimler ahlaki faile bırakılırsa, bu alanda nesnellikten söz edilemeyecektir ve bu alana anarşi hâkim olacaktır. Bunun da doğal sonucu olarak bireylerin ahlaka dair herhangi bir inançları kalmayacaktır.¹²⁰

Ahlak alanındaki bu eksikliğe dikkat çeken Mill'in bu alandaki tek gayesi, bahsettiği bu nesnel ölçütü belirlemek olmuştur. Onun bu tek ölçüt belirleme çabası da onu “fayda ilkesine” bir başka ifadeyle “en büyük mutluluk ilkesi”ne götürmüştür. Şimdi Mill'in fayda ilkesini tek ölçüt olarak nasıl konumlandığını ele alalım.

2.2.1.Fayda İlkesi

Mill, fayda ilkesini ya da en büyük mutluluk ilkesini “*eylemleri haz sağladıkları oranda doğru-iyi, acıya neden oldukları oranda yanlış-kötü olarak kabul eden ilke*”¹²¹ şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle Mill, ahlak için en yüksek iyi olarak “*hazzın varlığı, acının yokluğu*”¹²² olarak tanımladığı “mutluluk” kavramını göstermektedir.

En yüksek iyi olarak mutluluk kavramını işaret eden Mill'in bu noktadan sonra ahlak alanındaki tüm çabası, mutluluk kavramının en yüksek iyi olduğunu ispatlamaktır. Bunun ilk adımı olarak Mill, “ahlak” kavramını, tüm etik teorilerin temelindeki tek ilke¹²³ olarak gösterdiği fayda ilkesinden hareketle “*kendilerine uyulduğu zaman, mümkün olan en yüksek sayıda insana, yalnız insana değil, diğer tüm duygulu varlıklara nitelik ve nicelik bakımından hazca en zengin hayatı sağlayan bir takım kural*

¹¹⁹ Mill, *Faydacılık*, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul: MEB. Yay., 1986, s. 1

¹²⁰ Mill, *Faydacılık*, s. 3

¹²¹ Mill, *Faydacılık*, s. 11

¹²² Mill, *Faydacılık*, s. 11

¹²³ Mill, *Faydacılık*, s. 5

ve ilkeler”¹²⁴ olarak tanımlamaktadır. Mill’in bu noktadaki ikinci adımını ise ahlakın nihai hedefi olarak belirlemiş olduğu mutluluk kavramının temelini oluşturan fayda ilkesinin kanıtlanması oluşturmaktadır.

Fayda ilkesinin ahlaki faile karar verme aşamasında daima olmasa da elle tutulur, açık ve kolay bir yöntem gösterdiğini savunan Mill, fayda ilkesinin kanıtlanmasına oldukça büyük önem vermektedir. Mill’in bu konuya verdiği önemi, *Utilitarianism*’de bu konuyu müstakil bir bölümde ele alması ve fayda ilkesinin kanıtlanmasıyla alakalı olan bu bölümün Henry West tarafından tüm ahlak felsefesi tarihinin en önemli tartışması olarak nitelenmesi göstermektedir.¹²⁵

Mill, fayda ilkesinin kanıtlanmasını üç adımda gerçekleştirmektedir. İlk adımda kanıt için hangi yöntemin kullanılması gerektiğini, ikinci adımda fayda ilkesiyle ilgili nasıl bir kanıtlamanın mümkün olduğunu son adımda ise, ikinci adımda belirlenen kanıtlamanın fayda ilkesine nasıl uygulanacağını ortaya koymaktadır.

İlk adımda Mill, fayda ilkesini kanıtlanmasıyla ilgili tartışmada dikkati yöntem sorununa çekmektedir. Yöntem sorununda klasik İngiliz deneyciliğinden hareket eden Mill, fayda ilkesinin kanıtlanmasının deney ve gözlem sınırları içerisinde yer aldığını savunarak¹²⁶, fayda ilkesinin deney ve gözlem dışında herhangi bir şekilde kanıtlanamayacağını iddia etmektedir. Mill, burada açıkça ahlakın sezgiyle ispatlanabileceğini savunan sezgicilere saldırmaktadır. Aslına bakılırsa Mill’in, sezgicileri “*ilk prensipleri ortaya koyma noktasında isteksiz fakat bütün ahlak yasasını ortaya koyma noktasında istekli olan, hantal, sıkıcı bir tez*”¹²⁷ olarak nitelediğini düşünürsek, onun fayda ilkesinin ispatlanmasıyla alakalı olarak yöntem üzerinde ısrarla durmasının nedeni daha iyi anlaşılacaktır.

Fayda ilkesinin kanıtlanmasında gözlem ve deneyi tek yöntem olarak belirleyen Mill’in fayda ilkesinin kanıtlanmasında ikinci adımını ise, fayda ilkesinin ilk ilke olması nedeniyle doğrudan kanıtlanamayacağını savunması oluşturmaktadır. Ona göre son amaçlara ait olan ilkeler, doğrudan kanıtlamaya uygun değildirler. Buradan hareketle fayda ilkesi de nihai amaç olduğuna göre, fayda ilkesinin de doğrudan kanıtlanması

¹²⁴ Mill, *Faydacılık*, s. 19

¹²⁵ West, “Mill’s Proof of The Principle of Utility”, *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.: The Blackwell Pub., 2006 s. 175

¹²⁶ Mill, *Faydacılık*, s. 7; Anay, “Hilmi Ziya Ülken’in Faydacılığa Eleştirileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2011, sayı: 24, s. 104

¹²⁷ Stephen, *The English Utilitarians Vol. III*, s. 309

Mill'e göre mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Mill, fayda ilkesinin dolaylı olarak kanıtlamaktadır. Şöyle ki, iyi olduğu kanıtlanabilen herhangi bir şey, iyi olduğu kanıtsız olarak kabul edilen bir şeye sebep gösterilerek iyi olmaktadır. Mesela, hekimlik sanatı iyidir, çünkü sağlığı temin etmektedir; yine aynı şekilde musiki de iyidir, çünkü bize haz sağlamaktadır. Buradan hareketle Mill, bütün kendiliğinden iyi olan şeyleri kapsayan bir ilkenin varlığının iddia edilmesinin ve bütün diğer iyi şeylerin bu ilkenin sebepleri değil, sonuçları olduğunun iddia edilmesi durumunda, bu ilkenin ya kabul edileceğini ya da reddedileceğini ancak kanıtlanmamış olmayacağını iddia etmektedir.¹²⁸ Böylece Mill, fayda ilkesinin kanıtlanmasında gözlemden hareket ederek olandan olması gerekeni çıkarmıştır.¹²⁹

Fayda ilkesinin kanıtlanmasında kanıtın nasıl olması gerektiğini tartıştıktan sonra Mill, üçüncü adım olarak fayda ilkesi için olabilecek tek kanıtlama¹³⁰ olarak ifade ettiği kanıtı ortaya koymaktadır. Mill'e göre bir şeyin "görülebilir" olmasının tek kanıtı herkesin o şeyi "görmesi"dir. Yine aynı şekilde bir şeyin "işitilebilir" olmasının tek kanıtı, herkesin o şeyi "işitmesi"dir. Buradan hareketle Mill, aynı kanıtlamanın fayda ilkesi için de kullanılabilirliğini savunmaktadır. Buna göre, Mill, bir şeyin "arzu edilir" olmasının tek kanıtı olarak herkesin o şeyi "arzu etmesi"ni göstermektedir.¹³¹ Dolayısıyla kanıtı tersten aldığımızda Mill, herkesin fayda ilkesinin nihai amacı olan mutluluğu arzu etmesinden hareket ederek mutluluğun arzu edilir olduğunu, bunun sonucu olarak mutluluğun sebebini teşkil eden fayda ilkesinin de arzu edilir olduğunun ispatlanacağını savunmaktadır.¹³²

Bu kanıtlamanın sonucu olarak Mill, mutluluğun bir tek arzu edilen, arzu edilmeye tek layık olan, insan yaşamının amacı olması bakımından ahlakın mihengi ve tek ölçütü olduğunu iddia etmektedir.¹³³ Mill'in mutluluğu ahlakın nihai hedef olarak belirlemesi ve ahlaki failin mutluluktan başka bir şey arzu etmeyeceğini savunması karşımıza bir problem çıkarmaktadır. Buna göre eğer gerçekten Mill'in dediği gibi ahlaki fail sadece mutluluğu arzuluyorsa, o zaman insanların arzuladıkları sevgi, saygı,

¹²⁸ Mill, *Faydacılık*, s. 7

¹²⁹ Anay, *Hilmi Ziya Ülken'in Faydacılığa Eleştirileri*, s. 104

¹³⁰ Mill, *Faydacılık*, s. 55

¹³¹ Mill, *Faydacılık*, s. 55

¹³² Mill, *Faydacılık*, s. 55

¹³³ Mill, *Faydacılık*, s. 55

dürüstlük, v.b. erdemlerin durumu ne olmaktadır? Bu sorunun cevabı bizi Mill'in değer teorisine götürmektedir. Şimdi Mill'in değer kavramını nasıl ele aldığını görelim.

2.2.3.Değer Anlayışı

Mill'in değer teorisinin temelinde “tek arzu edilir olan şey mutluluktur” düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle Mill için bir değerden bahsedilecekse bu ancak mutluluk olabilir, bunun dışında Mill için herhangi bir değerden söz etmek mümkün değildir. Fakat Mill, yukarıdaki soruda dile getirilen problemi görmezden gelmemektedir. O, insanların mutluluk dışında başka erdemlerin peşinden gittiklerini inkâr etmenin mantıksızlığına inanmaktadır. O da insanların mutluluk dışındaki şeyleri arzuladığını ve peşinden gittiğini kabul etmektedir. Söz gelimi, Mill, bir bireyin erdem, sağlık, güç, ün, v.b. şeyleri arzuladığını ve bunların peşinden gittiğini inkâr etmez. Fakat ona göre bireyin bunların peşinden gitmesi, onların mutluluğa alternatif bir amaç uğruna değil, bilakis bunları mutluluğa götüren araçlar olması nedeniyledir. Bir başka ifadeyle bunları elde etmekle mutlu olmayı umması nedeniyledir. Çünkü bunlar ona göre bizatihi kendileri için değil, daha ileri bir amaç için yani mutluluk için arzulanır şeyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki Mill'e göre mutluluk bizatihi amaç olarak arzulanmakta, daha ileri bir amaç için arzulanmamaktadır.¹³⁴

Bu nedenle Mill, erdemleri mutluluğun tabii ve esas bileşenleri olarak görmemekle birlikte, bunları mutluluğun bileşenleri olmaya elverişli şeyler olarak görmektedir. Şöyle ki, bir erdem, ilk başta ister istemez mutluluğa götüren bir araç olarak düşünülmesine rağmen sonra birey tarafından amacın bir bileşeni olarak algılanmaya başlanmaktadır. Mesela para aşkını ele alalım. Başlangıçta para birey için satın aldığı eşyanın kıymetinden başka bir değer taşımamakta, bu nedenle de bizatihi kendisi için arzulanmamaktadır. Fakat daha sonra para yavaş yavaş mutluluk kavramının bir bileşeni olarak algılanmaya başlamaktadır. Mill'e göre bu aşamadan sonra birey için para bizatihi amaç olmaktadır. Artık birey bizatihi paraya sahip olmakla mutludur daha doğrusu Mill'e göre kendisini mutlu zannetmektedir. Mill, aracın amaç olma durumunu, amaçla araç arasında ortaya çıkan ortak paydadan kaynaklandığını savunmaktadır. Buna göre bu ortak payda birey tarafından bir kez kuruldu mu, erdemın bizatihi kendisine iyi gözüyle bakılmaya başlanmaktadır.¹³⁵ Bu düşünceden hareketle

¹³⁴ Scarre, *The Problems of Philosophy: Utilitarianism*, s. 139

¹³⁵ Mill, *Faydacılık*, s. 57

Mill, mutluluğun ahlaki fail tarafından nihai hedef olarak kabul edilmesinin önünde bazı engeller olduğunu kabul etmekte ve bu engellerin temelinde yatan sorunun ise ahlaki failin, kendisini mutluluğa götüren araçları amaçtan ayıramaması olduğunu belirtmektedir. Peki, Mill'in faydacı anlayışı, araçları amaçtan ayırmak zorunda olan ahlaki faile bu konuda nasıl bir öneride bulunmaktadır? Şimdi Mill'in bu soruna haz kavramını nasıl bir çözüm önerisi olarak sunduğunu ele alalım.

2.2.4.Haz Anlayışı

Mill, ahlaki failin eylemlerini haz ve acının yönlendirdiğini düşünür.¹³⁶ Buna göre ahlaki fail doğası gereği, haz veren eylemlere yönelirken, acı veren eylemlerden ise uzaklaşmaktadır. Mill'e göre burada ahlaki failin amacı hazca zengin bir yaşama ulaşım mutlu olmaktır. Mutluluğa ulaşma noktasında Mill, Bentham'ın aksine hazlar arasında bir ayrıma gitmektedir. O, hazların sadece nicelik olarak değil, nitelik olarak da birbirinden ayrılabilceğini savunmaktadır. Zira ona göre diğer bütün şeylerin değeri nicelikleri yanında nitelikleri de göz önüne alınarak değerlendirilirken, hazların bu durumdan muaf olduklarının iddia edilmesi saçmalaktır.¹³⁷ Bu düşünceden hareketle Mill, hazları "yüksek hazlar" ve "alçak hazlar"¹³⁸ olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ona göre alçak hazlar, yüksek hazlara nispeten daha az zihinsel çaba gerektiren hazlardır. Bu açıdan, güneş banyosu yapmak, pizza yemek, futbol oynamak gibi eylemlerden alınan hazlar alçak hazlar içerisinde yer alırken; Kant okumak, Mozart dinlemek, şiir okumak gibi eylemlerden alınan hazlar ise yüksek hazlar içerisinde ele alınmaktadır.¹³⁹

Mill, yüksek hazların, alçak hazlardan üstünlüğünün, hazların daha devamlı olması, daha emniyetli olması, daha ucuz olması gibi içsel doğalarından kaynaklanan özelliklerinden ileri geldiğini savunmaktadır. Ona göre hazların bu içsel doğalarındaki farklılık hazlara nitelik olarak yansımaktadır. Bu nedenle yüksek hazlar ahlaki faile daha fazla ve nitelikli bir tatmin sağlarken, alçak hazlar için aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Mill, ahlaki fail için nihai hedef olarak belirlediği mutluluğa ancak nitelikli hazlarla ulaşılabilceğini savunmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁶ Mill, *Faydacılık*, s. 55

¹³⁷ Mill, *Faydacılık*, s. 12

¹³⁸ Mill, *Faydacılık*, s. 12

¹³⁹ Scarre, *The Problems of Philosophy: Utilitarianism*, s. 93

¹⁴⁰ Crisp, *Mill on Utilitarianism*, s. 33

Bazı hazların, diğerlerinden daha kıymetli, daha arzuya değer olduklarının iddia edilmesinin faydacılık ilkesiyle uyumlu olduğunu düşünen¹⁴¹ Mill'in hazların niteliğine yaptığı bu vurgunun iki temel nedeni olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan ilki, faydacılığın bencillik ve çıkar düşkünlüğü felsefesi olduğu düşüncesinden hareketle, muarızları tarafından faydacılığa yapılan “domuzlara yaraşır bir felsefe”¹⁴² eleştirisinin önüne geçmektir. Ona göre bu eleştiri tamamen faydacılığın yanlış anlaşılmasından ileri gelmektedir. Çünkü bir insana hayvanlara ait en mükemmel hazlar vaat edilse bile, insan bu hazları kabul etmeyecektir. Zira Mill, hiçbir zeki adamın aptal olmayı, hiçbir aydının cahil olmayı, yüksek ruhlu ve vicdanlı olan hiç kimsenin bayağı ve bencil olmayı kabul etmeyeceğini iddia etmektedir. Ayrıca, yüksek yetilere sahip olan insanların mutlu olmak için daha fazla şeye ihtiyaç duysalar da, daha fazla acı çekseler de hiçbir zaman daha aşağı bir varlık olmayı arzulamayacaklarını iddia eden Mill, bu konuyla alakalı olarak şu meşhur sözünü söylemiştir: *“Tatmin edilmiş bir domuz olmaktansa, tatmin edilmemiş bir insan olmayı; tatmin edilmiş bir aptal olmaktansa, tatmin edilmemiş bir Sokrates olmayı tercih ederim”*¹⁴³

İkinci temel neden ise, değer teorisinde ortaya koymuş olduğu, mutluluğa götüren araç değerlerden alınan hazların ahlaki faili gerçekten mutlu edemeyeceğine dair yapmış olduğu açıklamaya mantıksal bir zemin oluşturma çabasıdır. Bir başka ifadeyle mutlu olmak için parayı araç değer olarak görmekten vazgeçip, paraya sahip olmayı bizatihi amaç haline getiren ahlaki failin, paraya sahip olmaktan aldığı hazzın alçak hazlardan olduğu ve bu nedenle ahlaki failin bu hazla mutluluğa ulaşamayacağına dair yaptığı açıklamanın mantıksal açıdan tutarlı hale getirilmesidir. Mill'in hazları bu şekilde yüksek ve alçak hazlar olarak ayırması, ahlaki fail açısından yeni bir problem ortaya çıkarmaktadır. Buna göre alternatif iki eylem arasında kalan ahlaki fail, hangi eylemden nasıl bir haz alacağına nasıl karar verecektir? Mill, böyle bir durumda kalmış olan ahlaki faile iki çıkış yolu önermektedir. Bunlardan ilki, eğer iki hazdan biri, bunları tadanların hepsi ya da hemen hemen hepsi tarafından, hiçbir ahlaki sorumluluk duygusuna bağlı kalmaksızın tercih ediliyorsa, Mill'e göre bu haz diğerlerinden daha fazla tercih edilmeye layık olandır.¹⁴⁴ İkincisi ise, bir nevi birincinin devamı olan bir bilene,

¹⁴¹ Mill, *Faydacılık*, s. 12

¹⁴² Mill, *Faydacılık*, s. 11

¹⁴³ Mill, *Faydacılık*, s. 15

¹⁴⁴ Mill, *Faydacılık*, s. 12

uzmana danışma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Mill, ahlaki failin danışacağı uzmanlara “ehil yargıçlar (competent judges)” adını vermektedir. Buna göre iki alternatif eylem arasında kalmış olan fail doğru kararı vermek için bu ehil yargıçlara danışmalıdır.¹⁴⁵ Mill, ahlaki failin danışacağı bu ehil yargıçların iki özelliğinden bahsetmektedir. Bunların ilk özellikleri, bu ehil yargıçların, alternatif iki eylemden ortaya çıkacak olan her iki hazzı da tatmış olmalarıdır. Çünkü ona göre ancak her iki hazzı tatmış biri bu konuda doğru bir değerlendirme yapabilecektir. Ehil yargıçların ikinci özellikleri, hazlar konusunda tek karar mercii olmalarıdır. Bir başka ifadeyle Mill’e göre hazlar konusunda tek değerlendirme yetkisi bu ehil yargıçlardadır. Mill, bu yetkili yargıçların yaptıkları değerlendirmede görüş ayrılıklarının olabileceğini, böyle bir durumda ahlaki failin, onlar arasında çoğunluğun kararına uyulabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Mill, her iki hazzı tatmış olan bu yetkili yargıçların karakterlerinin asilliği nedeniyle daha mutlu olabileceğinin tartışmalı bir durum olduğunu kabul etmekle birlikte, bu yargıçların toplumu daha fazla mutlu edebileceği noktasının tartışmasız kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedir.¹⁴⁶ Aslına bakılırsa Mill, ehil yargıçların kabulünü faydacı olmanın bir şartı olarak görmemektedir. Bu nedenle o, ahlaki faile ehil yargıçları bir danışman ve bir ideal tip niteliğinde sunmaktadır. Dolayısıyla ona göre her ne kadar ehil yargıçlar hazlar konusunda tek karar mercii olsalar da, onların kararları ahlaki faili, ahlaki yükümlülük bağlamında bir sorumluluk altına sokmaz. Bu nedenle karar yine ahlaki failin kendisine bırakılmıştır. Çünkü yetkili yargıçların asıl işlevleri bireyden çok toplumun mutluluğunun sağlanması noktasında karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁷ Bu noktada, ehil yargıçların asıl işlevini yerine getirmek durumunda oldukları birey ve toplum mutluluğunu Mill’in nasıl ele aldığını inceleyelim.

2.2.5. Birey ve Toplum Mutluluğu

Mill, birey ve toplum mutluluğundan bahsederken ilk olarak birey ve toplum mutluluğundan ne anlaşılması gerektiğinden işe başlamaktadır. Ona göre bireyin ve toplumun mutluluğundan kastedilen, haz nedeniyle toplumun bireylerinin kendilerinden geçtikleri bir vecd hali ya da yüksek hazların sürüp gittiği bir toplum durumu değildir. Zaten hazların yapısı da böyle bir yaşama olanak vermemektedir. Çünkü ona göre

¹⁴⁵ Mill, *Faydacılık*, s. 17

¹⁴⁶ Mill, *Faydacılık*, s. 17

¹⁴⁷ Mill, *Faydacılık*, s. 18

yüksek bir haz ancak birkaç dakika, belki birkaç saat, belki de birkaç gün sürebilmekteyken, bu durumun ebediyete kadar süremeyeceği herkesin takdir edeceği bir gerçektir. Bu nedenle Mill'in kastettiği birey ve toplum mutluluğu mümkün olan en az acının yer aldığı, mümkün olan en çok hazzın yer aldığı bir hayattır.¹⁴⁸

Bu noktada Mill'i bekleyen en büyük problem bireysel mutluluk ile toplumsal mutluluğun tek bir ideal altında nasıl birleştirilebileceğidir. Mill, tıpkı fayda ilkesinin kanıtlanmasında olduğu gibi bu noktada da toplumun mutluluğunun birey tarafından istenir, arzuya değer olduğunu gösteren doğrudan bir kanıtın ortaya konulamayacağını iddia etmektedir. Ona göre bireyin mutluluğuyla toplumsal mutluluğun aynı amaç altında yer alabilmesi, ancak bireyin mutluluğundan hareketle kanıtlanabilecek bir durumdur. Şöyle ki, ona göre her bireyin kendi mutluluğu kendisi için bir iyiliktir, bunun yanında toplumun diğer bireylerinin de mutluluğu bu birey için bir iyiliktir. Bu nedenle toplumun mutluluğu, her bir birey için bir iyiliktir. Dolayısıyla herkes için iyi olan toplumun mutluluğu, birey tarafından arzulanır bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁹ Sonuç olarak Mill'e göre toplumun mutluluğu birey için faydalı bir durum olmaktadır.¹⁵⁰

Mill, her birey için faydalı bir durum arzeden toplumun mutluluğunun, ancak üç şartın yerine getirilmesiyle sağlanabileceğini iddia etmektedir. Bunlardan ilk şart, bireylerin eylemlerini fayda ilkesi doğrultusunda gerçekleştirmeleridir. Buna göre Mill, ahlaki failden eylemde bulunurken bir toplum içerisinde yaşadığını unutmaması ve her eyleminde kendi mutluluğunu düşündüğü kadar toplumun da mutluluğunu düşünmesini istemektedir.¹⁵¹ Mill, bunu isterken ahlaki failden imkânsız bir şey istemediğini zira ahlaki failin ruhunda hemcinsleriyle birlikte olma arzusunu taşıdığını savunmaktadır. Ona göre insan için toplum içinde yer alma hali o kadar zorunlu ve insanın o kadar alıştığı bir şeydir ki, bazı özel şartlar bir tarafa bırakılırsa, insan hiçbir zaman kendisini bir toplumun üyesi olmaktan başka türlü tasarlayamamaktadır.¹⁵² İkinci şart; ahlaki failin eylemlerini seçerken, eylemin ortaya çıkaracağı kısa vadeli sonuçların yanında uzun vadeli sonuçları da dikkate almasıdır. Söz gelimi, yalan söylemek, bazı

¹⁴⁸ Mill, *Faydacılık*, s. 20

¹⁴⁹ Mill, *Faydacılık*, s. 55

¹⁵⁰ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 66

¹⁵¹ Stephen, *The English Utilitarians Vol. III*, s. 300

¹⁵² Donner, "Mill's Theory Of Value", *The Blackwell Guide to Mill's Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.: The Blackwell Pub., 2006, s. 130, Mill, *Faydacılık*, s. 48

durumlarda hem bireyin hem de toplumun faydasına olabilmektedir. Fakat uzun vadede ise toplumun temeli olan güven duygusunu sarsabilmektedir. Bu nedenle ahlaki fail, kendisinin veya başkasının faydası için bütün toplumu iyilikten edebilecek bir eylemde bulunursa, topluma düşmanlardan daha fazla kötülük etmiş olmaktadır. Ancak yine de Mill, “her ne olursa olsun asla yalan söylenmemeli” şeklinde bir kuralı kabul etmemektedir. Ona göre bir hainin ortaya çıkarılması, hastaya kötü bir haber verilmesi gibi durumlarda yalandan başka çare yoksa yalan söylenebilir.¹⁵³ Ancak bu istisnai durumlar, ahlaki faile kuralları ihlal yetkisi vermek olarak algılanmamalıdır. Zira Mill, bu tür kural ihlallerinin sadece faydacı ahlak için değil, bütün etik teoriler için problem teşkil ettiğini, burada sorunun etik teorilerde değil, ahlaki failerde olduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁴ Üçüncü şart ise; toplumu oluşturan bireylerin her birinin eşit olarak kabul edilmesidir. Mill’e göre toplumdaki her bir birey eşit olarak kabul edilmezse, bir başka ifadeyle toplumdaki bireylerin bir kısmının mutluluğu hesaba katılırken, bir kısmı göz ardı edilirse, toplum mutluluğu, o zaman sadece kelime kalabalığından ibaret olacaktır. Hatta Mill, bu noktada bir adım daha ileri giderek, bu toplumda yer alan insan dışındaki duygulu varlıkların da mutluluk hesabına katılması gerektiğine inanmaktadır.¹⁵⁵ Bu nedenle Mill, toplumun mutluluğunda, Bentham’ın ünlü “herkes bir olarak sayılmalı, kimse birden fazla sayılmamalı” ilkesinden hareket edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁵⁶

Ahlaki failin toplumun mutluluğunun sağlanmasında karşılaştığı en önemli problem, alternatif eylemler arasında seçim yaparken kendi mutluluğunu mu yoksa toplumun mutluluğunu mu önceleyeceğiyle alakalı olarak ortaya çıkan problemdir. Mill, bu noktada ahlaki failin kendi mutluluğu ve toplumun mutluluğu arasında bir önceliği reddetmekte ve ahlaki failin bu noktada kendisini adeta bir seyirci gibi tam ortada konumlandırması gerektiğini savunmaktadır.¹⁵⁷ Bu konuda Nasıralı İsa’yı örnek vermektedir. Onun ortaya koyduğu iki kuralın “başkasının size yapmasını istemediğiniz bir şeyi başkasına yapmamak, komşunuzu kendiniz gibi sevmek”¹⁵⁸ faydacı ahlak anlayışının ideal yetkinliğini ifade ettiğini savunmaktadır. Ancak yine de Mill’in birey

¹⁵³ Mill, *Faydacılık*, s. 34

¹⁵⁴ Mill, *Faydacılık*, s. 39

¹⁵⁵ Mill, *Faydacılık*, s. 19

¹⁵⁶ Mill, *Faydacılık*, s. 98

¹⁵⁷ Doner, *Mill’s Theory of Value*, s. 130

¹⁵⁸ Mill, *Faydacılık*, s. 27

ve toplumun mutluluğu konusunda ortaya çıkan istisnai durumlarda toplumun mutluluğunu bir adım öne çıkarttığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, Mill'e göre bazı görevler toplum açısından öyle büyük bir önem arz etmektedir ki, ahlakın bütün genel kurallarının önüne geçebilmektedirler. Söz gelimi, bir insanın hayatını kurtarmak için ilaç çalmak veya zorla almak caizdir hatta zorla alınması ahlaki bir görevdir. Yine aynı şekilde görevini yerine getirmeyen bir doktora sanatı zorla icra ettirilmelidir.¹⁵⁹ Mill, burada kendisini toplum için feda eden bireylerin de durumunu tartışmaktadır. Ona göre toplum için kendisini feda eden bireyler, yaptıkları fedakârlıkları sadece ve sadece toplumun mutluluğu için yapmalıdırlar. Bunun dışında bir nedenle yapılan fedakârlıklar, bireyin kendisini toplum için feda ettiği şeklinde algılanamayacaktır. Aslına bakılırsa Mill'e göre, birey kendisini feda etmesinden toplumun hiçbir fayda temin edemeyeceğini bilse kendisini feda etmeyecektir.¹⁶⁰

Mill, yukarıda belirtilen şekilde bir toplumun gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel olarak ahlaki failin karakter ve zihinsel gelişimindeki eksiklikleri görmektedir. Zira ona göre toplumdaki fakirlik, yolsuzluk, rüşvet gibi yozlaşmaların tek nedeni bireylerdeki gelişim eksikliğidir. Bu da ancak yeterli bir eğitimle, karakter gelişimiyle ortadan kaldırılabilecek bir şeydir.¹⁶¹ Dolayısıyla Mill sisteminde ortaya çıkabilecek problemlerin çözümünde karakter gelişimine ayrı bir önem vermektedir. Şimdi Mill'in karakter gelişimini nasıl ele aldığını inceleyelim.

2.2.6.Karakter Gelişimi

Buraya kadar kurmaya çalıştığı sistemin ilkelerini ortaya koyan Mill, buradan sonra, kurduğu bu sistemin temel unsuru olan ahlaki fail üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunun en temel nedeni, Mill'in kurduğu bu sistemin yeterli gelişime ulaşmamış ahlaki failer elinde hiçbir anlam ifade etmeyeceğine dair inancıdır. Çünkü ona göre insanlar kötülüğü arzuları güçlü olduğundan değil vicdanları zayıf olduğundan yapmaktadırlar.

¹⁶² Bu nedenle Mill, tüm dikkatini ahlaki failer üzerine yoğunlaştırmaktadır.

Mill'in ahlaki failin karakter gelişimiyle ilgili görüşlerinin temelinde "*duyguların ve arzuların eğitimle yönlendirilebilir*"¹⁶³ olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle o,

¹⁵⁹ Mill, *Faydacılık*, s. 100

¹⁶⁰ Mill, *Faydacılık*, s. 25

¹⁶¹ Mill, *Faydacılık*, s. 22

¹⁶² Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 84

¹⁶³ Taş, *Faydalı Etik*, s. 39

insanlara eğitilebilir gözüyle bakmakta¹⁶⁴ ve insanların hayatlarının ancak iyi bir eğitimle yaşanabilir kılınacağına inanmaktadır. Onun karakter gelişiminin hedefi, bireylerin arzu ve duygularına boyun eğmeyen, özgür bireyler olmalarını sağlamaktır.¹⁶⁵ Mill bu hedefe ulaşmanın bireyi mutlu edeceğini söylememekle beraber, birey ve toplum için hedeflenen mutluluğun ancak böyle bir karakter üzerinde yükselbileceğini savunmaktadır.¹⁶⁶

Mill, eğitimin iki yönüne dikkat çekmektedir, bunlardan biri entelektüel eğitim, diğer ise karakter eğitimidir. Eğer bu iki yönden biri eksik bırakılırsa ona göre ahlaki fail istenen noktaya asla ulaşamayacaktır.¹⁶⁷

Mill'in ahlaki fail için, belirlediği ideal tipin en belirgin özellikleri duygularını ve iradesini kontrol edebilmesi, yüksek hazları arzulaması ve onları elde etmeye çalışmasıdır. Ona göre ahlaki failin bu hedefe ulaşması için ihtiyaç duyduğu en önemli şey ise "özgürlük"tür. Bu noktada Mill'in özgürlük anlayışını ele alalım.

2.2.7.Özgürlük Anlayışı

Mill, özgürlük kavramını, sisteminde yer alan diğer kavramlarda olduğu gibi mutluluğa yaptığı katkıdan hareketle ele almaktadır. Mill'in özgürlük anlayışının temelini iki düşünce oluşturmaktadır. Bunlardan birincisini, bireyin kendi karakterini oluşturabileceği düşüncesi; ikincisini ise, özgürlüğün irade özgürlüğüne dayandığı düşüncesidir.¹⁶⁸ Dolayısıyla Mill'e göre özgürlük bireyin kendi karakterini geliştirmesiyle ulaşabileceği bir hedef olarak ahlaki failin önüne konulmaktadır.

Mill'in özgürlük anlayışı da sisteminde yer alan diğer kavramları gibi bireysel özgürlüğün diğer bireylerin özgürlükleriyle nasıl irtibatlandırılacağı noktasında sorun yaşamaktadır. Bu sorunu görmezden gelmeyen Mill, söz konusu soruna iki aşamalı bir çözüm önerisi sunmaktadır. Mill, çözümün birinci aşamasında diğer kavramlarda yaptığı gibi, insanın doğasında yer aldığını iddia ettiği, bireyin hemcinsleriyle birlik olma arzusuna müracaat ederek çözmeye çalışmaktadır. Buna göre toplumdaki diğer bireylerle birlikte olma arzusu duyan kişi toplumdaki tüm bireylerin mutluluğu temelinde hareket edecektir ve böylece diğer bireylerin özgürlükleriyle kendi

¹⁶⁴ Donner, *Mill's Theory Of Value*, s. 121

¹⁶⁵ Skorupski, "Liberal Doğalcılığın Kaderi", çev. Selim Dingiloğlu, *Mill, ed. Cengiz Çağla*, İstanbul: Say Yay., 2007, s. 89

¹⁶⁶ Scarre, *The Problems Of Philosophy Utilitarianism*, s. 91

¹⁶⁷ Donner, *Mill's Theory of Value*, s. 130

¹⁶⁸ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 332

özgürlüğü arasında bir çatışma doğmasına izin vermeyecektir.¹⁶⁹ Çözümün ikinci aşamasında ise Mill, bireyin özgürlüğü ile toplumu oluşturan diğer bireylerin özgürlüklerinin ortaya çıktığı alanları ayırma yoluna gitmektedir. Bu çözüme göre, bireyin özgürlüğü için iki hareket alanı belirlemektedir. Birinci alanda birey her şeyiyle özgürdür. Mill, bireyin bu alanda kaldığı sürece asla ve asla hiçbir dışsal kuvvetin bu alana müdahalede bulunmaması gerektiğini ifade etmektedir. İkinci alan ise bireyin artık kendi özgürlük alanı dışına çıktığı ve bu alanda yaptığı her eylemin toplumu ilgilendirdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Mill, bireyin bu ikinci alanda yaptığı her eyleme, gerekli gördüğü takdirde toplumun müdahale etme hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁰

Mill'in karşısına bu noktada iki sorun çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, bireyin özgürlüğü ile toplumun özgürlüğü arasında olması gerektiğini varsaydığı bu ince sınırın nasıl tespit edileceğiyle ilgili olan problem; ikincisi ise, kendi özgürlük alanından çıkıp toplumun özgürlük alanına giren bireye nasıl müdahale edilmesi gerektiğiyle ilgili problemdir. Mill, ilk problemi çözmek için her bireyin eşit sayılması gerektiği ilkesine müracaat etmektedir. Ona göre her birey kendi mutluluğunu kendi yöntemleriyle aramak durumundadır. Bunu yaparken de tek bir şeye dikkat etmesi gerekmektedir, o da herkesin eşit muamele gördüğü bir zeminde eylemde bulunduğu gerçeğidir. Bu nedenle Mill, böyle bir düşünceye sahip olan bireyin bu sınırları kendisinin belirleyeceğini ve bu sınıra dikkat edeceğini varsaydığı için de toplumun diğer bireyleriyle herhangi bir çatışmaya girmeyeceğini iddia etmektedir.¹⁷¹ Görüldüğü üzere bu sınırın tayini konusunda Mill, bireye oldukça güvenmektedir ve bu sınırlara bireyin riayet edeceğine dair sonsuz bir inanç beslemektedir. Onun bireye duyduğu bu inancın temelinde iki düşünce yatmaktadır, bunlardan birincisi, yukarıda bahsettiğimiz, bireyin eğitilebileceği düşüncesi; ikincisi ise bireyin kendi hatalarını kendisinin daha iyi keşfedip böylece kendisi için en iyi mutluluk formunu ve yöntemini bulabileceği düşüncesidir. Bu noktada bireyin mutluluğa ulaşmada özgür bırakılması taraftarıdır ve ahlakçıların bireylerin kendi hatalarına dair amaçlar empoze etmelerine şiddetle karşı çıkmaktadır.¹⁷² Çünkü ona göre bir seyyaha varacağı yer hakkında bilgi vermek, onu yolun bütün sınır

¹⁶⁹ Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, s. 154

¹⁷⁰ Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, çev. Bülent Arıbaş, İstanbul: İletişim Yay., 2006, s. 85

¹⁷¹ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 55

¹⁷² Skorupski, *Why Read Mill Today*, s. 15

işaretlerini ve konak yerlerini kullanmaktan men etmek anlamına gelmemelidir. Bir başka ifadeyle ona göre birey için sadece nihai hedef belirlenmeli ve fakat bu hedefe giderken bireyin takip edeceği yol bireyin kendi tercihlerine bırakılmalıdır. Burada belirtilmesi gereken bir nokta şudur ki, Mill, bireye hedefe gidilecek yollar arasında en iyi yolun gösterilmesine karşı çıkmamaktadır. O sadece bu yolların tercihinin bireye bırakılmasını savunmaktadır. Mill, bunu, gemicilerin denizci almanaklarında yapılan astronomik hesapları yapamayacağını varsayarak, gemiciliği sadece astronomlara has bir meslek olduğunun iddia edilmesine benzetmektedir. Çünkü ona göre gemiciler de akıl sahibi varlıklardır ve almanaklarda astronomlar tarafından yapılmış hesaplara göre yol alabilecek kabiliyete sahiptirler. Tüm bunlara ek olarak gemiciler almanakta yapılan hesaplar dışında meslek hayatlarında kazandıkları bazı bilgilere sahiptirler. Bu nedenle denizciler bu almanaktaki hesaplamalardan yararlandıkları gibi, bu bilgilere de müracaat etmektedirler. Bunun gibi, Mill de bireyin hangi ahlaki ilkeyi kabul ederse etsin, yaşadığı hayat boyunca bu ilk ilkeye eşlik edecek kendisine ait ikinci ilkelere sahip olduğunu ve eylemlerinde bu ikinci ilkelerden de yararlandığını savunmaktadır. Bu nedenle, bireyin sahip olduğu bu ikinci ilkeleri reddetmek ona göre mantıksızlıktır.¹⁷³ Görüldüğü üzere Mill, bireyin kendi göbeğini kesme hakkını sonuna kadar savunmaktadır. Hatta bu noktada bir adım daha ileriye giderek, bireye yapılan öğüt, öneri ve uyarılara rağmen, bireyin işleme olasılığı bulunan bütün hatalardan gelecek kötülüğün, başkalarının kendi kafalarında bireyin iyiliğine olduğuna karar verdikleri şeye onu zorlamalarına izin vermekten gelecek kötülüğün yanında hafif kalacağını iddia etmektedir.¹⁷⁴

Mill'e bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: "Kendi özgürlük alanında bireyin sahip olduğu özgürlüğün bir sınırı var mıdır?" Mill, bu soruya "*bir kimse özgür olmakta özgür değildir*"¹⁷⁵ sözüyle karşılık vererek, bu alanda bireyin sonsuz yetkilere sahip olmadığını belirlemektedir. Söz gelimi, bir bireyin kendi özgürlüğünü başkasına devretmesi, kendi özgürlük alanıyla ilgili olmasına rağmen Mill tarafından müdahale edilmesi gereken bir eylem olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁶ Buradan hareketle Mill, bireyin kendi özgürlük alanında da her hakka sahip olmadığını, bu alanda yaptığı bazı

¹⁷³ Mill, *Faydacılık*, s. 38

¹⁷⁴ Mill, *Özgürlük Üzerine*, Çev. Tuncay Türk, İstanbul: Oda Yay., 2008, s. 107

¹⁷⁵ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 98

¹⁷⁶ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 98

eylemlerin sonuçlarının, özgürlüğün ikinci alanına geçebileceğini savunmaktadır. Özellikle, düşünce özgürlüğü konusunda oldukça müsamahakâr olan Mill, bu düşüncelerin eyleme dönüşmesi ya da eyleme dönüşme ihtimalinin doğması durumunda özgürlük alanının ikinci kısmında kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Mesela, “*tahıl satıcıları fakir insanları açlıktan öldüren kimselerdir*” gibi bir düşünceye Mill, asla müdahale edilmemesi gerektiğini zira bu düşüncenin birinci alana ait olduğunu savunurken; bu düşüncenin bir tahıl satıcısının evinin önünde toplanmış bulunan kızgın bir kalabalığa söylev olarak söylenmesi durumunda müdahale edilmesi gerektiğini, zira artık düşüncenin ikinci alanı etkilediğini ve başkalarına zarar vermeye neden olabileceğini savunmaktadır.¹⁷⁷

Mill’in bireyin özgürlüğü ile toplumun özgürlüğünün arasındaki ilişki noktasında karşılaştığı ikinci sorun da birinci alandan ikinci alana geçen bireye toplumun nasıl müdahale edebileceğidir. Bu problemin cevabı bizi onun devlet anlayışına götürmektedir. Şimdi Mill’in devlet anlayışını ele alalım.

2.2.8.Devlet Anlayışı

Mill, devleti, bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlayacak en önemli unsurlardan biri olarak kabul etmektedir.¹⁷⁸ O, devletin insanlar arasında ortak bir sözleşmeden doğduğunu iddia edenlere karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre bireyin fayda ilkesinden doğan hak dışında herhangi bir doğal hakka sahip olmadığını dolayısıyla olmayan hak üzerinden de bir kurum oluşturulamayacağı iddia etmektedir.¹⁷⁹ Bu nedenle ona göre toplumsal bir sözleşme üzerine kurulmamış olan böyle bir yapıdan, toplumsal yükümlülükler çıkarmak ve böyle bir sözleşme icat etmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle o, devleti fayda ilkesi temelinde ortaya çıkmış olan suni bir yapı olarak mütalaa etmektedir. Buna göre o, bireyin fayda ilkesinin ortaya koyduğu mutluluğa ancak devlet içerisinde ulaşabileceğini savunarak¹⁸⁰ Platoncu ve Aristotelesçi bir çizgiye kaymaktadır.

Mill, bireyle devlet ilişkisini özgürlük bahsinde ele aldığımız şekilde ele almaktadır. Şöyle ki, Mill, birinci özgürlük alanına devletin hiçbir müdahalesini kabul etmemektedir. Ancak bireyin ikinci alandaki hareketleri noktasında devletin bireye

¹⁷⁷ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 79

¹⁷⁸ Çağla, *Mill*, İst.: Say Yay., 2007 s. 45

¹⁷⁹ Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, s. 39

¹⁸⁰ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 105

müdahalesini, devletin bir hakkı daha da önemlisi bir görevi olarak görmektedir. Ona göre devlet, bu müdahale hakkını, toplumu oluşturan diğer bireylerin kendi özgürlüklerinin savunulmasını devletten isteme hakkından almaktadır.¹⁸¹ Mill, bu ikilinin ilişkinin başarısının devletin başarısını yansıttığını savunmaktadır. Ona göre bu iki özgürlük alanındaki dengeyi sağlayabilen devlet ideal bir devlettir ve bu devleti oluşturan toplum “uygar, medeni” bir toplumdur. Uygur ya da medeni devleti Mill, devletin ulaşabileceği en yüksek nokta olarak ifade etmektedir.¹⁸²

Mill, medeni devlet üzerinden devletin üç temel görevinin olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, her bireyin, özellikle kendisine ait olan birinci alandaki özgürlüğüne saygı göstermekle beraber, ikinci alanla alakalı eylemlerini sürekli olarak denetlemektir.¹⁸³ İkincisi, her bireye kendi mutluluğunu istediği şekilde aramasını sağlayacak uygun ortamı oluşturmaktır.¹⁸⁴ Üçüncü görevi ise; bir bireyin üstlenmek istemediği fakat toplumun genel mutluluğu için gerekli olan işlerin yürütülmesi, kurum ve kuruluşların oluşturulmasıdır.¹⁸⁵

Mill, görevlerini bu şekilde ifade ettiği devletin ideal şekli konusunda çok açık bir tavır sergilememektedir. Bunun temel nedeni, Mill’in devletin şeklinden çok işlevi üzerine yoğunlaşmasıdır. Ona göre devlet, yukarıdaki görevlerini yerine getiriyorsa şeklinin çok da bir önemi yoktur.¹⁸⁶ Dolayısıyla Mill’in hangi devlet şeklini benimsediği şeklinde sorulacak bir soru, yanlış bir soru olmaktadır. Ancak yine de Mill’den bir devlet şekli seçilmesi istense Mill, tercihini demokrasiden yana kullanacaktır. Ancak Mill, demokrasinin mükemmel bir sistem olmadığını, bazı problemleri içerisinde barındırdığını iddia etmektedir. Ona göre demokrasinin en temel problemini, demokrasinin sloganı olan “bireyin kendi kendisini yönetmesi” ilkesi oluşturmaktadır. Çünkü ona göre demokrasi, bireyin kendi kendini yönetmesi değil, bireyin diğer bütün kişiler tarafından yönetilmesidir.¹⁸⁷ O, bireylerin ilkelerinin, çoğunluğun ilkeleri haline gelmek suretiyle, toplumun bireye baskı yapabileceğinden kaygılanmaktadır. Mill’e göre demokrasinin bir diğer problemi ise, demokratik yapı

¹⁸¹ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 113

¹⁸² Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 143

¹⁸³ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 145

¹⁸⁴ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 94

¹⁸⁵ Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, s. 96

¹⁸⁶ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 143

¹⁸⁷ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 9

içersinde, ilerleyen dönemlerde despotik bir yapının ortaya çıkabilme ihtimalidir. Çünkü ona göre güç, çok kolay bir şekilde yozlaşabilme ve başkalarına zor kullanmanın aracı olabilme özelliğine sahiptir. Bu ona göre hiç de uzak olmayan bir ihtimaldir. Eğer tarihe bakılırsa, otoriteye sahip olanların bu gücü çok kolay bir şekilde yozlaştırıp, sömürücü bir güç haline getirebildiklerini görebilmekteyiz. Bu kaygılardan hareketle Mill, hükümet erkinin gücünün mutlaka sınırlanması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸⁸ Mill, kaygılarının gerçekleşmesi durumunda yani hükümet erkinin gücü yozlaştırıp, bireye baskı aracı olarak kullanmaya başladığında, bireye devlete karşı gelme hakkı tanımaktadır. Mill, bireyin devlete karşı koyabileceği bu durumların üç farklı şekilde ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, bir eylemin özel şahıslar tarafından daha iyi yapılabileceği durumlar; ikincisi, bir eylem hükümet tarafından daha iyi yapılabilecekse bile, eğer bu eylem bireyin karakter gelişimi açısından bireye daha fazla fayda sağlaması nedeniyle bu eylemin bireye bırakılmasını gerektiren durumlar; üçüncüsü de hükümetin gücünü gereksiz yere kullandığı ve artırdığı durumlardır.¹⁸⁹

Görülmektedir ki, Mill, devletin gücünü bireyin özgürlüğünü engelleyecek şekilde kullanmaması için her türlü önlemi almaktadır. Peki, bunun tersi bir durumda, yani bireyin devletin haklarını ihlal ettiği durumlarda Mill'in tavrı ne olmaktadır? Bu sorunun cevabı karşımıza "yaptırım" kavramını çıkarmaktadır. Şimdi Mill'in yaptırım anlayışını ele alalım.

2.2.9.Yaptırım Anlayışı

Mill, nasıl bireyi devlete karşı savunuyorsa aynı şekilde devleti de bireye karşı savunmaktadır. Çünkü Mill, devletin kendisini savunmasını, toplumu oluşturan diğer bireylerin haklarının savunulması olarak anlamakta ve devletin kendisini savunmasının temelini, diğer bireylerin, kendi haklarının savunulmasını talep etme haklarının oluşturduğuna inanmaktadır.¹⁹⁰ Bu nedenle Mill, devletin bireye müdahalesini meşru görmektedir. Mill, bu müdahalenin meşruiyetini tek temele bağlamaktadır, bu temel de bir bireyin eyleminin toplumu oluşturan diğer bireylerin mutluluğunu engellemesi

¹⁸⁸ Stumpf, *Philosophy: History And Problems*, s. 365

¹⁸⁹ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 125

¹⁹⁰ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 113

durumudur. Bu durumda Mill'e göre devlet bireye müdahalede bulunma hakkına sahiptir ve bu müdahaleyi Mill, "yaptırım" olarak tanımlamaktadır.¹⁹¹

Mill, yaptırımları "içsel" ve "dışsal"¹⁹² olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Dışsal yaptırımlar ise kendi içinde "ruhsal" ve "fiziksel" yaptırımlar olarak iki şekilde farklılaşmaktadır. Dışarıdan gelen ruhsal yaptırımlar, bireyin toplumda beraber yaşadığı kişileri memnun edememe, onların takdirlerini kaybetme gibi korkular şeklinde kendilerini gösterirken; fiziksel yaptırımlar ise, devletin acı tehdidiyle uyguladığı, yasal cezalar olarak kendilerini göstermektedirler. İçsel yaptırım ise tek bir şekilde "vicdan azabı" olarak kendisini göstermektedir. Mill'e göre ahlak ilkesi ihlal edildiğinde vicdan azabı, kendisini bir acı olarak hissettirmektedir.¹⁹³ Mill, zikredilen bu yaptırımların bireylerin karakter gelişimlerine göre farklılaştığını iddia etmektedir. Ona göre karakter gelişimini tamamlamış bir birey için en etkili ve son yaptırım vicdan azabıyken, karakter gelişimini henüz tamamlayamamış bireyler için en etkili ve son yaptırım acı tehdidiyle uygulanan yasal cezalardır.¹⁹⁴ Çünkü ona göre suçlu birey henüz karakter gelişimini tamamlayamamış bireydir ve bireyin suçlu olmasında kendisinin olduğu kadar içinde yaşadığı toplumun ve şartların da çok büyük etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle yaptırım bu kişiler için haz ve acının kaynağı olarak kullanılır. Mill, bu kişiler için acının hazdan daha güçlü bir duygu olduğunu düşünmekte ve bu bireyler için cezalandırmanın ödüllendirmeden daha etkili olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁵ Mill, suçlu bireylere yaptırım uygulanırken bir kavrama dikkat çekmektedir, o da "adalet" kavramıdır. Bu noktada adalet kavramını ele alalım.

2.2.10.Adalet Anlayışı

Mill, *Utilitarianism*'in V. Bölümünü eserinin diğer dört bölümünden müstakil olarak yazmıştır. Mill eleştirmenleri bunun temel nedeni olarak, Mill'in adalet ve fayda arasındaki ilişkinin önemini ve adaletin gücünü hayatının sonlarında anlamasını göstermektedirler.¹⁹⁶ Mill, adalet kavramını "*bireye müstahak olduğu şeyin*

¹⁹¹ Miller, "Mill's Theory Of Sanction", *The Blackwell Guide to Mill's Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.:The Blackwell Pub., 2006, s. 162

¹⁹² Mill, *Faydacılık*, s. 44

¹⁹³ Mill, *Faydacılık*, s. 44

¹⁹⁴ Mill, *Faydacılık*, s. 44

¹⁹⁵ Miller, *Mill's Theory of Sanction*, s. 162

¹⁹⁶ Summer, "*Mill's Theory of Rights*", *The Blackwell Guide to Mill's Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.: The Blackwell Pub., 2006, s. 188; Crisp, *Mill on Utilitarianism*, s. 13

verilmesi”¹⁹⁷ olarak tanımlamaktadır. Ona göre diğer bütün anlayışlarında olduğu gibi adalet de önemini ahlakın nihai hedefi olan mutluluğa sağladığı katkı noktasında göstermektedir.¹⁹⁸

Mill, insanlarda ortaya çıkan adalet duygusunun iki düşünceye dayandığını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, kötü eylemde bulunan bir insana hak ettiği şekilde muamele etme arzusu, ikincisi ise, yapılan bu kötülükten acı duyan belli bir ferdin ya da fertlerin bulunduğu bilgisi ya da inancıdır.¹⁹⁹

Mill’in adalet anlayışının temelini “kanuna uygunluk”²⁰⁰ inancı oluşturmaktadır. Bu nedenle, o, cezanın cezalandırmak amacıyla verilmesi gerektiğini, bu nedenle suçlu bireye uygulanan cezanın ne hak ettiğinin altında, ne de hak ettiğinin üstünde olmaması gerektiğini savunmaktadır.²⁰¹ Bu nedenle ona göre, eğer bu ilkeye uyulmazsa “adaletsizlik” dediğimiz durum ortaya çıkmaktadır. Mill, adaletsizlik olarak kabul ettiği durumlar olarak şunları göstermektedir; bir kimsenin özgürlüğünden, mülkiyetinden, kanunların kendisine verdiği şeylerden mahrum edilmesi, bir kimsenin ahlakça hakkı olanın kendisinden alınması, insana müstahak olduğu şeyin verilmemesi, yemin ile verilen bir sözün yerine getirilmemesi, hiçbir gerekçe göstermeden bir insanın diğerine tercih edilip, üstün tutulması.²⁰² Özellikle Mill, sonuncu duruma çok önem vermektedir. Çünkü ona göre tarafsızlık ilkesi adaletin dağıtılmasında en büyük yardımcı etken durumundadır.²⁰³

¹⁹⁷ Mill, *Faydacılık*, s. 70

¹⁹⁸ Mill, *Faydacılık*, s. 93

¹⁹⁹ Mill, *Faydacılık*, s. 81

²⁰⁰ Mill, *Faydacılık*, s. 74

²⁰¹ Mill, *Faydacılık*, s. 90; Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 90

²⁰² Mill, *Faydacılık*, s. 68,69,70

²⁰³ Taş, *Faydalı Etik*, s. 44

BÖLÜM 3: JOHN STUART MILL'İN ETİK TEORİSİNİN BENTHAM'IN ETİK TEORİSİYLE İLİŞKİSİ

İlk iki bölümde antik Yunan'dan gelen faydacılığın temelini oluşturan ilkelerin Bentham tarafından nasıl sistemleştirildiğini ve faydacılık adı altında bir felsefi ekol haline nasıl getirildiğini, Mill'in Bentham'dan tevarüs ettiği faydacı ilkeleri, kendi ahlak sisteminde nasıl konumlandığını ve yorumladığını ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde ise Mill'in Bentham'dan gelen malzemeyi yorumlamasından ve kendi sistemi içersinde konumlandırmasından kaynaklanan farklılaşmanın faydacı bir çerçevede değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini, bir başka ifadeyle Mill'in etik teorisinin faydacı bir etik teori olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğini tartışacağız. Üç kısımdan oluşan bu bölümün birinci kısmında, Mill'in etik teorisinin hangi noktalarda Bentham'ın etik teorisinden farklılaştığını betimleyici bir tarzda ortaya koyacağız. İkinci kısımda ise Mill ile Bentham'ın etik teorileri arasında yaşanan farklılaşmanın ortaya çıkardığı problemi ve bu farklılaşmanın nedenlerini ele alacağız. Üçüncü kısımda ise, ilk iki kısımda ortaya koyduğumuz veriler ışığında "Mill'in etik teorisinin faydacı olup olmadığı sorusunu" cevaplayacağız. Bu kısımdaki tartışmamızı Mill'in etik teorisinin Bentham'ın etik teorisine hem şekilsel hem de içeriksel olarak karşılaştırılması temelinde yürüteceğiz.

Şimdi tartışmamızın ilk aşamasına geçelim.

3.1. Mill'in Etik Teorisinin Farklılaşması

Bu kısımda, Mill'in etik teorisinin hangi noktalarda, Bentham'ın etik teorisinden farklılaştığını, temel ilkeler bağlamında ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü Mill ve Bentham'ın etik teorilerinin her bir ayrıntısını karşılaştırmanın sorunun çözümü açısından hem karmaşık hem de amaca hizmet etmeyecek bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz.

Bu kısımdaki tartışmamıza başlamadan önce, Mill'in etik teorisinin faydacı bir teori olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği ile ilgili tartışmada niçin Bentham'ın etik teorisinin temel ilkelerini mihenk taşı olarak belirlediğimiz sorusunun cevaplanması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu tartışmayı Bentham'ın etik teorisi üzerinden yürütmemizin ilk ve en temel nedeni Bentham'ın faydacılığı sistemleştiren kişi olmasıdır ki bu durum onu faydacılık

için bir nevi kurucu yapmaktadır. Dolayısıyla bir etik teorinin faydacı olup olmadığı bize göre en açık şekilde Bentham'ın faydacı felsefesinde ele aldığı ilkelerden hareketle belirlenebilecektir. İkinci neden ise, Bentham'ın faydacılığı bir etik teori olarak ortaya koymasından günümüze kadar olan 200 yıllık sürede faydacılığın oldukça farklılaşmış olması ve bugün birbirinden farklı birçok faydacı etik teoriyle karşı kaşıya olmamızdır. Söz gelimi, fayda ilkesinin tek tek eylemlere uygulanmasını savunan “Eylem Faydacılığı”²⁰⁴, eylemleri genel bir ahlaki ilkeyle gerekçelendirilip gerekçelendirilmemesi açısından ele alan ve fayda ilkesinin genel kurallara uygulanmasını talep eden “Kural Faydacılığı”²⁰⁵, ürettikleri eylem açısından “İhtimaliyetçi Faydacılık” ya da “Aktualist Faydacılık”, karar verme süreçleri açısından “Tek Seviye Faydacılık” ya da “Çok Seviyeli Faydacılık”²⁰⁶, hazzı değil de acıdan kaçınmayı hedef olarak belirleyen “Negatif Faydacılık”²⁰⁷ gibi birçok faydacı etik teorisinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla Mill'in etik teorisinin tek tek bu etik teorilerle karşılaştırılması mümkün değildir. Bunun yanında ikinci bir neden olarak da yukarıda bahsi geçen bütün faydacı teorilerin temelini Bentham'ın sisteminin oluşturması gösterilebilir.

Bentham'ın etik teorisinin niçin tartışmamızın mihenk taşı olarak seçildiğini ortaya koyduktan sonra ilk adımda Bentham'ın faydacılığının temel ilkelerinin ne olduğunu bir başka ifadeyle bir etik teorinin faydacı bir teori olarak nitelendirilebilmesi için asgari hangi ilkelere sahip olması gerektiğini belirlemeye çalışacağız.

Bu konuda Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* adlı eserinde bize bazı ipuçları vermektedir. Bentham bu eserinde şöyle demektedir: “*Bir insanın herhangi bir eylem ya da yasayı onaylaması veya onaylamaması, o eylem ya da yasanın toplumun mutluluğunu artırma veya azaltma eğilimine, veya, diğer bir deyişle fayda ilkelerine uygunluğu veya uygunsuzluğuyla belirleniyorsa o insan fayda ilkesinin bir partizanıdır, denilebilir.*”²⁰⁸. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Bentham, bir insanın faydacılığını “fayda ilkesi”ne bağlamaktadır. Bunun yanında faydacılığın klasik ahlak kitaplarında “*bir eylemin ahlaki olarak doğru bir eylem olmasını, eylemden etkilenecek bireyler için alternatif diğer eylemlerden daha*

²⁰⁴ Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, s. 943

²⁰⁵ Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, s. 943

²⁰⁶ Crisp, *Mill on Utilitarianism*, s. 112

²⁰⁷ Bayles, *Contemporary Utilitarianism*, New York: Anchor Books, 1968, s. 5

²⁰⁸ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 122

*fazla fayda üretmesine bağlayan bir etik teoridir*²⁰⁹ şeklinde yapılan tanımı da aynı ilkeye yani fayda ilkesine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla tartışmamızın temel önermesi şu olacaktır:

F: “Bir etik teori bir eylemin ahlaki açıdan doğru olup olmadığına ancak ve ancak fayda ilkesinden hareket ederek karar veriyorsa, bu teorinin faydacı bir etik teori olarak nitelendirilmesi doğrudur.”

Bu temel önermemiz, bir etik teorinin fayda ilkesi, bir başka ifadeyle en yüksek mutluluk ilkesine sahip olmasını, o etik teorinin faydacı olarak nitelenmesi açısından asgari şart olarak belirlemektedir. Fakat bu önermede asgari şart olarak belirlenen fayda ilkesinin “*eylemleri fayda sağladıkları oranda doğru, acıya neden oldukları oranda yanlış olduğunu kabul eden ve en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu amaçlayan ilke*”²¹⁰ şeklindeki tanımını dikkate aldığımızda bu temel önermemizin iki alt önermeyi de içinde barındırmakta olduğunu görürüz. Bu alt önermeler ise şunlardır:

F1: “Bir etik teori ahlaki bir eylemi ancak ve ancak ortaya çıkardığı fayda/haz ya da acı oranında doğru ya da yanlış olarak niteliyorsa, bu teorinin faydacı bir etik teori olarak nitelendirilmesi doğrudur.”

F2: “Bir etik teori ahlaki bir eylemin ancak ve ancak en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu amaçlaması gerektiğini ifade ediyorsa, bu teorinin faydacı bir etik teori olarak nitelendirilmesi doğrudur.”

Bu iki alt önerme de fayda ilkesinin iki farklı yönünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir etik teorinin faydacı bir etik teori olabilmesi için sisteminin temelini oluşturan ilkenin, fayda ilkesinin her iki yönünü yani hem “eylemin fayda/haz sağlaması gerektiği” yönünü hem de bu “fayda/hazın en yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu amaçlaması gerektiği” yönünü barındırması gerekmektedir. Fayda ilkesinden doğan bu iki asgari şarttan birincisini fayda ilkesinin “fayda/haz yönü”, ikincisini ise fayda ilkesinin “mutluluk yönü” olarak isimlendireceğiz. Bu noktada belirtilmesi gereken en önemli husus, fayda ilkesinin bu iki yönünün birbirlerinden ayrı yaklaşımlar olarak düşünülmemesi gerektiğidir. Bentham’ın etik teorisinde fayda, haz ve mutluluk kavramları birbirlerinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Bu konuda

²⁰⁹ Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, s. 942; Graham, *Eight Theories of Ethics*, s. 128; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1634

²¹⁰ Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, s. 942; Graham, *Eight Theories of Ethics*, s. 128; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 1634

Bentham açık bir şekilde “*fayda sözcüğüyle yarar, avantaj, haz, iyi veya mutluluk ... kastedilir, eğer bu kesim toplum ise, toplumun mutluluğu, eğer belli bir birey kastedilirse o bireyin mutluluğu*”²¹¹ diyerek bu durumu ifade etmektedir. Biz burada fayda/haz yönü ve mutluluk yönü ayırımına giderken amacımız, bu iki yaklaşım arasında bir fark olduğunu ortaya koymak değil; fayda yönüyle, fayda ilkesinin eylemlerin ahlaki olarak doğruluk ya da yanlışlık ölçütü olması yönünü, mutluluk yönüyle de fayda ilkesinin ahlaki eylemlerin amacı olması yönünü vurgulamayı amaçlıyoruz.

Bu noktada bu iki asgari şarttan sadece birini karşılayan bir etik teorinin faydacı olarak nitelenip nitelenemeyeceği sorusu akıllara gelebilir. Bu soruya verilecek cevap açık bir şekilde “hayır”dır. Bunun en temel nedeni faydacılığın iki asgari şartı olan fayda ilkesinin, fayda/haz ve mutluluk yönüne yapılan vurgunun sadece faydacılığa özgü yaklaşımlar olmamasıdır. Bu nedenle fayda ilkesinin bu iki yaklaşımdan birine sahip olan herhangi bir etik teorinin faydacı bir etik teori olarak nitelenebileceğini kabul etmek faydacılığın kapsamının çok fazla genişlemesi anlamına gelecektir. Bu durum da aslında faydacılıkla ilgisi olmayan etik teorilerin bile faydacı olarak kabul edilmesine neden olacaktır. Mesela “fayda” kavramını ele alalım. Bir etik teorinin faydacı olarak nitelenebilmesi için fayda kavramıyla ilgilenmesi yeterli değildir. Buna göre faydacı olma iddiasında olan bir etik teori fayda kavramını yukarıda ifade ettiğimiz fayda yönüyle ele almalıdır yani fayda kavramını daha da ileriye götürüp ahlakın temeli, ahlaki eylemlerin ölçütü haline getirmelidir. Eğer bu nokta gözden kaçırılır ve sadece fayda kavramıyla ilgilenmenin bir etik teorinin faydacı olarak nitelendirilmesi için yeter şart olarak kabul edilirse, o zaman fayda kavramından bahseden her düşünür, her etik teori faydacı olarak nitelenmek durumunda kalacaktır. Söz gelimi, 18.yy düşünürlerinden birçoğu etik teorilerinin merkezinde fayda kavramına yer vermişlerdir. Fakat bu düşünürlerden birçoğu fayda kavramını, Bentham’ın ele alma tarzından çok farklı şekillerde ele almışlardır.²¹² Dolayısıyla fayda kavramına etik teorileri içersinde yer veren düşünürleri faydacı olarak nitelersek, Bentham’ın faydacı felsefe için ifade ettiği anlam ve önem değerini yitirecektir. Aynı durum mutluluk kavramı için de geçerlidir. Eğer bir etik teorinin mutluluk kavramıyla ilgilenmesi o etik teorinin faydacı

²¹¹ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 121; Bentham, *Ahlak Yasama ve İlkelerine Giriş*, s. 382

²¹² Robert Lamb, “Was William Godwin a Utilitarian”, *Journal of the History Ideas*, vol.70, 2009, sayı: 1, s. 131

olarak nitelenmesi için yeterli görülürse, faydacılığın kapsamı yine oldukça genişleyecek ve faydacılıkla ilgisi olmayan birçok etik teori faydacı olarak nitelenmek durumunda kalacaktır. Bu durumda etik teorilerinde mutluluk kavramına oldukça önemli yer veren Aristoteles'in, Augustinus'un, Thomas Aquinas'ın, etik teorileri de faydacı etik teoriler olarak kabul edilecektir. Hatta daha da ileri gidersek, ahlak anlayışımız faydacılığın temel ilkelerine dayanmasa da “bunu yapma ya da yap” şeklindeki emir ve yükümlülükler bildirse ve bunların gerekçeleri olarak da insanların mutluluğunu gösterse o zaman biz de faydacı olarak kabul edilebiliriz.²¹³ Bu nedenle faydacı olma iddiasını taşıyan bir etik teori her iki şartı da taşımaktadır.

Tartışmamızda gelinen bu noktada yapılması gereken ilk şey, Mill'in etik teorisinin bu asgari şartları karşılayıp karşılamadığını, fayda ilkesi ve fayda ilkesinin Mill'in etik teorisinde ortaya çıkardığı yansımalar bağlamında ele alarak incelemek olmalıdır. Bu açıdan Mill'in etik teorisine baktığımızda, Mill'in, tıpkı Bentham gibi etik teorisinin merkezine fayda ilkesini aldığını ve etik teorisini fayda ilkesi üzerine bina ettiğini görürüz. Mill fayda ilkesinin tanımında Bentham'la birebir aynı yaklaşımı sergilemektedir. Bentham fayda ilkesini “*her eylemin ilgili kesimin mutluluğunu artırma veya azaltma veya, ki bu da aynı anlama gelir, bu mutluluğu teşvik etme veya ona karşı olma eğilimine göre onaylayan veya onaylamayan ilke kast edilmektedir.*”²¹⁴ şeklinde tanımlarken, aynı ilkeyi Mill “*Fayda ya da en yüksek mutluluk ilkesi, eylemleri bize verdikleri haz oranında doğru – iyi, acıya neden oldukları oranda yanlış – kötü kabul eden ilkedir.*”²¹⁵ şeklinde tanımlamaktadır. Bentham'la fayda ilkesinin tanımlanması noktasında aynı düzlemi paylaşan Mill, fayda ilkesi tanımında ortaya koyduğu üzere tıpkı Bentham gibi fayda ilkesini ahlaki eylemlerin ölçütü olarak belirlemektedir.

Fayda ilkesinin tanımında ve ahlaki eylemleri için ölçüt olması konusunda aynı düzlemi paylaşan Mill, fayda ilkesinin kanıtlanması noktasında Bentham'la farklı düşünmektedir. Bentham fayda ilkesinin herhangi bir şeyle referans edilemeyecek kadar nihai bir ilke olduğundan hareketle bu ilkenin kanıtlanamayacak bir ilke olduğunu iddia etmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: “*Herhangi bir şeyle kanıtlanabilir mi? Bu imkânsız görünüyor. Herhangi bir şeyle kanıtlanmaya çalışılsa bu yetersiz kalır.*

²¹³ Christopher Miles Cope, “Was Mill a Utilitarian”, *Utilitas (Cambridge)*, London:1998, sayı: 10, s. 44

²¹⁴ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 121

²¹⁵ Mill, *Faydacılık*, s. 11

Kanıtlar bir yerden başlamak zorundadır."²¹⁶ Ona göre mantıksal olarak desteklenemeyecek bir şey hakkında konuşmak tutarsızlık olacaktır. Bu nedenle matematiğe ait önermeler nasıl yanlışlıkları ispat edilmedikçe doğru olarak kabul ediliyorsa, fayda ilkesi de ona göre yanlışlığı ispat edilmedikçe doğru sayılmalıdır. İnsanların neredeyse hepsinin kendi menfaatlerini düşünerek hareket etmeleri ve ilkenin yanlış olduğunun ispat edilememesi fayda ilkesinin doğru sayılması için yeterli olmaktadır.²¹⁷ Bu nedenle Bentham, fayda ilkesinin kanıtlanması için gösterilecek bir çabanın beyhude bir uğraş olacağı inancını taşımaktadır.

Mill ise Bentham'ın fayda ilkesinin kanıtlanması noktasında kendini konumlandığı pozisyondan memnun değildir ve bu konuda kendisine göre haklı bir gerekçeye de sahiptir. Mill'e göre eğer Bentham'ın dediği gibi fayda ilkesinin kanıtlanmasıyla ilgili olarak hiçbir şey söylenemeyecekse, o zaman Bentham'ın oldukça sert bir şekilde eleştirdiği sezgicilerle aynı duruma düşülecektir.²¹⁸ Bu nedenle Mill, fayda ilkesinin nihai ilke olmasına rağmen yine de kanıtlanabileceğine inanmaktadır. Mill'in fayda ilkesinin kanıtlanmasıyla ilgili Bentham'a muhalif tutumu *Utilitarianism*de karşımıza açık bir şekilde çıkmaktadır. Mill, bu eserinde faydacılığın kanıtlanması için müstakil bir bölüm ayırması ve bu kanıtlamayı²¹⁹ uzun uzadıya tartışması onun fayda ilkesinin kanıtlanmasına verdiği önemin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktaya kadar yapılan tartışmalar göstermektedir ki, Mill'in etik teorisinin fayda ilkesine yaklaşımında, iki asgari şarttan birincisi olarak kabul edilen, "faydacı olma iddiasını taşıyan bir etik teori ilk şart olarak faydayı ahlaki eylemin ölçütü olarak kabul etmek durumundadır" şartını yani fayda ilkesinin fayda yönünü karşılamaktadır.

Diğer asgari şart da yukarıda ifade edildiği üzere fayda ilkesinin mutluluk yönüdür. Bentham'ın etik teorisinde mutluluk ahlakın amacı konumundadır. Bu konuda "*Özel ahlâkın amacı mutluluktur ve yasamanın da bundan başka amacı olamaz.*"²²⁰ diyerek mutluluğun etik teorisi içerisindeki konumunu ifade etmektedir. Mill de

²¹⁶ Bentham, *An Introduction Principles of Morals and Legislation*, s. 13

²¹⁷ Güriz, *Faydacı Teoriye göre Ahlak ve Hukuk*, s. 33

²¹⁸ Scarre, *The Problems of Philosophy: Utilitarianism*, s. 97

²¹⁹ Henry West (Macalester College'da Profesör) bu 12 paragraflık bölümü tüm ahlak felsefesi tarihinin en önemli tartışması olarak nitelemektedir. Bkz. West, Mill's Proof of Utility, *The Blackwell Guide*, s. 175; bkz. Mill, *Faydacılık*, IV. Bölüm "fayda ilkesinin kanıtları hangi neviden olabilir?"

²²⁰ Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 327

mutluluk yaklaşımında, Bentham'la aynı paralelde düşünmekte ve ahlakın nihai amacı olarak mutluluğu belirlemektedir. O da bu konuda şunları söyler: “*mutluluk, istenir ve amaç olarak, biricik arzu edilecek şeydir. Diğer şeylerin hiçbirisi arzu edilmeye layık değildir, meğerki o amaca erişmeye araç ola.*”²²¹ Bentham'ın mutluluk yaklaşımında bir diğer önemli nokta mutluluk tanımıyla ilgilidir. Bentham, mutluluğu hazzın varlığı acının yokluğu olarak tanımlarken, Mill de mutluluğu “*mutluluktan haz ya da acının yokluğu kastedilir.*”²²² şeklinde tanımlayarak, bu konuda da Bentham'la paralel bir düşünceyi paylaşmaktadır. Hem Mill hem de Bentham için mutluluk kavramının tanımı ve ahlakın amacı olma noktasında herhangi bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir. Ancak Mill ile Bentham mutluluk kavramının temelini oluşturan haz anlayışında aralarındaki en büyük farklılaşmayı yaşamaktadırlar.

Haz kavramı hem Bentham'ın hem de Mill'in etik teorilerinin merkezini oluşturmaktadır. Zira her iki filozof için de haz hem faydayla eşanlamlı olması hasebiyle ahlaki bir eylemin doğruluk ve yanlışlık ölçütü, hem de mutluluğun temelini oluşturması açısından da ahlaki eylemin amacını oluşturmaktadır. Dolayısıyla haz kavramına etik teorilerinde oldukça büyük önem atfeden iki etik teorinin haz kavramı üzerinde yaşadıkları bir farklılaşmanın bu iki etik teorinin diğer kısımlarında oldukça ciddi yansımalar doğuracaktır.

Mill ile Bentham arasında haz kavramı üzerine yaşanan farklılaşma hazların doğasıyla ilgili yaklaşımlarında değil, hazlar arasındaki ayırım noktasında ortaya çıkmaktadır. Bentham hazzın bizatihi iyi olduğunu iddia etmekle birlikte hazlar arasında ancak niceliksel bir farktan söz edilebileceğini iddia ederken, Mill ise hazların bizatihi iyi olduğunu kabul etmekle birlikte hazlar arasında sadece niceliğe değil, niteliğe de dayanan bir farktan söz edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bentham'dan farklı olarak Mill tarafından hazların niteliğine yapılan bu vurgu küçük bir nüans gibi görünse de her iki etik teorinin belirli noktalarda ciddi bir biçimde farklılaşmasına neden olmuştur.

Bu farklılaşmalardan ilki mutluluğun elde edilmesi noktasında karşımıza çıkmaktadır. Hazlar arasında sadece niceliksel farklılıklardan bahsedilebileceğinden hareket eden Bentham, ahlaki fail için nihai hedef olarak belirlediği mutluluğa haz temelli bir yaşamla ulaşılabileceğini iddia etmektedir. Mill ise her ne kadar mutluluğu hazzın

²²¹ Mill, *Faydacılık*, s. 54

²²² Mill, *Faydacılık*, s. 11

varlığı acının yokluğu olarak tanımlasa da Benthamcı bir yaklaşımla ahlakın nihai hedefi olan mutluluğa ulaşmanın mümkün olmadığı konusunda ısrarcıdır. Mill, bu konuda hazzın bizatihi iyi olduğu düşüncesini kabul ederek Benthamcı bir çizgiden hareket etse de mutlu bir yaşamın ancak nitelik olarak yüksek olan hazlarla elde edilebileceği düşüncesini dillendirmektedir.²²³ Mill'in bu yaklaşımı bazı eleştirmenler tarafından etik teorisini Benthamcı çizgiden Aristotelesçi bir çizgiye doğru evirme çabası olarak da okunmaktadır.²²⁴ Mill'in haz konusundaki düşüncelerinin ne yönde evrildiğinin en güzel örneği *“Tatmin edilmiş bir domuz olmaktansa tatmin edilmemiş bir insan olmayı, tatmin edilmiş bir ahmak olmaktansa tatmin edilmemiş bir Sokrates olmayı tercih ederim”*²²⁵ sözüdür. Açıkça ifade etmek gerekir ki, Mill'in bu söyleminin Bentham tarafından kayıtsız şartsız kabul ve tasdik göreceğini söylemek bize pek mümkün görünmemektedir. Zira Bentham hazlar arasında sadece nicelik ayrımı yapmaktadır, dolayısıyla da ahmak ile Sokrates arasındaki farkı ancak sahip oldukları hazların niceliğinden hareketle açıklamak yoluna gidecektir. Bu nedenle Bentham için ahmak olmakla Sokrates olmak arasındaki seçimde etkin rol oynayacak tek ölçüt hangisinin daha fazla hazza sahip olduğu gerçeğidir. Bu düşüncesini açık bir şekilde şöyle ifade etmektedir: *“Ön yargı bir yana bırakılırsa, push-pin oyunu müzik ve şiir sanatıyla eşit değere sahiptir. Eğer push-pin oyunu daha fazla haz sağlıyorsa o zaman daha değerlidir... eğer şiir ve müzik push-pin oyunundan önce tercih edilecekse, bu ancak tatmin edilmeleri en zor olan kişiler için kıyaslamadan sonra olmalıdır.”*²²⁶ Bir başka ifadeyle Bentham için bir ahlaki fail futbol oyunundan Kant okumaktan daha fazla haz sağlıyorsa o zaman futbol oynaması ahlaki fail için tercih edilmesi gereken seçenektir. Bentham'ın haz kavramına bu tarz bir yaklaşımı faydacılığın *“domuzlara yaraşır bir felsefe”*²²⁷ olarak muarızları tarafından nitelenmesine neden olmuştur. Mill, haz konusunda bu şekilde düşünen ve faydacılığın domuzlara yaraşır bir felsefe olarak nitelenmesine neden olduğunu düşündüğü Bentham'ı oldukça sert bir şekilde eleştirmekte ve Bentham'ın bu konudaki tutumunu bir saçmalık olarak nitelendirerek, bu konuda şunları söylemektedir: *“Diğer bütün şeylerin değeri incelenirken nicelik kadar nitelikleri de göz önünde tutulduğu halde hazların değeri takdir edilirken niceliğe*

²²³ Mill, *Faydacılık*, s. 15

²²⁴ Rosen, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*, s. 168

²²⁵ Mill, *Faydacılık*, s. 15

²²⁶ Bentham, *The Rationale of Reward*, s. 484

²²⁷ Mill, *Faydacılık*, s. 11

bakılması saçma olur.”²²⁸ Bentham’ı bu konuda oldukça sert bir şekilde eleştiren Mill, hazzın iyi olduğunu kabul etmekle birlikte hazlar arasında niceliğin yanında nitelik ayrımının da yapılması gerektiğini ifade ederek, hazları “yüksek” ve “alçak hazlar”²²⁹ olarak ikiye ayırmaktadır. Mill yüksek hazların yapısal özelliklerinden kaynaklanan daha devamlı olmak, daha emniyetli olmak, daha ucuz olmak gibi özellikleri nedeniyle alçak hazlara nispetle daha üstün olduğunu iddia etmektedir.²³⁰ Bu nedenle nasıl ki Bentham’ın Mill’in yapmış olduğu ahmak olmak ile Sokrates olmak arasındaki ayrımına katılmayacağını iddia ediyorsak, aynı şekilde Mill’in de Bentham’ın yapmış olduğu Push-pin oyunu ile şiir arasındaki ayrımına katılmayacağını iddia etmek durumundayız.

Mill ile Bentham arasındaki haz kavramı üzerindeki farklılaşmanın ortaya çıkardığı ikinci yansıma, birbirinin alternatifi olan iki eylem arasında seçim yapmak durumunda olan ahlaki faile yapılan önerilerde karşımıza çıkmaktadır. Birbirlerinin alternatifi olan iki eylem arasında seçim yapmak durumunda kalan ahlaki failin durumu konusunda Bentham, “hazlar arasında sadece niceliksel ayrımlardan bahsedilebilir” düşüncesinden hareketle, ahlaki faile hazlar arasında niceliksel karşılaştırmalar yapabileceği “*Felicitific Calculus*” ya da “*Hedonic Calculus*”²³¹ adı verilen bir prosedür önermektedir. Bentham’ın bu prosedürü ahlaki faile önererek iki şeyi amaçlamaktadır. Birinci olarak, ahlaki failin iki eylemden elde edeceği hazları kıyaslama noktasında ahlaki faile yol göstermek, yapmak durumunda olduğu seçiminde yardımcı olmaktır. İkinci amacı ise, ahlak alanında nesnel bir ölçüt geliştirerek bu alanda “bana göre, sana göre” şeklinde ortaya çıkan karışıklığın önüne geçmektir.²³² Mill’in etik teorisine geldiğimizde ise doğal olarak hazların niceliği üzerine kurulmuş olan ve hazların niteliğini görmezden gelen bu prosedürün Mill tarafından kabul görmediği gerçeğiyle karşılaşırız. Mill, Bentham’ın aksine ahlaki faile bir şablon sunmak yerine bu konuda uygulayabileceği birbirinin devamı niteliğinde olan iki yöntem önermektedir. Mill’in ahlaki faile önerdiği birinci yöntem ahlaki failin gözlem yapmasına dayanmaktadır.

²²⁸ Mill, *Faydacılık*, s. 12

²²⁹ Mill, *Faydacılık*, s. 12

²³⁰ Mill, *Faydacılık*, s. 12

²³¹ Bu şablona Bentham her hangi bir isim vermemiştir, ancak daha sonraki düşünürler bu isimleri vermişlerdir. Bkz. Mitchell, *Bentham’s Felicitific Calculus*, s. 164

²³² Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, s. 142; Bentham, *The Rationale of Reward*, s. 484

Buna göre birbirinin alternatifi iki eylem arasında seçim yapmak durumunda olan ahlaki fail, hangi eylemi seçmesi gerektiğiyle ilgili gözlem yapmalıdır. Ahlaki failin yapacağı bu gözlemlerde dikkat etmesi gereken şey, bu eylemlerden elde edeceği hazlardan hangisinin, bu hazları deneyimleyen insanların hepsi ya da birçoğu tarafından, hiçbir ahlaki sorumluluk duygusuna bağlı kalmaksızın tercih edildiğidir.²³³ Mill'in ahlaki faile önerdiği ikinci yöntem ise birincinin devamı niteliğindedir. Aradaki tek fark gözlem yapılması gereken kişilerle alakalıdır. Bu yöntemle göre ahlaki fail seçim yapma durumunda kaldığında, Mill'in "ehil yargıçlar" adını verdiği, her iki eylemden de ortaya çıkacak olan hazları bilen yetkili kişilerin tercihlerini kendisine rehber olarak alabilecektir.²³⁴

Mill ile Bentham arasında bu konuda ortaya çıkan bir diğer farklılık ise, her iki düşünürümüz tarafından önerilen bu şablon ve yöntemlerin ahlaki faili bağlayıcılığı noktasında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Bentham'ın *felicific calculus*undan çıkan sonuç ahlaki fail için bağlayıcı bir özelliğe sahiptir. Bir başka ifadeyle *felicific calculus*ta A ve B eylemlerini karşılaştıran ahlaki fail tercih edilmesi gereken sonucu B eylemi olarak buluyorsa ahlaki olarak seçimini B eyleminden yana yapmalıdır. Fakat *felicific calculus*tan çıkan sonuca rağmen seçimini A eyleminden yana yaparsa, Bentham'a göre ahlaki fail ahlaki olarak yanlış eylemi yapmış olmaktadır. Mill'e geldiğimizde ise, ahlaki fail Mill'in önerdiği iki yöntemi kullanarak A eyleminin doğru olduğunu belirlese ve buna rağmen B eylemini yapsa Mill'e göre ahlaki olarak yanlış bir seçim yapmış olmamaktadır. Zira Mill, Bentham'ın aksine bu yöntemi ahlaki faile fikir vermesi amacıyla önermektedir. Çünkü Mill, ahlaki faili bir şeyi seçme noktasında zorlayarak bir eylemi gerçekleştirmenin getireceği kötülüğün, ahlaki failin kendi özgür iradesiyle yapmış olduğu seçimden ortaya çıkacak kötülükten çok daha fazla olduğuna inanmaktadır.²³⁵

Buraya kadar betimleyici bir tarzda Mill ve Bentham felsefesinin fayda ilkesi bağlamında karşılaştırmasını yaparak ortaya çıkan farklılıkları ve bu farklılıkların Mill'in etik teorisindeki yansımalarını yine Bentham'ın faydacılığıyla karşılaştırarak ortaya koymaya çalıştık. Şimdi tartışmamızın ikinci kısmını ele alacağız.

²³³ Mill, *Faydacılık*, s. 12

²³⁴ Mill, *Faydacılık*, s. 17

²³⁵ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 107

3.2.Mill'in Etik Teorisinin Farklılaşmasının Ortaya Çıkardığı Problem ve Farklılaşmanın Nedenleri

İlk kısımda ele aldığımız farklılaşma ve bu farklılaşmaların Mill'in etik teorisindeki yansımaları, eleştirilenler arasında birçok tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tartışmalardan çalışmamız açısından en önemlisi, Mill'in etik teorisinin nihai kerteğe ulaştığı son formun, faydacı karakteriyle ilgilidir. Bu kısımda Mill'in etik teorisiyle ilgili yaşanan tartışmada ortaya çıkan iki temel görüşten hangisini seçtiğimizi, Mill'in etik teorisinin farklılaşmasının nedenleri temelinde, gerekeceğimizi. Bu bağlamda ilk olarak, ortaya atılan iki temel görüşü inceleyelim.

Mill'in faydacı bir teori olarak nitelenip nitelenemeyeceğiyle ilgili, Mill eleştirilenleri arasında birçok görüş olmakla birlikte, bu görüşler temelde iki ana görüş altında toplanabilir. Birinci görüşü savunanlar temelde, yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız Mill ile Bentham arasındaki farklılaşmayı kabul etmektedirler. Ancak, bu eleştirilenlere göre iki düşünür arasındaki bu farklılaşma Mill'in etik teorisinin faydacı olarak nitelenmesinin önünde herhangi bir engel teşkil etmemektedir.²³⁶ Bu görüşü savunan eleştirilenlerin genel kabulü şudur: *“Mill, ne faydacılığı bırakmıştır ne de Bentham'ın versiyonuna sadık kalmıştır. Mill, kendisini bir faydacı olarak kabul etmiştir ve yapılmasını elzem bulduğu değişiklikleri yaparak doktrini geliştirmeye çalışmıştır.”*²³⁷ İkinci görüşü savunan eleştirilenler ise, Mill'in Benthamcı felsefeden hareket ettiğini kabul etmektedirler. Ancak bu eleştirilenler, Mill'in Benthamcı faydacılığı hem kendisinin, hem de faydacılık muarızlarının eleştirileri bağlamında yeniden yorumladığını ve fakat Mill'in faydacılığı yeniden yorumlaması sona erdiğinde, bu yorumlama sürecinden geriye kalanların faydacılık olarak nitelenemeyeceğini iddia etmektedirler.²³⁸ Bu görüşü savunanların genel kabulü ise şudur: *“Mill'in Bentham savunması sona erdiğinde Bentham'dan geriye kalan pek bir şey yoktur. Geriye kalanlar da faydacılık değildir.”*²³⁹

²³⁶ Rosen, *Classical Utilitarianism From Hume to Mill*, s. 166; Graham, *Eight Theories of Ethics*, s. 133; Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 73; Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, s. 33

²³⁷ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 89

²³⁸ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 89; Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 275; John Plamenatz, *The English Utilitarians*, London: Blackwell Oxford, 1958, s. 144

²³⁹ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 89; John Plamenatz, *The English Utilitarians*, s. 144

Mill'in etik teorisiyle ilgili olarak yer verdiğimiz bu iki temel görüşün ortak paydası Mill'in Benthamcı düşünceden hareket ettiği kabulüdür. Ayrıldıkları temel nokta ise, Mill'in son tahlilde ortaya koymuş olduğu etik teorinin aldığı son formun faydacı olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğidir. Biz bu iki görüşten birincisinin daha doğru bir yaklaşıma sahip olduğunu düşünüyoruz. Şimdi bu kanaatimizin gerekçelerini ortaya koyalım.

Bu konuyla ilgili kanaatimizin ilk gerekçesi, Mill'in kendi ifadeleridir. Mill'in tartışmamızla ilgili kendi ifadelerine bakıldığında açık bir şekilde kendisini birinci görüşü savunanların iddia ettiği pozisyonda konumlandığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle Mill'in kendi ifadeleri dikkate alındığında kendisinin zaman zaman faydacılığı ciddi bir biçimde sorgulasa da faydacı düşünceden asla vazgeçmediği ve kendisini muarızlarına karşı faydacı bir düşünür olarak tanıttığı karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi *Autobiography*'de Mill yakın dostlarından John Austin'i tanıtırken “*O da benim gibi asla faydacılıktan vazgeçmedi...*”²⁴⁰ şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Yine benzer şekilde 1834 yılında Thomas Carlyle'a yazdığı mektubunda “*hala faydacıyım ve öyle kalmaya da devam edeceğim fakat faydacı olarak nitelendirilen insanlardan değilim*”²⁴¹ diyerek bu gerçeği bir kez daha gözler önüne sermektedir.

İkinci gerekçemiz ise, Mill'in Bentham'ın etik teorisine revizyon yapma amacıyla yaklaştığını düşünmemizdir. Bu konuda yukarıda yer vermiş olduğumuz Mill'in “*bilinen faydacılardan değilim*” (ki burada Bentham'ı ve babası James Mill'i kastettiğini düşünüyoruz) ifadesi onun faydacılıkla ilgili yaklaşımını gözler önüne sererken diğer yandan da akıllara onun faydacılığa yaklaşımıyla ilgili bazı soru işaretleri getirmektedir. Bir başka ifadeyle Mill'in bu ifadesi onun faydacılığı “revizyon yapılabilir bir teori olarak mı yoksa tamamen terk edilip baştan kurgulanması gereken bir teori olarak” mı gördüğü sorusunu akıllara getirmektedir. Biz bu konuda, Mill'in faydacılığı hayatının her döneminde revizyon yapılabilir bir teori olarak gördüğünü düşünüyoruz. Bu kanaatimizin iki temel dayanağı vardır. Bunlardan ilki, Mill'in faydacılığa yönelttiği eleştiriler, ikincisi ise Mill'in Bentham düşüncesine yapmış olduğu katkı ve düzeltmelerdir. İlk olarak bu kanaatimizin temel dayanaklardan ilki olan Mill'in kendisinin eleştirilerini ele alalım.

²⁴⁰ Mill, *Autobiography*, s. 176

²⁴¹ Mill, *Earlier Letters*, s. 170

Mill'in Bentham sistemine yönelttiği eleştirileri incelendiğinde onun, Bentham'ın faydacı anlayışını zaman zaman oldukça sert bir şekilde eleştirdiği gerçeğiyle karşılaşılacaktır. Ancak bu noktada konumuz açısından altı çizilmesi gereken çok önemli bir nokta vardır. Bu da Mill'in eleştirilerinin amacıdır. Mill'in Bentham sistemine yapmış olduğu eleştirilerin genel amacı, Bentham'ın sisteminin temel ilkelerini değiştirmekten ziyade, Bentham'ın sistem içerisinde bırakmış olduğu boş noktaları doldurmaktır. Özellikle eleştirmenler tarafından temel ilkelere yönelik yapıldığı iddia edilen Mill'in Bentham sisteminin haz anlayışına yapmış olduğu eleştirilerinin de, ifade ettiğimiz bu genel karakterin bir yansıması olduğunu düşünüyoruz. Mill'in iddia ettiğimiz bu yaklaşımı en açık şekilde Bentham hakkında yazmış olduğu iki makalede karşımıza çıkmaktadır. Şimdi bu iki makaleyi bu bağlamda ele alalım.

1833 yılında yayımladığı *Remarks on Bentham's Philosophy* adlı makalede Mill genel olarak Bentham'ın duruşunu değerlendirme çabası içersindedir.²⁴² Bu bağlamda Mill, makalede genel olarak Bentham'ın düşüncelere ve inançlara karşı pozisyonunu sorgulamaktadır. O, Bentham'ın diğer düşünceden insanlara karşı müsamahakâr davranmadığını ifade etmektedir. Bunun yanında Mill, Bentham'ın doğal hak, ahlaki sezgi, doğru neden gibi kavramları dogma olarak nitelemesinin bu kavramlara inanan insanlara karşı adil bir tavır olmadığı kanaatindedir. Ona göre böyle bir tavır kendi düşüncesinden olmayan insanların göz ardı edilmesidir ki Bentham'ın tam olarak da yaptığı budur. Mill, Bentham'ın kendi düşüncesinden olmayan insanlara karşı takındığı bu tavrın nedeni olarak, onun diğer insanlarla alakalı bilgi ve takdir eksikliğini göstermektedir.²⁴³ Bu nedenle Mill'e göre Bentham faydacı ahlakı öyle sert ve itici bir tarzda ele almıştır ki neredeyse faydacılık tiksindirici bir etki uyandırmıştır.²⁴⁴ Oysa Mill, Bentham'ın ortaya koymuş olduğu en yüksek mutluluk ilkesinin insan doğası ve yaşamına Bentham'inkinden çok daha derin ve kapsamlı bir bakış açısı gerektirdiğini iddia etmektedir.²⁴⁵ Fakat ona göre Bentham bu gerçeği yeterince kavrayamamış, bir bakıma Bacon'ın epistemolojide yapmaya çalıştığı şeyi ahlak alanında yapmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Bentham tüm ikincil prensipleri tek bir aksiyomdan çıkarmayı

²⁴² Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 146

²⁴³ Mill, "Remarks on Bentham's Philosophy", *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson, s. 112

²⁴⁴ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 146

²⁴⁵ Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*, s. 115

deneyen ilk düşünürlerden biri olmuştur.²⁴⁶ Fakat onun bu çabası Mill'e göre yukarıda da ifade ettiği gibi insan doğası ve yaşamıyla ilgili alanı gözden kaçırmamasına ve gereken önemi vermemesine neden olmuştur. Bu noktada Mill şöyle der: “Eğer insan doğasının analisti olarak filozofları sıralasam Bentham'a üst sıralarda yer vermem. Çünkü bu alanla o çok fazla ilgilenmemiştir. Eylemlerin motivasyon kaynakları ise terk ettiği en önemli alandır.²⁴⁷ ...Ona göre bütün eylemlerimizin temelinde acı ve hazzın verdiği motivasyon yatar.²⁴⁸ ... Onun bu yaklaşımı insanların tüm eylemlerini açıklayan bir yaklaşım değildir.”²⁴⁹ Tüm bu yaklaşım eksikliğinin temel nedeni olarak Mill, Bentham'ın ortaya koymuş olduğu faydacı doktrinin metafizik temellerine yeteri kadar önem vermemesini ve bu noktayı kendisinden önceki faydacı filozoflardan doğrudan almasını göstermektedir.²⁵⁰

1833 yılında yazmış olduğu makalenin bir nevi devamı olarak 1838 yılında *Bentham* adıyla kaleme aldığı makalede ise Mill, 1833 yılında temas ettiği noktalara daha geniş bir şekilde değinmektedir. Özellikle Mill'in bu makalede eleştirileri Bentham'ın insan doğası ve karakterini anlama noktasındaki eksikliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Mill'e göre Bentham'ın bu noktadaki eksikliğinin temel nedeni diğer düşünürlerden bu konuda istifade etme konusundaki isteksizliğidir. Bentham'ın bu konudaki kanaati, diğer okul ve düşünürlerden öğrenecek herhangi bir şey olmadığı yönündedir. Bir başka ifadeyle Bentham'a göre diğer okullar bu konuda onlara teveccüh edilmesini sağlayacak herhangi bir bilgiye sahip değillerdir.²⁵¹ Mill'e göre Bentham'ın diğer düşünürlerle karşı takındığı bu önyargılı tavır onun bu konudaki bilgisinin eksik kalmasına neden olmuştur. Mill, Bentham'ın insan doğasıyla ilgili olarak eksik bilgiye sahip olmasının bir diğer sebebi olarak da Bentham'ın kendi hayatında insan karakter ve doğasını belirleyen deneyimlerden çok azını yaşamış olmasını göstermektedir. Söz gelimi Mill, Bentham'ın bu konuda ne içsel ne de dışsal olarak neredeyse yok denecek kadar az deneyime sahip olduğunu, hayatı boyunca konfor, yokluk, tutku, tatmin, vb gibi duygulardan haberi olmadığını, 55 yaşına kadar bir çocuk sıhhatine sahip olduğunu bu nedenle sağlık problemlerinin ortaya çıkardığı sıkıntılardan haberi olmadığını,

²⁴⁶ Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*, s. 115

²⁴⁷ Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*, s. 117

²⁴⁸ Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*, s. 117

²⁴⁹ Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*, s. 118

²⁵⁰ Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*, s. 118

²⁵¹ Mill, “Bentham”, *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson, s. 174

keyifsizlik ve bunalımın ne olduğunu bilmediğini, adeta hayatının sonuna kadar çocuk gibi yaşadığını ifade etmektedir. Ona göre Bentham'ı bu uykusundan Wordsworth'dan Byron'a, Goethe den Chateaubriand'a kadar kimse uyandıramamıştır. Bentham'ın bu eksikliğini Mill, felsefesinin en önemli eksikliği olarak ifade etmektedir.²⁵² Mill bu eksikliğin doğal bir sonucu olarak, Bentham'ın diğer varlıklara karşı, haz ve acıya duyarlı, bütün durumları kendi çıkarı tarafından yönetilen, bencil, birazcık sempatiye sahip ama çoğu zaman antipatik bir insan tipi kurgulamasına neden olduğunu iddia etmektedir. Mill'e göre böyle bir insan kurgusu gerçek yaşam karşısında işlev görmemektedir.²⁵³ Fakat bunun yanında Mill, Bentham'ın böyle bir insan kurgusuna kendisini örnek alarak ulaştığı sonucuna varılmasının, sırf kendi arzusu nedeniyle insanı motive eden şeyler arasından haz ve acı dışındaki bütün şeyleri çıkardığını söylemenin Bentham'a yapılacak bir haksızlık olduğunu da belirtmektedir.²⁵⁴ Mill, her ne olursa olsun Bentham'ın insana karşı bu yaklaşımının, ahlakın en temel iki yapı taşı olan karakter gelişimi ve eylemlerin düzenlenmesi noktalarının boş bırakılmasına neden olduğunu iddia etmektedir. Ahlak alanındaki birçok problemin temelini teşkil eden bu iki nokta Bentham tarafından boş bırakılmış, gereken önem verilmemiştir.²⁵⁵ Zaten Mill'e göre bu durum Bentham'ın ahlak felsefesine de yansımış, bireyden çok toplumla uğraşmış, maslahatla ilgili yapılacak düzenlemelerin insanların eylemlerini de kapsayacağını düşünmüştür. Mill'e göre Bentham'ın en önemli hatalarından biri de budur. Oysa Mill, insanın toplumsal düzenlemeler dışında kalan birçok eylem alanına sahip olduğunu düşünmektedir. Bentham bunu göz ardı ederek Mill'e göre hata yapmıştır.²⁵⁶

Bu iki makaleye bakıldığında Mill'in Bentham'a yönelttiği eleştirilerin Bentham'ın insan doğası ve karakterini anlayamaması ve buna rağmen bu konuda kendisini diğer düşünürlerden yardım alma konusundaki isteksizliği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Buradan hareketle Mill'in hayatının en çalkantılı ve Bentham'a en uzak olduğu dönemde ele almış olduğu ve oldukça sert ifadeler barındıran makalelerindeki eleştirilerin genel karakterinin faydacılığın tamamen yeniden kurgulanması şeklinde değil, daha ziyade Bentham'ın sistemde bırakmış

²⁵² Mill, *Bentham*, s. 176

²⁵³ Mill, *Bentham*, s. 178

²⁵⁴ Mill, *Bentham*, s. 179

²⁵⁵ Mill, *Bentham*, s. 180

²⁵⁶ Mill, *Bentham*, s. 181

olduğu eksik noktaların tespit edilmesi yönünde olduğunu söylemenin yanlış olmayacağını düşünüyoruz.

Mill'in faydacılığa karşı revizyonist yaklaşımıyla ilgili kanaatimizin ikinci dayanağını Bentham'ın sistemine yapmış olduğu katkı ve düzeltmeler oluşturmaktadır. Mill'in faydacılığa yaptığı en radikal katkı ya da düzeltmesi haz kavramı konusunda olmuştur. Haz kavramı noktasında Mill'in faydacılığa katkısı yukarıda da ifade edildiği gibi genel olarak hazların niteliğine vurgu yapılması, birbirinin alternatifi olan iki eylem arasında seçim yapmak durumunda olan ahlaki faile *felicific calculus* yerine ehil yargıçların gözlemlenmesi yönteminin önerilmesi, toplum mutluluğunun kanunlar yerine bireyin eğitimiyle mümkün olduğunun önerilmesi, bireye en yüksek yaptırım olarak vicdanın kabul edilmesi gibi noktalarda karşımıza çıkmaktadır. Burada asıl değinmek istediğimiz nokta, Mill'in faydacılığa yapmış olduğu katkının genel karakterinin, Bentham tarafından neredeyse tamamen ihmal edilmiş olan insan doğası ve yaşamıyla ilgili olduğudur.

Mill, Bentham'ın faydacılığı kurgularken, sistemin genel hatlarını belirleme noktasında oldukça başarılı buluyordu. Ona göre Bentham, dönemin yerleşik kurum ve düzenine en eleştirel yaklaşan düşünürdü. Ondan önce hiç kimse İngiliz anayasası ve diğer kanunlarla ilgili bu kadar cesur ve saygıya değer konuşmamıştır. Bu nedenle Mill, Bentham'ı İngiliz yenilenmesinin babası, zamanının en büyük eleştirel zihni olarak nitelermektedir.²⁵⁷ Özellikle Mill, Bentham'ı ahlakta ve siyasette büyük bir reformcu yapan şeylerin başında *An Introduction Moral Philosophy and Legislation* adlı eserinde doğru ve yanlış eylemi ortaya koymak için nesnel bir ölçüt geliştirme çabasıyla ortaya koyduğu metodu göstermektedir. Mill'e göre Bentham bu metodu ne öncülerinden ne de muarızlarından öğrenmiştir. Onun eleyen ve dikkatle inceleyen metodu kendine özgüdür. Mill, Antik Yunan'dan gelen faydacı düşüncelerin onun bu özgün metoduyla birleştiğinde ancak bir sistem olabildiğini savunmaktadır.²⁵⁸ Ancak her ne kadar Mill, Bentham'ın sistemini genel olarak kurgularken benimsediği metodu takdir etse de, kurguladığı sistem için ana yürütücü unsuru olan insanı tamamen ihmal ettiğini düşünüyordu. Bu nedenle Mill, faydacılıkla ilgili olarak katkı yapacağı nokta olarak, insan doğasını ve karakterini belirlemiştir. Bunun sonucu olarak Mill, Bentham'ın

²⁵⁷ Mill, *Bentham*, s. 165

²⁵⁸ Mill, *Bentham*, s. 171,172

kurguladığı bu sistemin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için sistemin ana yürütücü unsuru olan insanın kendisini doğru bir şekilde kurgulayabilecek tarzda düzeltmelere ihtiyaç duyduğunu düşünmüştür. Çünkü ona göre yeterli gelişime ulaşamamış insanların elinde bu sistemin sağlıklı bir şekilde yürümesinden söz etmek imkânsızdır.

Mill'in faydacılığa insan doğası ve karakteri noktasında yapmış olduğu katkının temelinde insanların kötülükleri arzuları güçlü olduğu için değil, vicdanları zayıf olduğu için yaptıkları inancı²⁵⁹ yatmaktadır. Bu nedenle Bentham'ın sistem içerisinde yaptırımlarla çözmeye çalıştığı toplumun mutluluğu, devletin müdahalesi gibi konularda ortaya çıkan problemleri Mill, insanların eğitilebilir olduğu düşüncesinden hareketle insanların doğru ve uygun eğitimiyle çözülebileceğine inanmaktadır.²⁶⁰ Bu durumun en bariz örneği Bentham ve Mill'in yaptırım anlayışında karşımıza çıkmaktadır. Bentham, fiziksel yaptırımı en etkili yaptırım olarak düşünürken²⁶¹, Mill ise fiziksel yaptırımın ancak karakter gelişimini tamamlayamamış insan için en etkili yaptırım olacağını söylemektedir. O daha çok her anlamda karakter gelişimini tamamlamış bir insan için en etkili yaptırımın vicdan azabı olduğunu düşünmektedir.²⁶²

Tüm bunlar göstermektedir ki Mill, Bentham sistemine karşı revizyonist bir yaklaşım sergilemiş, sistemde görmüş olduğu eksik noktaları ortadan kaldırmaya yönelik katkı ve düzeltmeler ortaya koymaya çalışmıştır. Bu noktada karşımıza cevaplanması gereken başka bir soru çıkmaktadır. Bu soru da şudur: "Mill'in Bentham'ın sistemine revizyon yapmasının altında yatan nedenler nelerdir, bir başka ifadeyle Mill niçin Bentham'ın sistemine revizyon yapma ihtiyacı hissetmiştir?"

Eğer yorumumuz yanlış değilse, Mill'in Bentham sistemine revizyon yapmasının altında yatan temel neden, faydacılığa yönelik yapılan eleştirilerdir. Bu eleştirileri "içten gelen" ve "dıştan gelen" eleştiriler olarak ele almak mümkündür. İçten gelen eleştirilerle Mill'in kendisi tarafından faydacılığa yapılan eleştirileri, dıştan gelen eleştirilerle faydacılığa muarızlar tarafından yapılan eleştirileri kastediyoruz. İçten gelen eleştirilerin temelinde Mill'in 1826 yılında yaşamış olduğu ruhsal bunalım ve Mill'in entelektüel yaşamını etkileyen James Mill ve Bentham dışındaki Carlyle, Harriet Taylor, Coleridge, Comte, gibi entelektüellerin etkileri yatmaktadır. Mill, 1826 yılında yaşamış olduğu

²⁵⁹ Mill, *Özgürlük Üzerine*, s. 84

²⁶⁰ Donner, *Mill's Theory of Value*, s. 121

²⁶¹ Stephen, *The English Utilitarians, Vol. I*, s. 176

²⁶² Miller, *The Theory of Sanction*, s. 162

ruhsal bunalımla o güne kadar sarsılmaz bir sistem olduğuna inandığı faydacılığın tüm defolarını bizzat deneyimlemiştir. Hem sarsılmaz bir sistem olarak kabul ettiği Benthamcı sistemin düşündüğü kadar sağlam olmadığını deneyimlemesi hem de Benthamcı düşünceyle hesaplaştığı bu dönemde hayatına giren diğer entellectüellerin etkisi, onun içsel eleştirilerinin arkaplanını oluşturmuştur. Özellikle, Bentham'ın faydacı sistemi içersinde insanı göz ardı etmesi, bunun yanında Bentham'ın insan doğası konusundaki eksik bilgisi ve bu konudaki yardım almaz tavrı²⁶³ içsel eleştirilerin genel karakterini tayin etmiştir.

Dıştan gelen eleştiriler ise genel olarak Bentham'ın sisteminin mekanikliğine yöneltilmiştir. Bentham'ın sisteminin oldukça basit olan formülasyonu, anlaşılması açısından kolaydı ve uygulamada nesnelliği yakalamıştı. Fakat onun sisteminin bu sadeliği aynı zamanda sisteminin zayıflığının temelinde yatan faktördü. Bentham'ın insanların tüm eylemlerini tekil bir amaçla açıklaması ve bu amacın peşinden gidilmesini tek iyi olarak nitelemesi, bunun yanında bu konudaki detaylı açıklamaların eksikliği insan psikolojisinin ve deneyimlerinin karmaşıklığını açıklamada yetersiz kalmıştı. Onun hazların ve acıların niceliklerinin karşılaştırılması konusunda ortaya koyduğu şablon genel sistem içersinde kullanışlı bir araç gibi durmasına rağmen, gerçek hayatta aynı şekilde işlevsel değildi. Bentham'ın sisteminin bu dar ve basit yapısı faydacılığın muhatapları tarafından yanlış anlaşılmasına neden olmuştur ya da en azından Mill'in *Utilitarianism*'i yazarken sahip olduğu duygu bu yöndedir. Mill hayatının her döneminde faydacılığın yanlış anlaşılmasından muzdaripti.²⁶⁴ Bunu açık bir şekilde *Utilitarianism*'in muhtelif yerlerinde sık sık dile getirmiştir: “İyi-kötünün mihengi olarak faydayı müdafaa edenlerin bu terimi dar ve sadece halk arasında yayılmış, hazzın zıddı anlamında kullandıklarını zannetme cahilliğinde bulunanlara sadece birkaç söz söyleyip geçivermek yetiştir. Faydacılığa felsefe bakımından itiraz edenlerden, böyle saçma bir yanılmaya düşebilecek olanlarla kendilerini bir an beraber tutulduklarından dolayı özür dilemeliyim”²⁶⁵ “Faydacılığa yapılan diğer bir itiraz da bir ahlak miyarından maksat ne olduğu ve doğru-yanlış sözlerinin gerçek manası

²⁶³ Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*, s. 117

²⁶⁴ Mill, “Sedgwick's Discourse”, *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson, s. 146

²⁶⁵ Mill, *Faydacılık*, s. 9

*hakkındaki yanlış anlayışa dayanmaktadır.*²⁶⁶ “Bazı kimseler, bunların arasında hatta yüksek fikir terbiyesi almış olanlar bile, aykırı fikirler isnat ettikleri öğreti kıymetini anlamak için o kadar az zahmete giriyorlar, o kadar şuura sahip bulunuyorlar ki adeta kasten cahillik göstermeleri büyük bir hata teşkil ediyor. Bildiğini ve prensip sahibi olduğunu iddia edenlerin en ciddi yazılarında bile faydacılık ahlak felsefesinin en kusurlu yorumu bulunuyor.”²⁶⁷

Mill, bu eleştirilerden oldukça rahatsızdı fakat onu en çok rahatsız eden eleştiri faydacılığın “domuzlara yaraşır bir felsefe” olduğunu ifade eden eleştiri idi. “Bu hayat kuramı birçok ruhlarda kökleşmiş bir nefret uyandırır. Sebebi bunun en saygıdeğer bir duyguya karşı koymasıdır. Hayatın daha asil, daha iyi bir konusu bulunmadığını farzetmek. Böyle düşünenlere göre denildiği gibi “domuzlara yaraşır” bir kuramdır. Pek az zaman var ki Epikuros’un yolunu tutanlar da onlardan sayılırdı. Bugün de faydacılık kuramın Alman, Fransız ve İngiliz muarızları bundan daha terbiyeli bir kıyaslama dili kullanmıyorlar.”²⁶⁸ “Faydacılığın insanları katı kalpli ve az merhametli yaptığı, sempati duygularını öldürdüğü söyleniyor.”²⁶⁹ “Bundan başka faydacılık muhaliflerinin düştükleri küçümseme ve horgörmeler burada söylemek fazla olmayacaktır. Bunlar arasında o kadar kaba ve basit olanlar vardır ki... Açık kalpli ve zeka sahibi insanlar bu derekeye düşmemelidir.”²⁷⁰ Ona göre faydacılığın ilkelerinin domuzlara yaraşır olduğu eleştirisinde muarızların faydacılığı anlamamaktaki ısrarlarının yanında Bentham’ın faydacılığı ele alış tarzı da oldukça etkiliydi. Ona göre Bentham faydacılığı öyle itici bir tarzda ele almıştır ki, faydacılık muhataplarında tiksindirici bir etki uyandırmıştır.²⁷¹ Buna ek olarak Bentham’ın diğer düşünürlerden “onlarda öğrenmeye değer bir şey yok”²⁷² tavrının da bu eleştirinin temelinde yatan bir diğer sebep olduğunu düşünüyordu. Bazı eleştirmenler hazzı methetmekle işe başlayan faydacıların, haz kavramının dejenere olmasıyla birlikte gelen “domuzlara yaraşır felsefe” v.b. eleştirilerin etkisiyle savunma pozisyonuna geçtiğini, bunun sonucunda da Mill’in hazların niteliğini ön plana çıkararak eleştirilerin önüne geçmeye çalıştığını

²⁶⁶ Mill, *Faydacılık*, s. 30

²⁶⁷ Mill, *Faydacılık*, s. 32

²⁶⁸ Mill, *Faydacılık*, s. 11

²⁶⁹ Mill, *Faydacılık*, s. 30

²⁷⁰ Mill, *Faydacılık*, s. 32

²⁷¹ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 146

²⁷² Mill, *Bentham*, s. 174

iddia etmektedirler.²⁷³ Yukarıda yer vermeye çalıştığımız içten gelen ve dıştan gelen eleştiriler onu faydacılığın yanlış anlaşılmasına neden olan noktalarda revizyon yapmaya yönlendirmiştir. Onun bu eleştiriler karşısında söylemiş olduğu “*tatmin edilmiş bir domuz olmaksızın tatmin edilmemiş bir insan olmayı, tatmin edilmiş bir ahmak olmaksızın tatmin edilmemiş bir Sokrates olmayı tercih ederim*”²⁷⁴ sözünün bu amaçla söylenmiş bir söz olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Mill’in etik teorisinin farklılaşmasının nedenlerini ve bu farklılaşmanın ortaya çıkardığı problemi tartıştıktan sonra, bu farklılaşmanın bir değerlendirmesini yapacağız.

3.3. Mill’in Etik Teorisinin Farklılaşmasının Değerlendirilmesi

Bu kısımda, ilk olarak tartışmamızda cevaplanması gereken son soru olan “Mill’in faydacılığa yapmış olduğu revizyonlar, onun etik teorisinin faydacı bir etik teori olarak nitelenmesini engeller mi?” sorusunu cevaplayacağız, ardından da tartışmamızla ilgili genel bir değerlendirme yapacağız.

Bu konuyla ilgili olarak yukarıdaki soruyu cevaplamadan önce, bize göre yapılması gereken ilk şey, Mill’in etik teorisinin faydacı olarak nitelenmesini engelleyen revizyonun hangisi olduğunun tespit edilmesidir. Zira ikinci görüşü savunan eleştirmenler Mill’in tüm revizyonlarını değil, faydacılığa yapmış olduğu en radikal revizyon olan hazlar konusundaki revizyonunu kendi iddialarına temel yapmaktadırlar.²⁷⁵ Bu nedenle biz de burada sadece Mill’in hazların niteliğine dair yapmış olduğu vurgu üzerinden tartışmamızı sürdüreceğiz.

Biz Mill’in hazların niteliğine dair yapmış olduğu vurgunun Bentham sistemi açısından oldukça radikal olduğunu ve faydacılığı hazların niteliğini göz ardı eden bir yaklaşımdan, hazların niteliksel yönüne vurgu yapan bir anlayışa doğru dönüştürücü bir etkisi olduğunu kabul etmekle birlikte, bu radikal revizyonun Mill’in etik teorisinin faydacı olarak nitelenmesi önünde çok ciddi bir engel teşkil etmediğini düşünüyoruz. Bu kanaatimizin temel dayanağı, hazların niteliğine yapılan vurgunun sadece Mill’e özgü bir yaklaşım olmadığı gerçeğidir. Daha önce faydacı olarak kabul edilen birçok filozofta da hazlar noktasında benzer ayrımlar karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi,

²⁷³ MacIntyre, *Ethik’in Kısa Tarihi*, Çev: H. Hünler – S. Zelyüt Hünler, İst.: Paradigma Yay. 2001, s. 267

²⁷⁴ Mill, *Faydacılık*, s. 15

²⁷⁵ Cooper and Fosl, *Philosophy*, UK: Wiley- Blackwell Pub. 2007, s. 165

Mill'in "*Bentham'ın fikirlerine en yakın olan ve en iyi bilen kişi*"²⁷⁶ şeklinde ifade ettiği babası James Mill'de de benzer bir vurguyu üstü kapalı bir şekilde de olsa görmekteyiz. Mill, bu durumu *Autobiography*'de babasının daima daha sonraki sonuçlarına bakmadan zihinsel hazları, diğer bütün hazlardan üstün tuttuğunu ifade etmektedir.²⁷⁷ Bunun yanında Mill'in açık bir şekilde faydacı olarak nitelendiği Epikür²⁷⁸, de de aynı ayırım karşımıza çıkmaktadır. Epikür, hazları "kinetik" ve "katestamik" olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre Epikür sevinç ve neşe gibi hareket içerenleri kinetik, zihindeki endişeden ve bedendeki acıdan yoksunluk gibi statik hazları da katestemik hazlar olarak nitelenmektedir.²⁷⁹ Yine aynı şekilde ünlü faydacılardan kabul edilen Godwin'de de hazların birincil ve ikincil hazlar olarak ayrıldığını, birincil hazların ikincil hazlardan daha üstün tutulduğunu görmekteyiz.²⁸⁰

Her ne kadar hazların niteliğine yapılan vurgu faydacılığı tepetaklak ediyor gibi görünse de, Mill'i faydacı anlayışın dışına çıkarmak, faydacılığın sadece hedonist bir ahlak teorisi olduğu şeklinde bir tanıma indirger ki, bu tanımı ayakta tutmak oldukça zordur. Bu tanımı ayakta tutmanın tek yolu, faydacı teorinin hazcı yaklaşımını özsel karakteristiği olarak tanımlamaktır. Fakat bunu doğrulayacak hiçbir şey yokmuş gibi görünmektedir. Çünkü faydacılık her zaman kompleks bir felsefi doktrin olmuştur ve böyle bir özcülük sadece bu kompleks yapıyı gizleme çabası olacaktır.²⁸¹ Böyle bir tanım faydacılığın geçirmiş olduğu tarihsel sürecin göz ardı edilmesi anlamına gelir. Ayrıca bu tanım koyu hazcı olmayı çerçeve dışında tutar. Bu şekilde hazlar arasında yapılan ayırımın, bir etik teorinin faydacı olarak nitelenmesine engel olduğu şeklinde saf bir Benthamizm benimsenirse, o zaman faydacılığın çerçevesi çok fazla daralacaktır ki, kaçınılmaz olarak Mill'e ek olarak, bugün faydacı olarak nitelenen ve kabul edilen James Mill, Godwin, Epikür v.b. gibi birçok filozof faydacı olarak nitelenemeyeceklerdir. Dolayısıyla yukarıda ortaya koyduğumuz nedenlerden ötürü biz bu yaklaşımın kabul edilebilir bir yaklaşım olmadığını iddia ediyoruz.

²⁷⁶ Mill, *Autobiography*, s. 54

²⁷⁷ Mill, *Autobiography*, s. 49

²⁷⁸ Mill, *Faydacılık*, s 9; Mill, "*Utilitarianism*", *The Collected Works Of John Stuart Mill* vol. X, ed. John M. Robson, s. 262

²⁷⁹ Rosen, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*, s 17; Scarre, *The Problems of Philosophy: Utilitarianism*, s. 43

²⁸⁰ Lamb, *Was William Godwin a Utilitarian*, s. 126

²⁸¹ Lamb, *Was Godwin a Utilitarian*, s. 133

Biz, bir etik teorisinin faydacı olarak nitelenip nitelenmemesinde asıl üzerinde durulması gereken noktanın, faydacı bir etik teori olma iddiasındaki teorisinin haz kavramının doğasına ilişkin yaklaşımı olması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü Bentham'ın faydacılığında haz anlayışının temelini, hazların sadece niceliksel ayrımından söz edilebileceği şeklindeki yaklaşımı değil, hazzın bizatihi tek iyi, arzu edilmesi gereken tek şey olduğu ve eylemlerin doğruluk ölçütü olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla eğer bir düşünür Mill'in teorisinin faydacı bir teori olarak nitelenemeyeceği iddiasında bulunursa, bu kişinin konuyla ilgili olarak haz konusundaki temel yaklaşımı Mill'in hazların niteliğine yaptığı vurgu değil, hazzın arzu edilir tek iyi olduğu ve eylemlerin doğruluk ölçütü olduğu düşüncesini kabul edip etmediği üzerine olmalıdır. Fakat bu tür bir yaklaşım temeline dayanan iddia da Mill'i faydacı çerçevenin dışına çıkarmaya yetmeyecektir. Zira tartışmamızda dikkat edilmesi gereken nokta, hazların ayrımı konusunda Mill ile Bentham farklı düşünceler de temelde her iki düşünürün de hazzın bizatihi iyi olan tek şey ve eylemlerin doğruluk ölçütü olduğu düşüncesine sahip oldukları gerçeğidir.²⁸² Mill'in, hazzın bizatihi iyi olduğu ve amaç olarak arzulanabilirliğini ve diğer şeylerin haza ulaştırdıkları ölçüde değerli olmalarını savunması faydacılığın temel dinamiklerine hala bağlı olduğunun kanıtlarındandır. Bu da göstermektedir ki Mill ile Bentham aynı düzlemi paylaşmaya devam etmektedir. Bu durum da bize göre Mill'in faydacı çizgisini muhafaza ettiğinin en açık kanıtıdır. Bu iddiamıza bazı eleştirmenlerin Mill'in Bentham'dan farklı olarak insanın hazdan başka şeyler de arzuladığı, Mill'in hazdan başka motivasyonlar kabul ettiği şeklindeki itirazları mevcuttur.²⁸³ Eleştirmenlerin bu iddiasının doğru olmadığını düşünüyoruz. Mill, bu konuyu ele aldığı *Utilitarianism*'in IV. Bölümünde açık bir şekilde insanların farklı motivasyonların peşinden gittiğini kabul etmekle birlikte, bu motivasyonların haza ve mutluluğa ulaşmak için aracı olduklarını ifade etmektedir. Mill, bu aracı motivasyonların ancak haza ve mutluluğa katkı yaptıkları oranda bir değer ifade ettiklerini, insanların bunları amaç gibi görmesinin altında yatan asıl nedeninin, insanların yeterli karakter gelişimine sahip olmamalarını göstermektedir. Ona göre aracı motivasyonların peşinden giden insanlar yeterli karakter gelişimine sahip olmadıkları

²⁸² Donner and Dumerton, *Mill*, UK: Wiley-Blackwell Pub. 2009, s. 16

²⁸³ Habib, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 96

için bu araçları amaç olarak yorumlamaktadırlar.²⁸⁴ Bu noktadan hareketle açık bir şekilde ifade edilebilir ki, Mill Bentham'ın haz yaklaşımını temelden reddetmemiştir, sadece Bentham'ın sistemde eksik bıraktığı noktaları takviye etmeye çalışmıştır, hazların niteliğine yapılan vurgunun da temelinde Mill'in bu amacı yatmaktadır. Dolayısıyla, revizyonist bir yaklaşımla Bentham'dan farklı olarak hazların niteliğine yapılan bir vurgu, Mill'in etik teorisini faydacı bir teori olmaktan çıkaramayacaktır.

Eğer faydacılığın sınırlarını, Bentham'ın kurucu baba olmasından hareketle koyu bir Benthamcı yaklaşımla belirlersek, Mill'in faydacı daire içerisindeki varlığı daha da tartışmalı bir hale gelecektir. Diğer yandan eğer faydacılığın yeniliğe açık ve gelişmeye devam eden bir doktrin olarak ele alırsak, revizyona açık olduğunu düşünürsek, Mill'in yapmış olduğu değişimler makul görülebilir ve Mill'in faydacılığa yapmış olduğu sadakat yemini hala geçerliliğini koruduğu ifade edilebilir.²⁸⁵ Mill'in etik teorisinin bu tarz bir tartışmanın konusu olmasını ise, Mill'in faydacılığı ele alış tarzından kaynaklandığını düşünüyoruz. Çünkü Mill, birçok alanda eser veren bir filozof olmasına rağmen saf bir ahlakçı değildi. Bu nedenle faydacılığı tekrar ele alıp yorumlarken, tüm sistemi en ince ayrıntılarıyla ele almamıştır. Zaten Mill'in *Utilitarianism*'inin hedef kitlesi sadece filozoflar değildi, bu nedenle ortaya koyduğu sistemle filozofları etkilemeyi de amaçlamıyordu. Aksine o geniş halk kitlelerini hedeflemişti. Bu konudaki öncelikli amacı, faydacılık üzerindeki yanlış anlamaları ortadan kaldırmak ve gerçek faydacılığı insanlara anlatmak, bir başka ifadeyle faydacılığı yozlaşmaktan kurtarmaktı.²⁸⁶ Böylece toplumda reform yapmayı ve insanların daha mutlu olmalarını sağlamayı amaçlıyordu.²⁸⁷ Bu nedenle onu, miras aldığı dini reddeden bir heretik olarak kabul etmek bize göre Mill'e yapılacak en büyük haksızlıkların başında gelmektedir. Çünkü onun amacı köksüz ve yeni bir ahlak oluşturma çabası değildi.²⁸⁸ Onun yapmak istediği şey, miras aldığı dini reddeden bir heretik konumuna düşmeden, kendisinden önceki peygamberin vizyon darlığından kaynaklanan çarpıklık sonucu ortaya çıkan problemleri çözmektir.²⁸⁹ Onun bu çabası doğal olarak, faydacılığın problemleri yönlerini sırtına yüklenmesine neden olmuştur. Bu durumu MacIntyre şöyle ifade etmektedir:

²⁸⁴ Mill, *Faydacılık*, s. 57

²⁸⁵ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 90

²⁸⁶ Graham, *Eight Theories of Ethics*, s. 133

²⁸⁷ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 90

²⁸⁸ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. 289

²⁸⁹ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 74

“Bentham faydacılığının ortaya koyduğu hiçbir problem yoktur ki bizzat faydacılığın kendisi tarafından ortaya konulmasın ve bu problemlerin yükü Mill’in sırtına binmesin.”²⁹⁰ Fakat o, bu yükleri yüklenmekten kaçınmadı ve gerek kendisi eleştirerek, gerek muarızların eleştirilerine kulak vererek Bentham’ın sisteminin açıklarını kapatmaya çalıştı. Böylece, gerekli gördüğü değişiklikleri yaparak faydacılığı statik yapısından kurtarıp, canlı ve gelişen bir yapı haline getirmeye çalıştı. Çünkü ona göre faydacılığa herkes yeni bir şeyler katabilirdi ve faydacılık ona göre asla tek bir adamın görüşü olarak kalmamalıydı.²⁹¹ Bu açıdan çizdiğimiz resme tekrar baktığımızda felsefi açıdan oldukça sınırlı kalan Bentham faydacılığına asıl felsefi şeklin Mill tarafından verildiğini görürüz. Kabul edilmelidir ki, Mill bunu yaparken Ortodoks bir Benthamcı değildi, ancak bir heretik gibi de davranmadı, bir başka ifadeyle ne mirası olduğu gibi kabullendi ne de tamamen reddetti. O, aldığı mirası temel ilkelere bağlı kalarak tekrar yorumladı. Bu konuda John Grote şöyle der: “*Mill, utilitarianism terimini kullanmayı en çok hak eden kişidir. Çünkü onu felsefi anlamda kullanıma açan ilk kişi odur.*”²⁹²

Bu açıdan bakıldığında Mill yerden göğe kadar zamanının adamıydı, hem içinde yaşadığı zaman tarafından şekillendirilmişti hem de içinde yaşadığı zamanın şekillenmesine katkısı olmuştu.²⁹³ O, içinde yaşadığı dönemde aniden gelişen ve ortaya çıkan toplumsal değişimin farkındaydı. Bu değişime karşılık vermeleri için bireyleri cesaretlendirmişti. Aslında Mill’in amacı oldukça saygındı. Oluşturduğu faydacılığın yeni formunda ahlaki fail, canlı bir toplumda kendi vizyonunu belirleyen ve bu vizyonun peşinden özgürce gidebilecekti. Ayrıca ahlaki fail bu sistem içersinde mutluluğu ve mükemmelliği hep daha yukarı çekmeye çalışan ve bu uğurda çalışmayı amaç edinen bir karatere sahip olmalıydı.²⁹⁴ Maalesef, onun kurguladığı bu sistemde teorik ideal ile realite arasında adeta bir uçurum vardı. Bu uçurumun ana nedeni belki de Mill’in teoriye gereğinden fazla odaklanan bir iyimser olmasıydı. Bu nedenle Bentham’ın sistemindeki eksiklikleri doldurma iddiasında bulunan yeni sisteminde yepyeni boşluklar oluşmuştu. Bunun yanında kurguladığı bu sistemin kendi döneminde başarıyı yakalayamayacağını iddia eden realist bir tutumu da vardı. O, kalabalıkların, onun hedeflediği böyle bir aydınlanmaya hazır olmadıklarını hatta dönemin en ileri

²⁹⁰ MacIntyre, *Ethik’in Kısa Tarihi*, s. 267

²⁹¹ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 91

²⁹² John Grote, *An Examination of Utilitarian Philosophy*, London: Cambridge Press, 1870, s. 25

²⁹³ Capaldi, *John Stuart Mill*, s. xiv

²⁹⁴ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 249

toplumlarının bile onun hedefindeki toplumdan fersah fersah uzak olduğunu biliyordu. Dahası, Mill bu sistemi asla ya hep ya da hiç meselesi olarak algılamadı.²⁹⁵ Sadece kurgulamaya çalıştığı bu sistemin topluma rehberlik etmesini ümit etti. Çünkü o, her zaman insan doğasının ve zekâsının manipülasyona açık olduğunu bu nedenle kendi çıkarları için toplumları tarifsiz acılara garkedebilecek yollara tevessül edebileceğini düşünüyordu. Aslında ilerleyen zaman onu haklı çıkarmıştı. Bugün ulaştığımız teknolojik seviyenin yansımaları bunun en güzel kanıtıdır. Günümüzde iletişimin gelişmesi, casusluk faaliyetlerinin artmasına ve diğer insanların özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Karmaşık bilimsel ilerlemeler insan davranışları üzerinde başkalarının zihnini okuma, zihni yöneltme, bilinçaltını ele geçirme gibi imkânlarla sahip olmamızı sağladı. Askeri alanda yaşanan ilerlemeler insanlara korku veren silahlar, füzeler, bombardıman uçakları, kara mayınları gibi silahları emrimize verdi.²⁹⁶ Dahası teknolojinin her geçen gün ulaşılabilirliğinin artması, nüfus artışı, çevre kirliliği, kitle imha silahlarının icadı gibi gelişmeler insan zihni üzerindeki manipülasyonun yansımalarının neler olabileceğine dair tahminlerimizi zorlamaktadır. Ancak Mill, bu manipülasyonların mümkün olduğunu kabul etmesinin yanında insanın sağduyusunun bu problemlerin ortaya çıkmasına engel olacağına inandı. Bu durum onun insana karşı beslemiş olduğu sonsuz bir güvenin işaretiydi. Zaten onun yaşamış olduğu 19. yy İngiltere'si insana dair çok büyük bir güvenin beslendiği bir çağdı. Mill de geleceğin mükemmel olmayacağını biliyordu ancak insanla ilgili düşünceleri onun kötümser düşünmesine engel oluyordu.²⁹⁷

²⁹⁵ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 250

²⁹⁶ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 250

²⁹⁷ Habibi, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, s. 250

SONUÇ

Son iki yüz yılda ahlak alanında etkili olmuş teorilerin başında gelen faydacılık, temel ilkelerini antik Yunan'dan alan bir etik teori olmasına rağmen, düşünce dünyasına bir felsefi ekol olarak çıkması 18.yy'ın sonlarında olmuştur. 18.yy'ın sonlarında Bentham kendisinden önce birçok düşünür tarafından dillendirilen faydacılığın temel ilkelerini sistemli bir şekilde ele almış ve bu ilkeleri felsefi bir sistem haline getirmiştir.

Bentham, ahlak alanındaki mevcut etik teorilerin, olgulardan hareket etmek yerine, sezgi, vicdan, ahlak yasası gibi kavramlardan hareket ettiklerini ve bu durumun da ahlak alanında bir anarşi doğurduğunu düşünmüştür. Bu nedenle o, ahlak alanında yeni bir etik bilimi kurarak bu anarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Bentham, kendisinden önceki faydacı düşünürlerden gelen ilkeleri klasik İngiliz deneyciliği ve Hartley'in çağrışımçı psikolojisiyle yorumlayarak yeni bir etik bilimi kurmaya çalışmıştır. Yeni etik biliminde, diğer etik teorilerde bulunan vicdan, ahlak yasası, öbür hayatın varlığı, sezgi gibi kavramlara yer vermemiştir. Böylece yeni etik biliminin temelini olguları gözlemleyerek ulaştığı fayda ilkesini yerleştirmiştir. Böylece yeni etik biliminin temelini fayda ilkesi, yöntemini ise gözlem oluşturmuştur. Bentham'ı faydacılık açısından en önemli figürlerden biri yapan şey de faydacılığa yeni bir yöntem önermesi olmuştur. En yüksek sayıda insanın en yüksek mutluluğunu amaçlayan ilke olarak tanımladığı fayda ilkesinin temelini oluşturan fayda kavramını, haz kavramıyla eşitleyen Bentham, eylemlerin ahlaki olarak tek doğruluk ölçütünün fayda/haz üretmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu düşüncesinin temelinde ise bizatihi tek arzu edilir şeyin haz olduğu anlayışı vardır. Bu bağlamda Bentham için diğer şeyler haza katkı sağladıkları oranda değerlidirler.

Bentham, ahlak alanında varolduğunu iddia ettiği anarşiyi ortadan kaldırma iddiası gereği ahlaki failin ihtiyaç duyduğu nesnel bir karar verme prosedürü geliştirmiştir. Hazlar arasında sadece niceliksel ayrımlardan söz edilebileceği düşüncesi temelinde Bentham'ın geliştirdiği bu prosedür, eylemde bulunan ahlaki faile alternatif eylemler arasında seçimde bulunurken yol göstermesi, eylemlerden elde edilecek hazların ya da ortaya çıkacak acıların değerlendirilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Böylece Bentham ahlak anlayışının nihai hedefi olan mutluluğa, ahlaki failin ve toplumun ulaşması için gerekli teorik alt yapının tamamlamayı amaçlamıştır.

Bentham tarafından sistemleştirilen faydacı felsefe, 19.yy İngiltere'sinde oldukça etkili olmuş ve bu etkisinin bir uzantısı olarak da birçok taraftarın yanında, birçok muhalifi olmuştur. Özellikle, faydacılığın dönemin sosyal problemlerine sunduğu çözümler farklı kesimlerden oldukça farklı tepkiler almıştır. Bu tepkilerin altında yatan temel neden faydacılığın rasyonel olma iddiası gereği sahip olduğu kurgudur. Bentham'ın insanı haz peşinde koşan bir şekilde tasvir etmesi, bu nedenle de eylemlerin ahlaki doğruluğu için haz temelli nesnel bir ölçüt geliştirme çabası, sisteminin mekanik yapısı, insan karakteri ve doğasını göz ardı eden yaklaşımı, faydacılığın muarızları tarafından “domuzlara yaraşır bir felsefe” olarak nitelenmesine ve toplum içersinde oldukça sert bir muhalefetle karşılaşmasına neden olmuştur.

Faydacıların muarızları tarafından yapılan bu eleştirileri ve kendi deneyimlerini dikkate alan Mill, Bentham'ın sistemini yeniden ele alıp yorumlamıştır. Yorumlama faaliyetinin ilk adımı olarak Bentham'ın kanıtlanmasına ihtiyaç duyulmayan ilk ilke olarak nitelediği fayda ilkesini kanıtlamak olmuştur. Ardından Bentham'ın oldukça tepki çeken haz anlayışını ele almıştır. Mill, Bentham'la paralel olarak tek arzu edilir şey olarak hazzı kabul etmiş ve diğer şeylerin haza katkı sağladığı ölçüde değerli olduğunu iddia etmiştir. Fakat Bentham'dan ayrı olarak Mill, hazlar arasında niceliksel bir takım ayrımların yanında niteliksel ayrımların da yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle o, hazlar arasında yüksek hazlar ve alçak hazlar ayırımına gitmiş ve faydacı ahlak anlayışının nihai hedefi olan mutluluğa Bentham'ın aksine sadece nitelik olarak yüksek hazlarla ulaşılabileceğini iddia etmiştir. Özellikle Bentham'ın sisteminde insanın doğası ve karakterini ihmal ettiğini düşünen Mill, kendi sistemini bu eksiklikler ekseninde tekrar kurgulamış ve insan gelişimi ve karakter eğitimine Bentham'dan çok daha fazla önem vermiştir.

Bu yorumlama faaliyeti sona erdiğinde ortaya çıkan Mill'in ahlak düşüncesi, belirli noktalarda Bentham'ın ahlak anlayışından oldukça farklı bir yapı arz etmiştir. Özellikle hazlar, hazların ölçümleri, insan doğası ve karakteri konularındaki farklılaşmalar, eleştirmenler tarafından iki farklı biçimde yorumlanmıştır. Bir kısım eleştirmenler, bu farklılaşmanın önemli olduğunu kabul etmekle birlikte Mill'in hala Benthamcı geleneğe bağlılığını sürdürdüğünü bu nedenle de Mill'in etik teorisinin faydacı olarak nitelenmesinin yanlış olmayacağını iddia etmişlerdir. Bu düşüncenin tam aksini savunan diğer kısımdaki eleştirmenler ise Mill ile Bentham arasındaki

farklılaşmanın, Mill'in etik teorisini çok farklı bir noktaya taşıdığını bu nedenle de Mill'in etik teorisinin faydacı olarak nitelenmesinin yanlış olduğunu savunmuşlardır.

Bize göre Mill belirli noktalarda Bentham'dan farklılaşsa da hala Benthamcı gelenek dışına çıkmamıştır. Çünkü bu yorumlama faaliyetinde Mill'in temel kaygısı Bentham'ın sisteminin temel ilkelerini değiştirmek değildi, aksine Bentham'ın sistemde bıraktığı noktaları doldurmaktı. Bu gerçeği, Bentham hakkında dillendirdiği eleştirilerinde ve Bentham'ın sistemine yapmış olduğu düzeltmelerde görmek mümkündür. Bunun yanında Mill'in kendi ifadeleri de hala faydacı bir çizgiye sahip olduğunu teyit eder mahiyettedir. Sıraladığımız bu nedenlerden ötürü, o hala bir faydacıydı.

KAYNAKÇA

- Anay, Harun, “Hilmi Ziya Ülken’in Faydacılığa Eleştirileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2011, sayı: 24
- Audi, Robert, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, London: Cambridge Uni. Press, 1999
- Avcı, Ercan, *Liberalizm ve Hoşgörü İlişkisi; John Locke ve John Stuart Mill Örnekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.: Hacettepe Üni. SBE, 2010
- Başdemir, H. Y., *Liberalizmin Ahlaki Temelleri*. Ankara: Liberte Yay. 2009
- Başdemir, H.Y, *John Stuart Mill’in Hürriyet Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ank: Ankara Üni. SBE, 2000
- Bayles, D., *Contemporary Utilitarianism*, New York: Anchor Books, 1968
- Bentham, Jeremy “Ahlak yasama ve İlkelerine Giriş”, Çev. Doç.Dr. Aysel Doğan, *A.Ü.H.F. Dergisi*, Ank: 2008, sayı:4
- _____, “Principles of Penal Law”, *The Works of Jeremy Bentam Vol. I*,ed. John Bowring,
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=2009
- _____, “Fragment on Government”, *The Works of Jeremy Bentham Vol.I*, ed. John Bowring,
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=2009
- _____, “An Introduction Principles of Morals and Legislation”, *The Works of Jeremy Bentham Vol. I*, ed. John Bowring,
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=2009
- _____, “Anarcial Fallacy”, *The Works of Jeremy Bentham Vol. II*, ed. John Bowring,
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=1921
- _____, “Principles Of Judicial Procedure”, *The Works of Jeremy Bentham Vol. II*, ed. John Bowring,
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=1921

- _____, “The Rationale of Reward”, *The Wroks of Jeremy Bentham vol.II*, ed. John Bowring, http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=1921
- _____, “Elogia—locke, Priestley, Beccaria”, *The Works of Jeremy Bentham Vol.X*, ed. John Bowring, http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=2085
- Capaldi, Nicholas, *John Stuart Mill*, Çev: İsmail Hakkı Yılmaz, İst.:İş Bankası Yay., 2011
- Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, İst.: Paradigma Yay., 2002
- _____, *Felsefe Sözlüğü*, İst.: Paradigma Yay., 2010
- Cooper and Fosl, *Philosophy*, UK: Wiley- Blackwell Pub. 2007
- Cope, C. M. “Was Mill a Utilitarian”, *Utilitas (Cambridge)*, London:1998, sayı: 10
- Copleston, F., *Yararcılık ve Pragmatizm*, çev. Deniz Canefe, İstanbul: İdea Yay., 2000
- Crisp, Roger, *Mill On Utilitarianism*, New York: Routledge, 1997
- Çağla, Cengiz, *Mill*, Say Yay., İst.:2007
- Çakmak, D. Ş., *Klasik İktisat Düşüncesinde "Kadın"ın Konumlandırılışına Farklı bir Yaklaşım: John Stuart Mill*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.:Gazi Üni. SBE, 2010
- Çavuşoğlu, H. A., *John Stuart Mill`in Hürriyet ve Siyaset Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale:Pamukkale Üni. SBE, 2002
- _____, *Jeremy Bentham'ın Felsefesinde Moral-Hukuk İlişkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üni. SBE, 2011
- Dickens, Charles, *Hard Times*, UK: Project Gutenberg, 1997
- Donner and Fumerton, *Mill*, UK: Wiley-Blackwell Pub. 2009
- Donner, Wendy, “Mill’s Theory Of Value”, *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.: The Blackwell Pub., 2006
- Er, Name, *Jean Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'de Özgürlük Problemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.: Gazi Üni. SBE, 2009
- Graham, Gordon, *Eight Theories of Ethics*, London: Routledge, 2004

- Grote, John *An Examination of Utilitarian Philosophy*, London: Cambridge Press,1870
- Güriz, Adnan, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara: A.Ü.H.F. Yay.,1963
- Habibi, Don, *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*, Boston: Kluwer Academic Pub., 2001
- Hasırcı, Nazım, *John Stuart Mill'in Tümevarım Anlayışı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ank.:Ankara Üni. SBE, 2005
- Küçük, Nimet, *John Stuart Mill'in Felsefesinde Özgürlük ve Eşitlik Sorunu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İst.:İstanbul Üni. SBE, 2003
- Lamb, Robert, "Was William Godwin a Utilitarian", *Journal of the History Ideas*, vol.70, 2009, sayı: 1
- Law, Graham, *Industrial Relations: Carlyle's influence on Hard Times*, <http://www.f.waseda.jp/glaw/arts/IndRels.pdf> (2013)
- Lytton, E.D., *England and the English*, London:Harper&Brothers Pub.,1833
- MacIntyre, A. *Ethik'in Kısa Tarihi*, Çev: H. Hünler – S. Zelyüt Hünler, İst.: Paradigma Yay. 2001
- Mill, John Stuart, "Bentham", *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson, Toronto ;The University of Toronto Press,1963-1991
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=241
- _____, "Bentham", *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson, Toronto; The University of Toronto Press, 1963-1991
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=241
- _____, "Remarks on Bentham's Philosophy", *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson, Toronto; The University of Toronto Press, 1963-1991
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=241
- _____, "Sedgwick's Discourse", *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. X*, ed. John M. Robson Toronto; The University of Toronto

- Press, 1963-1991
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=241
- _____, “Utilitarianism”, *The Collected Works of John Stuart Mill Vol. X*, ed. John M. Robson, Toronto; The University of Toronto Press, 1963-1991
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=241
- _____, “Whewell on Moral Philosophy”, *The Collected Works of John Stuart Mill Vol. X*, ed. John M. Robson, Toronto; The University of Toronto Press, 1963-1991
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php&title=241
- _____, “The Earlier Letters”, *The Collected Works of John Stuart Mill Vol. XII*, ed. Francis E. Mineka, Toronto; The University of Toronto Press, 1963-1991,
http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=249&Itemid=99999999
- _____, *Autobiography*, London: the Floating Press, 2009
- _____, *Faydacılık*, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul: MEB. Yay., 1986
- _____, *Özgürlük Üzerine*, çev. Tuncay Türk, İstanbul: Oda Yay., 2008
- Miller, Dale E., “Mill’s Theory Of Sanction”, *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.:The Blackwell Pub., 2006
- Mitchell, W. C., “Bentham’s Felicific Calculus”, *Political Science Quarterly*, Vol. 33, June 1918
- Özkurt, Hülya, *Jeremy Bentham’ın Faydacı Ahlak ve Hukuk Teorisi*, , İst.: Oniki Levha Yay. 2013
- Öztürk, Sibel, *John Stuart Mill’in Ahlâk Anlayışı*, İlya Yay. İzmir:2004
- Plamenatz, John, *The English Utilitarians*, Blackwell Oxford, London:1958
- Postema, G., “Bentham's Utilitarianism”. *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.:The Blackwell Pub., 2006
- Rosen, Frederick, *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*, London: Routledge Press, 1996

- Scarre, Geoffrey, *The Problems of Philosophy Utilitarianism*, London: Routledge Press, 2003
- Skorupski, John, “Liberal Doğalcılığın Kaderi”, çev. Selim Dingiloğlu, *Mill*, ed. Cengiz Çağla, , İstanbul: Say Yay., 2007
- Skorupski, John, *Mill*, Routledge Press.
- Skorupski, John, *Why Read Mill Today*, New York: Routledge, 2006
- Sorley, W.R., *A History of English Philosophy* , The Knickerbocker Press, London:1921
- Stephen, Leslie, *The English Utilitarians*, London: Duckworth, I- III
- Stumpf, S.I E., *Philosophy: History And Problems*, London: McGraw - Hill Book Co., 1977
- Summer, L.W., *Mill’s Theory of Rights, The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.: The Blackwell Pub., 2006
- Taş, Beyazıt, *Faydalı Etik*, Ankara: Kanguru Yay., 2009
- Urmson, J.O., “The Interpretation of The Moral Philosophy”, *Contemporary Utilitarianism*, ed. Michael D. Bayles, New York: Anchor Books, 1968
- Vergara, F., *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, çev. Bülent Arıbaş, İstanbul: İletişim Yay., 2006
- West, Henry R., “Mill’s Proof of The Principle of Utility”, *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*, ed. Henry R. West, U.K.: The Blackwell Pub., 2006
- Yılmaz, Ender, *Teleolojik Etik ve Deontolojik Etik’in Karşılaştırılması (J.S. Mill ve I. Kant ile Sınırlandırılmış Olara.)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üni. SBE, 2010

ÖZGEÇMİŞ

20.03.1984 tarihinde Karabük'te doğdu. 1996 yılında Karabük Çamkent İlköğretim Okulundan, 2002 yılında ise Karabük Anadolu İmam - Hatip lisesinden mezun oldu. Aynı yıl kazandığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünden 2006 yılında mezun oldu. 2006 – 2011 yılları arasında Karabük ilinin farklı okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak çalıştı. 2009 yılında kısa dönem erbaş olarak Ankara Mamak MEBS Okulu ve Eğitim Merkez Komutanlığında vatanî hizmetini tamamladı. 2011 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı.